

ผลงานที่เกี่ยวข้องกับหอสมุดแห่งชาติ

หอพระมณเฑียรธรรม

หอพระมณเฑียรธรรมสร้างตั้งแต่ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พร้อมกับการสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๖ ไว้เป็นหอพระไตรปิฎกหลวงในพระบรมมหาราชวัง เพื่อให้เป็นสถานที่เก็บรวบรวมพระไตรปิฎก (Tripitaka) และหนังสือทางพระพุทธศาสนา (Buddhist Scriptures) กับใช้เป็นสถานที่เรียนหนังสือและศึกษาค้นคว้าของพระและเณรในสมัยนั้น ซึ่งผู้ใช้หอไตรให้เป็นประโยชน์ทางการศึกษาเล่าเรียน ได้แก่ กษัตริย์ ขุนนาง และพระ เท่านั้น^๑

เดิมหอพระมณเฑียรธรรมหลังแรกสร้างอยู่กลางสระ ตั้งอยู่ ณ ที่ตั้งพระมณฑปในวัดพระศรีรัตนศาสดารามทุกวันนี้ ต่อมาใน พ.ศ. ๒๓๓๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดฯ ให้ทำสังคายนาพระไตรปิฎกที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ และทรงสร้างพระไตรปิฎกหลวงตามที่สังคายนาสำเร็จ นำมาไว้ในหอพระมณเฑียรธรรม ได้มีมหรสพสมโภช ดอกไม้ไฟ ได้ตกบหลังคาหอพระมณเฑียรธรรมเกิดไฟไหม้ขึ้น แต่ชนพระไตรปิฎกออกได้ทัน หอพระมณเฑียรธรรมถูกไฟไหม้หมดจึงถมสระสร้างพระมณฑปใหม่ขึ้นแทนเป็นที่ไว้พระไตรปิฎก แต่พระมณฑปมีขนาดไม่พอจะเก็บพระไตรปิฎกหลวงได้หมด สมเด็จพระอนุชาธิราชกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทจึงสร้างหอพระมณเฑียรธรรมถวายเป็นใหม่อีก ๑ หลัง อยู่มุมวัดพระศรีรัตนศาสดารามด้านตะวันออกเฉียงเหนือ^๒ ตรงกลางระหว่างปราสาทพระเทพบิดรและพระศรีรัตนเจดีย์ มี

^๑ศรีทอง สีทาพงศ์, "ห้องสมุดหอไตร," หน้า ๔๐๐.

^๒สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ และกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณ, ตำนานหอพระสมุด (พระนคร: สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๑๒) (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระอินทเบญญา วันที่ ๒๒ ตุลาคม ๒๕๑๒), หน้า ๒-๓.

ลักษณะ เป็นพระมณฑปใหญ่ผนังรอบเป็นลายเทพนม องค์พระมณฑปแกะสลักลวดลายปิดทอง
 ประดับกระจกผนัง มีซุ้มประตูเข้าสู่พระมณฑปทั้งสี่ด้าน มีบันไดนาคเป็นทางขึ้นลงตรงประตูทั้ง
 สี่ด้าน ภายในพระมณฑปมีเสื่อสานด้วยลวดเงินปูอยู่เต็มพื้น และได้ตั้งตู้ทรงมณฑปประดับมุข
 ลวดลายงดงามมีขนาดใหญ่กว่าประตูพระมณฑปอยู่ตรงกลาง ใช้เก็บพระไตรปิฎกฉบับที่ได้ทำ
 สังคายนา เมื่อครั้งรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระมณฑปและตู้ทรงพระ
 มณฑปประดับมุขนั้นจัดว่าเป็นศิลปกรรมชิ้นเอกของไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ สร้างโดยเจ้า-
 พระยามหาเสนา (ขุนนาค) ในรัชกาลที่ ๑^๑

หอพระมณฑปเตียรธรรมนี้นอกจากจะใช้เป็นที่เก็บพระไตรปิฎกหลวง (Royal Editions
 of Scriptures) แล้วเป็นที่เล่าเรียนของพระและเณร แล้วยังใช้เป็นที่พักของลูกขุน ณ ศาลา
 เพื่อร่างพระราชสาส์นที่มีไปต่างประเทศ และเป็นที่พักพระราชสาส์นต่างประเทศ ที่มีมาถึง
 แทนหอพระราชสาส์นศรีกรุงศรีอยุธยา และยังเป็นที่จารึกพระสุพรรณบัตรของพระบรมวงศานุวงศ์
 ตั้งแต่ในรัชกาลที่ ๑ มาจนถึงรัชกาลที่ ๓ การดูแลรักษาหอพระมณฑปเตียรธรรมนี้เป็นหน้าที่ของ
 กรมราชบัณฑิต ซึ่งเป็นพนักงานรักษาหนังสือในหอพระมณฑปเตียรธรรมมาแต่สมัยรัชกาลที่ ๑^๒

พระไตรปิฎกหลวงที่เก็บรักษาไว้ในหอพระมณฑปเตียรธรรมมี ๑๔ ฉบับ คือ

- ๑. ฉบับครูเดิม สร้างในรัชกาลที่ ๑
- ๒. ฉบับทองใหญ่ สร้างในรัชกาลที่ ๑
- ๓. ฉบับรองทรง สร้างในรัชกาลที่ ๑
- ๔. ฉบับทองซุบ สร้างในรัชกาลที่ ๑
- ๕. ฉบับรดน้ำแดง สร้างในรัชกาลที่ ๒
- ๖. ฉบับรดน้ำเอก สร้างในรัชกาลที่ ๓

^๑มณฑป ลำเจียกหนุ, "วัดพระศรีรัตนศาสดาราม-ปราสาทพระเทพบิดร,"

มิตรครู. ๒๒ (๓๑ ส.ค. ๒๕๒๓): ๖.

^๒สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานหอพระสมุด, หน้า ๓.

- ๗. ฉบับรดน้ำโท สร้างในรัชกาลที่ ๓
- ๘. ฉบับทองน้อย สร้างในรัชกาลที่ ๓
- ๙. ฉบับเทพชุมนุม สร้างในรัชกาลที่ ๓
- ๑๐. ฉบับขุบย่อ สร้างในรัชกาลที่ ๓
- ๑๑. ฉบับอักษรรามัญ สร้างในรัชกาลที่ ๓ และต่อมาในรัชกาลที่ ๔
- ๑๒. ฉบับล่องชาด สร้างในรัชกาลที่ ๔
- ๑๓. ฉบับทองทิบ สร้างในรัชกาลที่ ๕
- ๑๔. ฉบับพิมพ์ สร้างในรัชกาลที่ ๕

นอกจากหนังสือพระไตรปิฎกคัมภีร์โบราณ (Scriptures) ทั้ง ๑๔ ฉบับ นี้แล้วยังมีหนังสือเบ็ดเตล็ดที่เป็นต้นฉบับลายมือเขียน (Manuscripts) อีก เช่น หนังสืออรรถ หนังสือแปลร้อย หนังสือแปลนามศัพท์^๑ จึงจัดว่าหอพระมณเฑียรธรรม เป็นที่เก็บหนังสือบาลีสำหรับพระศาสนามาแต่ในสมัยรัชกาลที่ ๑ โดยมีหนังสือคัมภีร์ที่เป็นฉบับถูกต้องมากกว่าที่อื่น ๆ หน้าที่สำคัญของหอพระมณเฑียรธรรมคือรักษาหนังสือเก่าต้นฉบับที่มีอยู่ไม่ให้ชำรุดลง หรือให้ชำรุดลงโดยซ้ำ^๒

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ ปรากฏว่า มจลลากล พระโอรสในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยาบำราบปรปักษ์ เป็นอธิบดีกรมราชบัณฑิตในรัชกาลที่ ๕ ได้ให้บัณฑิตคัดหนังสือที่เป็นประโยชน์ให้ความรู้ รวมพิมพ์เป็นสมุดเรียกว่า "หนังสือมณเฑียรธรรม" ออกจำหน่ายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ นับว่าเป็นผลงานทางด้านบรรณคดีชิ้นแรกแรกของหอพระมณเฑียรธรรม ซึ่งได้ตีพิมพ์ออกจำหน่ายได้เพียง ๒ ภาค หม่อมเจ้าประภากรก็ถึงชีพิตักษัยเสียก่อน จึงได้เลิกพิมพ์หนังสือนี้^๓

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยาอดิศัยทรงราชูปถัมภ์, ตำนานหอพระสมุด, หน้า ๑๐-๑๑.

^๒ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๒๑/๘ สิ่งพิมพ์กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องตั้งหอสมุดสำหรับพระนคร (หอพระสมุดวชิรญาณ) ๒๗ ก.ย. ๑๒๒ - ๑๗ ก.ย. ๑๒๔, หน้า ๔-๑๐.

^๓ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยาอดิศัยทรงราชูปถัมภ์, ตำนานหอพระสมุด, หน้า ๑๒.

หอพระมณเฑียรธรรมนี้ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้เป็นรากฐานหอพระสมุด ๑ แห่ง ใน
การรวมหอพระสมุดทั้ง ๓ เข้าเป็นหอสมุดสำหรับพระนครต่อมา

หอพระสมุดวชิรญาณ

หอพระสมุดวชิรญาณนี้มีประวัติความเป็นมาจากการที่สมเด็จพระเจ้าพระยามหาศรีสุริยวงศ์
ถวายที่ดินริมแม่น้ำหน้าวัดประยุรวงศาวาส ๑ แปลง แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ ได้
ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างตึก ๓ หลัง ไว้ให้ฝรั่งเช่าเก็บสินค้า โดยขอยืมเงินจากพระคลังข้างที่
มาดำเนินการ พอถึง พ.ศ. ๒๔๒๑ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้นำ
เงินค่าเช่าใช้พระคลังข้างที่ครบแล้วมีเงินเหลือ จึงทรงโปรดฯ ให้ทำหนังสือพระราชทานกรรม
สิทธิ์เป็นเจ้าของที่ดิน ๕๘ ส่วน ให้พระราชโอรส และพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าฯ ตามพระราชประสงค์เดิมของพระบรมชนกนาถ เงินค่าเช่าที่ได้จึงแบ่งออกเป็น ๕๘ ส่วน
ซึ่งได้พระราชทานครั้งแรกเมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๔ ค่ำ อันตรงกับวันสวรรคตของพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าฯ พระราชโอรสและพระราชธิดาได้มาพร้อมกันในการบำเพ็ญพระราชกุศล
ประจำปี ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ต่อหน้าพระที่นั่งบรมยี่สุ่น และได้ปฏิบัติต่อมาทุกปี จน
พ.ศ. ๒๔๒๓ สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข กรมหลวงพิษิตปรีชากร และสมเด็จพระกรมพระ
เทเวศวงศ์โรปกการ ได้ปรึกษากับพระบรมวงศานุวงศ์ในการทำคุณประโยชน์ โดยนำเงินส่วน
แบ่งค่าเช่าตีกันมาจัดตั้งหอพระสมุดสำหรับราชตระกูล เพื่อเฉลิมพระเกียรติยศและสนอง
พระเดชพระคุณของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้ง
๒ พระองค์ บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ได้ทรงเห็นชอบพร้อมกัน จึงได้จัดตั้งหอพระสมุดวชิรญาณ
ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๔^๑ โดยมีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ และทรง
ตั้งกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณชุดแรก คือ

^๑สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องตั้งหอพระสมุดวชิรญาณ (พระนคร :

โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๑) , (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสมรรัตนศิริเชษฐ

โปรดให้พิมพ์เมื่อพิมพ์โรง พ.ศ. ๒๔๗๑), หน้า ๑๘-๒๑.

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช	เป็น	สภานายก
กรมหลวงพิชิตปรีชากร	เป็น	อุปนายก
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าเธอวชิราลงกร	เป็น	เลขาธิการ
กรมหมื่นภูธเรศธำรงศักดิ์	เป็น	กรรมสัมพันธ์
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าเธอวชิราลงกร	เป็น	กรรมสัมพันธ์
พระองค์เจ้าศรีเสาวภา	เป็น	กรรมสัมพันธ์
สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์	เป็น	กรรมสัมพันธ์

โดยใช้ชื่อหอสมุดว่า "วชิรญาณ" ตามพระนามเดิมของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ขณะทรงผนวชเป็นภิกษุ เพื่อเป็นเครื่องระลึกถึงพระองค์ ซึ่งเป็นประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้าของพระบรมวงศานุวงศ์ต่อไป

เมื่อแรกนั้นคิดจะตั้งในบริเวณพระราชวังสราญรมย์ให้สะดวกแก่การไปมาของพระราชธิดาและพระราชโอรสที่มารับราชการอยู่ในวัง แต่เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงโปรดฯ ให้รื้อโรงทอง โรงนาฬิกา และทิมดาบตำรวจแล้วสร้างตึกใหม่แบบตะวันตกขึ้นจึงได้พระราชทานท้องหนึ่งไว้ตั้งท้องสมุดโดยกำหนดจะเปิดในวันศุกร์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ฝั่งเมษายน พ.ศ. ๒๔๒๕ แต่ก็ไม่สามารถตั้งหอสมุดได้เนื่องจากตึกใหม่นี้โรงทองเก่ายังสร้างไม่เสร็จ

พ.ศ. ๒๔๒๗ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรงเปิดหอพระสมุดเมื่อวันที่อาทิตย์ เดือน ๕ แรม ๑๓ ค่ำ ปีวอก ๗ ท้องที่ย้ายมาอยู่ใต้ถุนของพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เมื่อเริ่มต้นมีหนังสือไทย ๑๒๕ เล่ม หนังสือต่างประเทศ ๑๔๔ เล่ม ที่สมาชิกแบ่งประทานมาจากท้องสมุดส่วนพระองค์ คณะกรรมการหอพระสมุดได้ตั้งข้อบังคับหอพระสมุด รับสมาชิกเพิ่มเติมทั้งวิสามัญสมาชิกและสามัญสมาชิกพร้อมทั้งออกหนังสือพิมพ์วชิรญาณ

กิจข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๒๑/๕ เรื่องหอพระสมุดวชิรญาณ (๓๐ เม.ย ๑๑๔ - ๒๔ ต.ค. ๑๒๕)

พ.ศ. ๒๔๒๙ ได้แก้ไขบังคับหอพพระสมุดให้สมาชิกฝ่ายในและเลือกตั้งอุปนายก

พ.ศ. ๒๔๓๐ ได้ย้ายหอพพระสมุดจากห้องชั้นต่ำพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทมาอยู่ที่ตึกใหม่ระหว่างพระมหาปราสาทกับประตูพิมานไชยศรี คือ ส่วนหนึ่งของตึกกรมราชองครักษ์ (Royal Body Guard of Gentleman at Arms) ได้ดำเนินการหาเครื่องใช้สำหรับหอพพระสมุด สํารวจบัญชีเงินบำรุงเปิดรับภาคีสมาชิก

พ.ศ. ๒๔๓๒ เมื่อวันที่ ๔ พฤษภาคม ขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๖ ปีฉลู ได้มีการฉลองหอพพระสมุดจัดเป็นงานพิธีแจกหนังสือวชิรญาณสุภาสิต

พ.ศ. ๒๔๓๔ ได้ย้ายหอพพระสมุดวชิรญาณมาอยู่ที่ตึกพิพิธภัณฑ์เก่าซึ่งอยู่นอกประตูพิมานไชยศรี หลังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

พ.ศ. ๒๔๓๕ เมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินเปิดหอพพระสมุดแห่งใหม่นี้ (คือศาลาสหทัยสมาคม หรือหอทองคอกอเดีย)

พ.ศ. ๒๔๓๗ ได้เลิกหนังสือวชิรญาณพิเศษ ๗ วัน ครั้งเป็นวชิรญาณรายเดือน ได้ออกอยู่ ๑ ปี จึงเลิกไป

พ.ศ. ๒๔๔๔ ได้ทำหนังสือวชิรญาณอีกครั้งและได้เลิกในปลายปี พ.ศ. ๒๔๔๔ นี้ใน พ.ศ. นี้หอพพระสมุดวชิรญาณเดิมได้รวมเข้ากับหอพพุทธศาสนสังคหะ และหอพมณเฑียรธรรมเข้าเป็นหอพพระสมุดสำหรับพระนคร^๑ เมื่อวันที่ ๑๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๔ ในวาระครบรอบเฉลิมพระชนมพรรษา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครบร้อยปี ตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงจะสถาปนาสิ่งอันเป็นประโยชน์ถาวรเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งยังคงตั้งอยู่ที่ตึกเดิมหน้าประตูพิมานไชยศรี เพียงแต่รวมหนังสือต่าง ๆ ในหอพพุทธศาสนสังคหะและหอพมณเฑียรธรรมมาไว้เท่านั้น^๒

^๑ สมเด็จพระยาครุฑราชานุภาพ, ตำนานหอพพระสมุด, หน้า ๑๒-๑๓.

^๒ ก่องแก้ว วีระประจักษ์ และนิยะดา ทาสุนธ์, คู่มือโบราณ, หน้า ๑-๒.

หอพุทธศาสนสังคหะ

หอพุทธศาสนสังคหะ ได้ก่อตั้งโดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๑๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๔๓ ณ พระที่นั่งทรงธรรมชั้นบน ในวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมพระไตรปิฎก และคัมภีร์ทางพุทธศาสนาเข้าไว้ด้วยกัน ในภาษาต่าง ๆ กันทางตะวันออก ที่มีเพิ่มมากขึ้น และรวมหมวดสิ่งของเข้าไว้ในหอธรรม เช่น ตู้ใส่หนังสือ ผ้าห่อคัมภีร์ ห่อคัมภีร์ ธรรมาสน์^๑ หนังสือที่ได้รวบรวมไว้แบ่งเป็น ๒๔ หมวด คือ

๑. พระไตรปิฎกบาลีจารอักษรขอมบนใบลาน ๑ จบ
๒. คัมภีร์พระอรรถกถาฎีกาโยชนา หนังสือเกร็ดต่าง ๆ
๓. หนังสือต่าง ๆ ที่นักปราชญ์โบราณแต่งไว้ เช่น ไตรภูมิ
๔. หนังสือสหทวาริเสสแบบเรียนภาษามคธ
๕. หนังสือแบบเรียนที่มีตัวกระเสียน เช่น มูลกัจจายน
๖. หนังสือแปลร้อย แปลชาดก เช่น มโหสถ
๗. หนังสือเทศนาสำหรับถวายเทศน์พิเศษ และเทศน์เป็นหนังสือแปลร้อย
๘. หนังสือที่ลงพิมพ์ตัวหนังสือไทยในเรื่องพระพุทธานุศาสนาที่เป็นภาษามคธ เช่น

ธรรมบท และที่เป็นภาษาไทย

๑๐. ชาดกซึ่งผูกเป็นคำฉันท์ คำโคลง คำกลอน หนังสือสวด ซึ่งอ้างว่าเป็นเรื่องพุทธศาสนา

๑๑. หนังสือลาวที่เกี่ยวกับเรื่องพุทธศาสนา พงศาวดาร

๑๒. หนังสือมอญ หม่า บาลี อรรถกถา ซึ่งมีผู้แต่งเกี่ยวกับพระพุทธานุศาสนา

๑๓. หนังสือลังกาบาลี และอรรถกถา ซึ่งมีผู้แต่งเกี่ยวกับพระพุทธานุศาสนา และสมมุติว่าด้วย

เจตียสถานในลังกา

^๑George Codes, The Vajirānana National Library of Siam (Bangkok: Times Press, 1924), p. 6.

- ๑๔. พระไตรปิฎกจีนญี่ปุ่น ซึ่งกล่าวด้วยพระพุทธศาสนา
- ๑๕. พระไตรปิฎกและหนังสือเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาพิมพ์เป็นอักษรเทวนาครีและ

สันสกฤต

- ๑๖. พระไตรปิฎก บาลีอรรถกถาฎีกาพิมพ์อักษรโรมัน
- ๑๗. พระไตรปิฎก ภาษาสันสกฤต ภาษามคธ พิมพ์ด้วยอักษรโรมัน
- ๑๘. แปลพระสูตรต่าง ๆ เป็นภาษาต่างประเทศ
- ๑๙. หนังสือซึ่งแต่งว่าด้วยพระพุทธศาสนา นอกจากที่เป็นคำคัดค้าน
- ๒๐. หนังสือซึ่งเกี่ยวกับการค้นคว้าในอินเดีย
- ๒๑. พระพุทธโอวาทที่เขียนบนลานทองแดงลงรักปิดทองหรือจารบนแผ่นงา แผ่นศิลา

หรือคำจารึก ซึ่งเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา

๒๒. ตู้หนังสือของเก่าซึ่งมีฝีมือในการทำงาน หีบ กรอบคัมภีร์ กากะเบียบ (ที่วางเก็บคัมภีร์) ผ้าห่อ สายรัดตู้หนังสือ ที่เป็นของเก่าทำอย่างงดงามผู้มีเจ้าของเป็นผู้รอบรู้ในพระปริยัติธรรมหรือเป็นผู้มีบรรดาศักดิ์สูง

๒๓. ใบลานปกลายรดน้ำ พระธรรมที่มีรูปเขียน หนังสือสวดที่มีรูปเขียน

๒๔. รูปเจดีย์สถาน ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาที่หึ่งถ่าย เขียน และพิมพ์

หนังสือของหอพุทธศาสนสังคหะมีอักษรหลายอย่างและหลายภาษา และมีหนังสือดี ๆ หลายฉบับ เช่น หนังสือของพระองค์เจ้าปฐมวงศ์ในกรมพระราชวังหลัง มีหนังสือพระไตรปิฎกฉบับอักษรต่าง ๆ สิ่งของต่าง ๆ ที่มีผู้ถวายไว้ในหอพุทธศาสนสังคหะมี ๔ อย่าง คือ หนังสือแปลก ๆ เครื่องใช้ในการรักษาหนังสือรูปต่าง ๆ และบริวาร

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงโปรดเกล้าฯ ตั้งกรรมการชุดแรกของหอพุทธศาสนสังคหะ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๓ คือ

กรมพระสมมตอมรพันธุ์	เป็น	นายคหบดีหอพุทธศาสนสังคหะ
กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา	เป็น	อุปนายก
สมเด็จพระยามะวงศ์โรปกการ	เป็น	กรรมการ
สมเด็จพระยามะวงศ์โรปกการ	เป็น	กรรมการ

- สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เป็น กรรมการ
- เจ้าพระยาภาสกรวงษ์ (พร บุนนาค) เป็น กรรมการ
- เจ้าพระยาริทธิดงษ์วุฒิไกร (ม.ร.ว.คสี สุทัศน์)
- เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล)
- พระยามหาอำมาตยาธิบดี
- พระยาเพชรพิไชย
- พระยาประจักษ์จกรจักร (แฉ่ม บุนนาค)

เมื่อประกาศตั้งหอพุทธศาสนสังคหะนั้น หอธรรมที่วัดเบญจมบพิตรยังสร้างไม่เสร็จ จึงเก็บรักษาหนังสือ สิ่งของไว้ที่ตึกซึ่งตั้งหอพระสมุดวชิรญาณหน้าประตูพินาศไชยศรี โดยมี เจ้าหน้าที่ทำงานเป็นแผนกหนึ่ง กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ได้ทรงทำบัญชีหนังสือและสิ่งของที่ได้นำมา เก็บรักษาไว้ และริเริ่มพิมพ์หนังสือแก่นี้จำหน่ายในงานการกุศล โดยเริ่มพิมพ์หนังสือเรื่องสวดมนต์ เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๔๔๔ (ร.ศ. ๑๒๐) ซึ่งต่อมาเป็นผู้ศรัทธารับพิมพ์เป็นของแจกในงานศพและงาน ต่าง ๆ อันเป็นต้นกำเนิดของหนังสือพิมพ์เรียกเก็บค่าภาคหอยของหอสมุดแห่งชาติ (หอพระสมุด วชิรญาณสำหรับพระนครเดิม) ต่อมา ใน พ.ศ. ๒๔๔๘ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงให้จัดหนังสือพระไตรปิฎกส่งไปไว้หอธรรมวัดเบญจมบพิตร ๑ ชุด สำหรับให้ภิกษุสามเณรได้ เรียน ส่วนหนังสือและสิ่งของในหอพุทธศาสนสังคหะเดิมนั้น โปรดเกล้าฯ ให้รวมเข้าในหอพระ- สมุดสำหรับพระนคร หอพุทธศาสนสังคหะได้ตั้งมาเป็นเวลา ๖ ปี ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๓-๒๔๔๘ จึงรวมเข้าเป็นหอพระสมุดสำหรับพระนคร^๑

หอหลวง

หอหลวง (Royal Library) นั้นเป็นที่เก็บรักษาหนังสือซึ่งเป็นแบบฉบับคำรับ คำรา และจดหมายเหตุราชการบ้านเมือง โดยหนังสือฉบับหอหลวงนั้นจะมีชื่ออาลักษณ์ผู้คัด และผู้ทาน

^๑สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, ตำนานหอพระสมุด (พระนคร: โรงพิมพ์ ไสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๑), หน้า ๓๕-๔๒.

อยู่ข้างต้นและมีคำว่า "ข้าพระพุทธเจ้า" นำหน้าชื่อทุกเล่ม (ที่เรียกว่า "หอหลวงนั้นเห็นจะเป็นคำย่อมาจาก" หอหนังสือหลวง) หอหลวงนั้นมีมาแต่โบราณสมัยกรุงศรีอยุธยา นับว่าเป็นห้องสมุดของพระเจ้าแผ่นดิน สมัยกรุงรัตนโกสินทร์หอหลวงอยู่ในพระบรมมหาราชวังโดยสร้างเป็นตึกชั้นเดียวอยู่ริมถนน หน้าพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย มีอาลักษณ์เป็นพนักงานรักษาหนังสือหอหลวง ตึกนั้นจึงเป็นที่ทำการของกรมอาลักษณ์ด้วยในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๔๑๙ นั้น เมื่อทรงสร้างพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทแล้ว โปรดเกล้าฯ ให้รื้อตึกหอหลวงกับตึกข้าราชการกรมอื่น ๆ ที่อยู่แถวเดียวกันลงเพื่อจะสร้างใหม่ จึงต้องขนย้ายหนังสือหอหลวงไปเก็บไว้ที่อื่น หนังสือหอหลวงจึงได้กระจัดกระจายออกไป ขณะนั้นมีกรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณเป็นผู้บังคับบัญชากรมอาลักษณ์ได้ให้ขนหนังสือหอหลวงไปเก็บรักษาไว้ที่วังของพระองค์ ซึ่งอยู่ติดกับวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามด้านทิศใต้ เป็นเวลาหลายปี จน พ.ศ. ๒๔๒๔ (ร.ศ. ๑๐๐) ได้มีการจัดงานนิทรรศการ (Exhibition) ที่ท้องสนามหลวงเป็นการสมโภชพระนคร บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการได้นำของมาแสดงในงาน กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณได้นำหนังสือหอหลวงมาแสดงที่ห้องติดกับห้องของนาย ก.ศ.ร. กุหลาบ ซึ่งแสดงหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ ในปฐวิประกาศ ซึ่งได้รวบรวมไว้มาก นายกุหลาบได้ถวายตัวเป็นศิษย์กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ แล้วขอยืมหนังสือหอหลวงไปอ่านครั้งละ ๑ เล่ม ทุกวัน โดยได้จ้างคนคัดลอกทำสำเนาเอาไว้หลายเรื่องแล้วนำมาดัดแปลงแต่งใหม่ด้วยตนเอง ได้แก่ เนื้อความถ้อยคำไม่ให้ตรงกับต้นฉบับของหอหลวงบ้าง หนังสือของนายกุหลาบที่ดัดแปลงแบบหนังสือหอหลวงออกมาเผยแพร่จึงเรียกว่า "หนังสือกุ" เพราะได้แต่เลียนแบบพงศาวดารหนังสือหอหลวงแต่ข้อมูลเนื้อหาสาระนั้นผิดพลาดมาก เรื่องแรกที่พิมพ์ออกมาคือ "คำให้การขุนหลวงหาวัด" พิมพ์ที่โรงพิมพ์มอสมิทที่บางคอแหลม^๒

^๑ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, นิทานโบราณคดีเรื่องที่ ๔ (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๘๗) (พิมพ์พระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ), หน้า ๗๕.

^๒ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ และสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์, สาส์นสมเด็จพระเจ้า ๑๑ (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๐), หน้า ๗-๑๓.

เมื่อกรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงเป็นราชเลขาว่าการและบัญชาการกรมพระอาลักษณ์ใน พ.ศ. ๒๔๓๘ นั้น ได้ทรงให้ย้ายหนังสือหอหลวงจากรังกรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณกลับไปรักษาไว้ ณ ออฟฟิศหลวง ซึ่งเวลานั้นบริพารในวังกรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณได้ลักลอบขโมยหนังสือดี ๆ ออกขายต่อชาวไทย และชาวต่างประเทศเป็นจำนวนมาก ซึ่งคนไทยนั้นจะซื้อสะสมไว้เป็นสมบัติส่วนตัวส่วนชาวต่างประเทศจะซื้อเข้าหอสมุดของตนในยุโรป กรมพระสมมตอมรพันธุ์ไม่ทรงทราบจำนวนหนังสือหอหลวงทั้งหมด ทรงรับไว้ตามรายชื่อหนังสือที่ส่งไปเท่านั้น จน พ.ศ. ๒๔๔๗ เมื่อจะตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนครนั้นคณะกรรมการได้ปรึกษาเห็นพร้อมกันให้หาหนังสือไทยที่เป็นฉบับเขียนของเก่าก่อนหนังสือฉบับพิมพ์ เพราะหนังสือฉบับเขียนกระจัดกระจายสูญหายมากขึ้น โดยหนังสือไทยฉบับเขียนของเก่ามีลักษณะแตกต่างกัน ๓ ประการ คือ

๑. หนังสืออ่านสามัญ เขียนในสมุดไทยสีขาวด้วยเส้นหมึกบ้าง เขียนในสมุดไทยสีดำด้วยเส้นดินสอขาวบ้าง หรือเส้นฝุ่น เส้นทรดาล เขียนด้วยเส้นทองคำมี ด้วยลักษณะบรรจง ถ้าเป็นร่างหรือสำเนาจึงเขียนอักษรหวัดด้วยเส้นดินสอ

๒. หนังสือตำรับตำรา ซึ่งเจ้าของไม่ต้องการเปิดเผยเก็บไว้กับตัวจะจารลงในใบลานขนาดสั้นครึ่งคัมภีร์พระธรรมร้อยเชือกไว้ ล้วนแต่เป็นหนังสือคัมภีร์ใบลาน

๓. จดหมายโต้ตอบถึงกัน ท่องตราใบบอกในราชการ จะเขียนลงในกระดาษข่อยด้วยเส้นดินสอดำ มีอันใส่กระบอกไม้ไผ่ส่งไป เมื่อจะเลิกใช้ก็จะเอาเชือกผูกเก็บเป็นมัด ๆ ซึ่งมีตามหน่วยราชการต่าง ๆ

ต่อมาสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้คิดวิธีหาหนังสือฉบับเขียน โดยขอตามที่มีในที่ต่าง ๆ เช่น ที่วังหน้า หรือเจ้าของนำมาให้เอง ถ้าไม่ให้ก็ขอคัดลอกทำสำเนาหนังสือเรื่องนั้นไว้ และได้ให้พนักงานหอพระสมุดประกาศว่าถ้าใครนำสมุดฉบับเขียนมาขายหอพระสมุดจะซื้อโดยวิธีซื้อไว้ คือ

กขช. เอกสารรัชกาลที่ ๔ สารบาญเอกสารจดหมายเหตุแห่งชาติ, พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้าแรก.

๑. ไม่ถามแหล่งที่ผู้ขายได้หนังสือมา

๒. สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเป็นผู้เลือกซื้อแต่ผู้เดียว โดยให้ราคาตามคุณค่าของหนังสือ

ทำให้หอพระสมุดได้หนังสือฉบับสำคัญต่าง ๆ กลับคืนมาเป็นอันมาก จนเชื่อได้ว่าได้คืนมาทั้งหมด โดยซื้อหนังสือดึกค้ำที่พวกชาววังกรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณนำมาขาย และรวมหนังสือหอหลวงที่กรมราชเลขาอนุการเก็บรักษาไว้ ๓,๐๐๐ เล่ม นำมาไว้ที่หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร ซึ่งในสมัยนั้นมีพระบรมวงศานุวงศ์ที่สะสมหนังสือหอหลวงไว้ เป็นกรรมสิทธิ์ส่วนตัวเป็นจำนวนมากที่สุด คือ หม่อมเจ้าปิยะภักดินาถ ได้ซื้อเก็บรักษาไว้เพื่อกันไม่ให้ชาวต่างประเทศมาซื้อเอาไป ซึ่งเมื่อถึงชีพิตักษัย หนังสือหอหลวงซึ่งเป็นมรดกของท่านได้ขายให้แก่หอสมุดแห่งชาติทั้งหมด และต่อมารัฐบาลได้โอนหนังสือหอหลวงที่ยังเหลืออยู่ในกรมราชเลขาธิการ (กรมพระอภัยกษัตริย์รักษามาแต่เดิม) ไปรวมไว้ที่ตึกถาวรวัตถุริมถนนหน้าพระธาตุ เมื่อย้ายหอสมุดแห่งชาติมาที่ท่าราชวรดิฐ จึงนำหนังสือหอหลวงมาเก็บรักษาไว้ที่แผนกหนังสือโบราณของหอสมุดแห่งชาติ นับว่าหนังสือหอหลวงเป็นหนังสือไทยตัวเขียนที่มีคุณค่ามากที่สุดในปัจจุบัน

การดำเนินงานและการบริหารงานหอพระสมุดวชิรญาณสมัยที่กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงดำรงตำแหน่งกรมสัมปทากิจ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๒๔-๒๔๔๗

ใน พ.ศ. ๒๔๒๔ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงร่วมเป็นสามัญสมาชิก อันดับที่ ๑๗ พอปี พ.ศ. ๒๔๒๖ พระองค์ทรงเข้าร่วมประชุมคณะกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณในการดำเนินงานหอพระสมุด ได้เลือกตั้งสถานายก คือ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เลขาธิการ คือพระองค์เจ้าชุมพล ในวันที่ ๑๖ ตุลาคม ทรงออกทุนให้หอพระสมุดเป็นเงิน ๑๗ ตำลึง ๓ บาท ๒ สลึง พอเดือนธันวาคม หอพระสมุดได้ดำเนินการเรื่องเงินที่ได้รับบริจาค แบ่งพนักงานหอพระสมุดเป็น ๔ กอง ทำงานประมาณการใช้เงินประจำเดือน หาผู้อุปถัมภ์บริจาค วัสดุครุภัณฑ์ และวางแผนกำหนดการเปิดหอพระสมุดในวันปีใหม่ ซึ่งต้องเลื่อนออกไปไม่ได้เปิด^๑

^๑ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๒๑/๒ เรื่องการประชุมที่หอพระสมุด (ธ.ค. ๑๐๔-๑๔ ค.ค. ๑๑๗)

การบริหารงานหอพระสมุดเริ่มแรกนั้น มีคณะกรรมการตำแหน่งต่าง ๆ แบ่งหน้าที่กัน

รับผิดชอบ คือ

๑. นายกสภา (President) เป็นผู้จัดการ มีสิทธิขาดในหอพระสมุด และมีอำนาจบังคับบัญชาตติสงานในหอพระสมุด ควบคุมเสมียน ผู้ใช้หอพระสมุดได้

๒. อุปนายก (Vice-President) เป็นรองจากนายกสภาทำหน้าที่แทนเวลานายกสภาไม่มา เพราะประชวรหรือติดธุระ อุปนายกต้องรับมอบงานทำแทนและคอยให้คำปรึกษานายกสภา

๓. เลขานุการ (Secretary) มีหน้าที่ในเรื่องบัญชี รับผิดชอบหนังสือ สิ่งของเครื่องใช้ทุกอย่าง โต้ตอบจดหมาย สิ่งหนังสือตามเมืองต่าง ๆ และบังคับบัญชาบรรณารักษ์ พนักงานเสมียนทั้งหมด รับผิดชอบเงินในหอสมุด

๔. กรรมการสัมปาติก (Committee) ทั้ง ๔ พระองค์ มีหน้าที่มาตรวจงานในหอสมุดผลัดเปลี่ยนกันคนละวันหรือ ๒ วัน เพื่อให้หอพระสมุดดำเนินงานไปด้วยความเรียบร้อย ถ้ามีปัญหาขึ้นกรรมการสัมปาติกต้องปรึกษากับนายกสภาและอุปนายก และต้องทำธุระแทนนายกสภา และอุปนายกทุกอย่าง และต้องดูแลบัญชีหนังสือที่มีขาย แนะนำเสาะหาหนังสือดีที่มีคุณค่าหายาก เพื่อแจ้งให้นายกสภาอุปนายกเลขาธิการทราบ เพื่อดำเนินการต่อไป

ตำแหน่งเหล่านี้ถือเป็นอิสระ เสมอกันไม่ว่าพระองค์ใดจะมียศหรือวัยสูงกว่ากัน เพราะเป็นพระราชโอรส หรือพระราชนัดดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เหมือนกัน

ใน พ.ศ. ๒๔๒๗ หอพระสมุดวชิรญาณ ได้ย้ายมาอยู่ที่ห้องอาลักษณ์ กรมพระสมมตอมรพันธ์ทรงเป็นบรรณารักษ์ได้จัดหนังสือเป็น ๒ แผนก แผนกหนึ่งให้ยืม อีกแผนกหนึ่งห้ามยืม และทรงทำบัญชีหนังสือให้ยืม และหนังสือหลวง^๒ ที่ตั้งหอพระสมุดใหม่นี้มีลักษณะกึ่งสโมสรมิ

^๑ กช. เอกสารรัชกาลที่ ๔ ส.๒๑/๔ เรื่องหอพระสมุดวชิรญาณ (ต่อ เม.ย. - ๒๘ ต.ค. ๑๒๔)

^๒ กช. เอกสารรัชกาลที่ ๔ สบ.๑๖ สำเนาบันทึกส่วนพระองค์ กรมพระสมมตอมรพันธ์ ปี ค.ศ. ๑๘๘๓, หน้า ๒๔, ๔๔, ๓๑๘, ๓๕๓.

พระบรมวงศานุวงศ์มาเล่นเกมส (Games) หักผ่อนต่าง ๆ อีกหนึ่งห้องด้วย เช่น บิลเลียด (Billiard) ในปีนี้ได้ทรงเริ่มให้สมาชิกผู้มาใช้หอพระสมุดเซ็นชื่อก่อนเข้าหอพระสมุด และคณะกรรมการหอพระสมุดได้ประชุมออกกฎหมายสำหรับหอสมุดขึ้นในเดือนสิงหาคม โดยมีผู้เข้าร่วมประชุม ๑๔ ท่าน^๑ กฎหมายหอพระสมุดมีทั้งหมด ๑๔ ข้อ ดังนี้คือ

๑. กล่าวถึงความประสงค์ในการออกกฎหมาย เพื่อ

๑.๑ เพื่อรวบรวมหนังสือต่าง ๆ มาไว้สำหรับใช้เป็นที่พักผ่อนทางวิชาการ

๑.๒ จะเรียบเรียงพระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัวในพระบรมมหาราชวัง และพระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๑.๓ เพื่อความสามัคคีของพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ

๒. กล่าวถึงประโยชน์จากการสมานความสามัคคีกันระหว่างพระบรมวงศานุวงศ์

และข้าราชการ อันจะเป็นเกียรติยศต่อประเทศ ให้ยึดถือความเห็นข้างมากเป็นหลักควบคุมความประพฤติของตนเอง และเพื่อใช้หอพระสมุดเป็นศูนย์กลางในการพบปะปรึกษาราชการซึ่งกันและกัน เพื่อความก้าวหน้าทางวิชาการเพราะจะสามารถค้นคว้าหาหนังสืออ่านได้ง่ายในหอพระสมุด มีผลจะทำให้เป็นผู้มีศิริโอตปุระ ประพฤติสุจริต ประกอบแต่กุศลกรรม เว้นจากกายทุจริต ๓ วาจิทุจริต ๔ มโนทุจริต ๓ ดังที่กล่าวในพุทธโศวาทและพระราชกำหนดใหม่

๓. กล่าวถึงการแบ่งสมาชิกออกเป็น ๒ อย่าง คือ

๓.๑ สามัญสมาชิก คือ พระบรมวงศานุวงศ์หรือข้าราชการ ซึ่งมีตำแหน่งรับราชการ และบริจาคเงินช่วยหอพระสมุดไม่ต่ำกว่าปีละ ๕ ตำลึง

๓.๒ วิสามัญสมาชิก คือ ผู้ที่มีเกียรติยศและมีคุณสมบัติ ซึ่งสามัญสมาชิกส่วนใหญ่เห็นสมควร ให้ความเคารพนับถือ เชิญให้เป็นวิสามัญสมาชิก ซึ่งไม่ต้องช่วยงานหอพระสมุด ไม่ต้องบริจาคเงินช่วยหอพระสมุด แต่มีสิทธิมาใช้หอพระสมุดได้เหมือนสามัญสมาชิก

^๑ กจข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ สบ.๑๖ สำนักบันทึกส่วนพระองค์ กรมพระสมมต-อมรพันธุ์ ปี ค.ศ. ๑๘๘๓, หน้า ๒๙, ๔๔, ๓๑๙, ๓๕๓.

๔. กล่าวถึงอาคมสมาชิกว่า ได้แก่ ผู้ที่อยู่ไกล แต่มีบรรดาศักดิ์สมควรเป็นสมาชิก ได้ซึ่งไม่ได้สมัครเป็นสมาชิกในเวลาที่ยกตั้งหอพระสมุดเหมือนสามัญสมาชิก เพราะไม่ได้ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่กรุงเทพฯ ไปมากรุงเทพฯ นาน ๆ ครั้ง จึงอนุญาตให้เป็นอาคมสมาชิกได้ คือ ผู้ที่ไปได้รับประโยชน์จากหอพระสมุด มีโอกาสใช้ประโยชน์เพียงเวลาที่เข้ามากรุงเทพฯ บางครั้งเท่านั้น ให้มีสิทธิยืมหนังสือหอพระสมุดได้ เข้าร่วมประชุมหอพระสมุดได้เหมือนสมาชิกอื่น ๆ โดยไม่ต้องเสียเงินบำรุงหอพระสมุด แล้วแต่จะศรัทธาช่วยบริจาค

๕. กล่าวถึงการเข้าเป็นสมาชิก ทั้งสามัญสมาชิก วิสามัญสมาชิก อาคมสมาชิก ว่าต้องมีสมาชิคนำเข้ามาสมัคร ๑ คน และมีผู้รับรอง ๑ คน โดยทั้ง ๒ คนจะทำจดหมายบอกชื่อผู้ซึ่งจะเป็นสมาชิกต่อกรรมสัมปาทิกหอพระสมุด และกรรมสัมปาทิกจะจดชื่อผู้นำ ผู้รับรอง สมาชิกใหม่ประกาศไว้ที่ห้องประชุมหอพระสมุด ๗ วัน ภายในเวลานี้ ถ้ามีสมาชิกคนใดทักท้วงว่าไม่สมควรเป็นสมาชิก ให้แจ้งต่อกรรมสัมปาทิก ให้ดำเนินการสืบสวนดูให้แน่นอน แล้วประชุมปรึกษาลงมติร่วมกันในการรับสมาชิกใหม่นี้ โดยถ้ามีกรรมสัมปาทิกตั้งแต่ ๒ คน ขึ้นไป ไม่เห็นสมควรรับก็จะรับสมาชิกใหม่ไม่ได้ นอกจากสมาชิกเห็นพร้อมกันหมดหรือมีผู้คัดค้านเพียงคนเดียวก็สามารถรับสมาชิกใหม่ได้ การพิจารณาให้อยู่ในดุลยพินิจของกรรมสัมปาทิก

๖. กล่าวถึงการดำเนินงานในหอพระสมุดว่าสามัญสมาชิกเป็นผู้ดูแลจัดการคราวละ ๑๑ คน เรียกว่า กรรมสัมปาทิก มีตำแหน่งต่าง ๆ คือ

๑. สภานายก คือ ผู้เป็นประธาน
๒. อุปนายก คือ ผู้เป็นประธานที่สอง (รองประธาน)
๓. เลขาธิการ
๔. เภรัญญิก คือ สมุหบัญชีและผู้เก็บเงิน
๕. สาราณียกร คือ ผู้จดหมายเหตุ
๖. บรรณารักษ์ คือ ผู้รักษาหนังสือ
๗. ปฏิคม
๘. ผู้ช่วยเภรัญญิก
๙. ผู้ช่วยสาราณียกร

๑๐. ผู้ช่วยบรรณารักษ์

๑๑. ผู้ช่วยปฏิคม

กรรมสัมพันธ์ทุกตำแหน่งนี้มีหน้าที่ต่างกัน และมีการนัดประชุมเป็นคราว ๆ ไป โดยส่งจดหมาย

๗. กล่าวถึงกรรมสัมพันธ์ว่าเป็นผู้ดูแลจัดการหอพระสมุดอยู่ตลอดเวลา ๑ ปี จึงเปลี่ยนกรรมสัมพันธ์ใหม่ทุกปีในวันแรม ๘ ค่ำ เดือน ๑๐ ของทุกปี (๑ กันยายน) โดยกรรมสัมพันธ์เป็นผู้เลือกสามัญสมาชิกเป็นสภานายก ได้แล้วจึงส่งบัญชีรายชื่อคืนมายังหอพระสมุดภายในวันที่ ๑๕ กันยายน (ขึ้นค่ำ เดือน ๑๑) ถ้าสมาชิกใดได้รับเลือกเป็นสภานายกโดยได้รับคะแนนสูงสุดก็ให้ดำรงตำแหน่งสภานายกของหอพระสมุดต่อไปในปีนั้น เว้นแต่ไม่ยอมรับตำแหน่งด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง จึงให้รายชื่อต่อไปที่ได้รับคะแนนรองลงมาเป็นสภานายก ถ้าไม่รับก็ให้แก่ผู้ได้คะแนนลำดับต่อไป ถ้าไม่มีผู้ใดยอมรับเลยก็ให้เลือกกันใหม่ ส่วนตำแหน่งอุปนายกให้เป็นแต่สามัญสมาชิกฝ่ายใน การเลือกอุปนายกจึงให้สมาชิกฝ่ายในเลือก

๘. กล่าวถึงหน้าที่ของตำแหน่งในกรรมสัมพันธ์ คือ

สภานายก เป็นประธานของกรรมสัมพันธ์ และสมาชิกทั้งหมด มีหน้าที่รับผิดชอบการดำเนินงานของหอพระสมุดทุกอย่าง

อุปนายก เป็นประธานของสามัญสมาชิกฝ่ายใน เป็นผู้รับฟังความต้องการของสมาชิกฝ่ายใน

เลขาธิการ เป็นพนักงานดูแลทุกอย่างตามคำสั่งของสภานายก และเป็นผู้รับคำสั่งแจ้งความมายังสมาชิก และรับภาระงานธุรการต่าง ๆ เช่น จดหมายติดต่อดัง ๆ

เหรียญิก เป็นพนักงานรักษาบัญชี รายรับรายจ่าย ทางการเงินของหอพระสมุด และลงชื่อรับรองในใบเสร็จเมื่อรับเงินจากสมาชิก

สาราณียกร เป็นพนักงานจดหมายเหตุบันทึกการดำเนินงานของหอพระสมุด คือ การประชุม และเป็นผู้ตรวจจัดการหนังสือพิมพ์วิชาการ และการบอกรับหนังสือพิมพ์ต่างประเทศ

ปฏิคม เป็นพนักงานต้อนรับแขก และจัดการรักษาความสะอาดของหอพระสมุด ตลอดจนจัดเลี้ยงรับรองผู้มาเยี่ยมชมหอพระสมุด

๘. กล่าวถึงการเชิญประชุมสมาชิกหอพระสมุด ทำได้ ๕ กรณี คือ

- ๑) เมื่อกรรมสัมพันธ์มีความเห็นร่วมกันหรือสมาชิกมีความประสงค์จะแก...
- ๒) เมื่อกรรมสัมพันธ์มีความเห็นร่วมกัน หรือสมาชิกมีความประสงค์ให้เชิญสมาชิกมาประชุม เพื่อความสามัคคีและเป็นเกียรติแก่หอพระสมุด ก็ให้เชิญสมาชิกมาประชุมได้
- ๓) เมื่อกรรมสัมพันธ์มีความเห็นร่วมกัน หรือสมาชิกมีความประสงค์ที่จะให้มีการประชุมสนทนาปัญหาชาติโลกและศีลธรรมอัน เป็นความรู้ทางวิชาการและการปฏิบัติในทางที่ถูกต้องควรก็สามารถเชิญสมาชิกได้
- ๔) เมื่อมีเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง เกิดขึ้นในหอพระสมุดซึ่งกรรมสัมพันธ์ระงับไม่ได้ หรือรับผิดชอบโดยลำพังไม่ได้ ก็เชิญประชุมสมาชิกได้
- ๕) เมื่อกรรมสัมพันธ์เห็นสมควรให้คัดชื่อสมาชิกบางคนออกจากหอพระสมุด เพราะความประพฤติไม่เหมาะสม โดยเป็นความเห็นร่วมกันของกรรมสัมพันธ์ หรือเป็นความประสงค์ของสมาชิก ถ้าสมาชิกรวมกลุ่มกันมากกว่า ๑๐ คน ลงความเห็นให้กรรมสัมพันธ์คนใดคนหนึ่งออกจากคณะ ก็ให้ประชุมสมาชิกตกลงได้ โดยสมาชิกจำนวนมากกว่า ๑ ใน ๔ สมควรให้กรรมสัมพันธ์ผู้นั้นออก กรรมสัมพันธ์ผู้นั้นต้องออกจากคณะ และให้เลือกกรรมการใหม่

๑๐. กล่าวถึงการประชุมสมาชิคนั้น สภานายกจะให้เลขาธิการออกหนังสือเชิญสมาชิก ก่อนกำหนดประชุมไม่ต่ำกว่า ๓ วัน เมื่อสมาชิกมาพร้อมกันไม่ต่ำกว่า ๒๐ คน แล้วจึงนับว่าเปิดประชุมได้ ถ้าต่ำกว่านั้นให้รอไว้ก่อน ถ้าเกินเวลาไม่มีสมาชิกครบพอประชุมนั้นแล้ว ควรจะจัดการเรื่องนั้นประการใด ก็ให้คณะกรรมสัมพันธ์จัดการไปตามที่เห็นสมควร

๑๑. กล่าวถึงการออกหนังสือพิมพ์ของหอพระสมุด ให้ลงเรื่องต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ และจัดเป็นหนังสือแจกให้แก่สามัญสมาชิกและวิสามัญสมาชิกแต่อาคมสมาชิก (ผู้ที่ไม่ต้องเสียเงินบำรุง เพราะใช้ห้องสมุดบางครั้งบางคราว) หรือผู้ที่ไม่ใช่สมาชิกต้องซื้อหนังสือพิมพ์ปีละ ๖ บาท

๑๒. กล่าวถึงภารกิจของสภานายกในที่ประชุมว่าเป็นผู้ตัดสินอนุญาตให้ใครพูดก่อนหลัง ในเวลาที่เปิดโอกาสให้พูด และคอยรับฟังคำโต้แย้ง โดยเป็นผู้ให้สัญญาณแก่สมาชิกทั้งหมดในฟังตามด้วย และเป็นผู้คอยระงับการพูด ถ้าผู้นั้นพูดรุนแรงหยาบคาย หรือนอกให้ขอกภัยต่อที่ประชุม

ถ้าผู้นั้นไม่ขอกภัยสภานายกมีสิทธิลงโทษได้ โดยให้ผู้นั้นออกจากที่ประชุม สภานายกต้องเป็นผู้ควบคุมการประชุมให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย ถ้าการประชุมใดที่สภานายกจำเป็นต้องชี้แจงสาเหตุในที่ประชุมให้หยุดก่อนการประชุมเรื่องอื่น ๆ ถ้าสภานายกไม่อยู่มีกิจธุระให้สมาชิกในที่ประชุมเลือกสมาชิกคนใดคนหนึ่งทำหน้าที่แทนสภานายกได้

๑๓. กล่าวถึงการจับฉลากลงคะแนนเสียง แสดงความเห็นในการตัดสินเรื่องต่าง ๆ อย่างยุติธรรม โดยสมาชิกจับฉลากใส่ในหีบฉลากที่เขียนไว้ว่า "ควร" หรือ "ไม่" การตัดสินในที่ประชุมให้ถือคะแนนเสียงข้างมากเป็นหลักกว่ายุติธรรมและสุจริต การจับฉลากให้จับตาม ๆ กันไป ห้ามจับแทนกัน นอกจากมีหนังสือมอบหมายมา ถ้าสมาชิกผู้นั้นมาประชุมเองไม่ได้ในเวลาลงคะแนนเสียง ถ้าคะแนนเสียงเท่ากันทั้ง ๒ ฝ่าย ให้สภานายกตัดสินโดยการจับฉลากได้ ฝ่ายใดก็ตัดสินตามนั้น

๑๔. กล่าวถึงเรื่องที่จะปรึกษากันในที่ประชุมหอพระสมุดมี ๖ อย่าง คือ

๑) เรื่องการสร้างความสำเร็จให้แก่หอพระสมุด การเงินหรืออื่น ๆ ให้ตกลงโดยลงคะแนนเสียงจับฉลาก ถ้าไม่จับฉลากให้เลขาธิการรอข้อความที่ตกลงนั้นในจดหมายเหตุแล้วคัดเป็นหนังสือแจก

๒) เรื่องที่ปรึกษาในทางธรรมหรือสุภาพศ จารีตธรรมเนียม ซึ่งแสดงคุณและโทษ และคำปรึกษาทั่วไป ที่จะตกลงหรือไม่ก็ตาม นำลงในจดหมายเหตุ

๓) เรื่องที่ปรึกษาในที่ประชุมตามข้อ ๑๐ นั้น เมื่อตกลงเรียบร้อยแล้ว ให้ลงจดหมายเหตุไว้ที่หอพระสมุด โดยไม่ต้องพิมพ์นอกจากพร้อมที่จะพิมพ์

๔) เรื่องที่ปรึกษาของสมาชิกบางท่านที่มีปัญหาในงานราชการจะปรึกษาขอความคิดเห็นจากเพื่อสมาชิกให้ช่วยได้ เมื่อที่ประชุมปรึกษาแล้วให้ลงจดหมายเหตุไว้

๕) เรื่องที่ปรึกษาเป็น เรื่องตำหนิโทษสมาชิกบางคนที่ไม่ปฏิบัติตามกฎหมายหอพระสมุด ไม่ปฏิบัติตามความเห็นส่วนรวม ซึ่งเป็นความผิด ให้กรรมสัมปาทิกนำเรื่องมาปรึกษากัน ถ้าเห็นร่วมกันว่าผิด ก็ให้ออกจากที่ประชุมแล้วลงบันทึกในจดหมายเหตุ

๖) เรื่องที่ปรึกษาในการแก้หรือเติมกฎหมายสำหรับหอพระสมุดนั้น ต้องมีผู้เสนอผู้รับรอง แล้วบันทึกลงในจดหมายเหตุ ให้ลงพิมพ์ทุกครั้ง

เรื่องอื่น ๆ ที่จะปรึกษาในที่ประชุมนอกจากเรื่องทั้ง ๖ นี้ แล้วนั้น ไม่ให้ปรึกษาในที่ประชุมนี้ ถ้าเรื่องยาวให้ผู้ตรวจสอบมาชี้แจงในที่ประชุมให้เข้าใจก่อน แล้วให้สมาชิกผู้ตรวจสอบทำเป็นรายงาน ๆ ต่อที่ประชุม เรื่องที่จะปรึกษานั้นไม่ควรเขียนยาว ให้เขียนแต่ใจความสำคัญสั้น ๆ แล้วอธิบายด้วยวาจาในที่ประชุม ส่วนรายงานการประชุมนั้นจะจดจากหอพระสมุดหรือจดในเวลาประชุม อาจเป็นเรื่องแก้ปัญหาเรื่องราวต่าง ๆ ก็ได้

๑๕. กล่าวถึงจดหมายเหตุที่บันทึกคำปรึกษา (รายงานการประชุม) ต้องมีเนื้อหาชัดเจน ใส่ชื่อ ผู้กล่าว ผู้ร่วมประชุมปรึกษา เนื้อหาเรื่องที่ปรึกษามีอะไรสำคัญ วัน เวลาที่ประชุม เรื่องที่ปรึกษาเข้ากฎหมายหอพระสมุดข้อใด ผลตกลงอย่างไร ผลการลงคะแนนเสียงด้วยวิธีจับฉลากได้เท่าไร

๑๖. กล่าวถึงการแก้ไขกฎหมายหอพระสมุด ถ้ามีการแก้ไขเปลี่ยนแปลงประการใดตามที่ปรึกษาดตกลงร่วมกันแล้ว ให้บันทึกลงจดหมายเหตุนั้น แล้วให้คัดมาลงไว้ในสมุดกฎหมาย โดยเขียนไว้ที่หน้าซ้ายของสมุดข้างเดียวเรียงกันไป ส่วนหน้าขวาของสมุดนั้นลงชื่อผู้ที่เข้าประชุมในหอพระสมุดตามลำดับ ระบุวัน เวลาที่เข้าประชุม และลงชื่อผู้เข้าประชุม มีคำรับรองว่าจะปฏิบัติตามกฎหมาย และบอกประเภทสมาชิก ถ้าเป็นผู้ที่อยู่ไกลลงชื่อไม่ได้ต้องเขียนใส่กระดาษมาปิดทับไว้

๑๗. กล่าวถึงหนังสือพิมพ์สำหรับหอพระสมุดให้ลงเรื่องต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ทั่วไป และลงเรื่องที่สมาชิกประชุมปรึกษากันไว้ด้วย เป็นหนังสือสำหรับแจกให้แก่สามัญสมาชิกและวิสามัญสมาชิก แต่อาจคมสมาชิกหรือสมาชิกอื่น ๆ ต่อชื่อปีละ ๖ บาท

๑๘. กล่าวถึงการยืมหนังสือว่า ภาคีสมาชิกยืมได้ครั้งละ ๑ เล่ม เป็นเวลา ๑๕ วัน โดยให้นำมาคืนก่อนจึงจะยืมได้ต่อไป ถ้าไม่ส่งคืนให้กรรมสัมพันธ์เตือนสมาชิกด้วยจดหมายแล้วให้เสียค่าปรับ ๑ เฟื้อง ถ้าครบ ๑ วัน ไม่ส่งคืนก็ให้มีจดหมายเตือนอีกแล้วปรับวันละ ๒ อัฐ ต่อไปจนกว่าจะได้หนังสือคืน ถ้าสมาชิกทำหนังสือขำรุดสูญหายให้สมาชิกผู้นั้นชดใช้เป็นเงินเท่าราคาของหนังสือนั้นหรือหาซื้อหนังสือเล่มใหม่มาชดใช้ให้เหมือนเล่มเดิม

๑๙. กล่าวถึงความประพฤติกของสมาชิกว่า สมาชิกคนใดประพฤติผิด จะห้ามเข้า
ร่วมประชุม มีกำหนดกี่วัน หรือให้ออกจากการเป็นสมาชิกโดยลบชื่อจากบัญชี

ส่วนภาคีสมาชิกที่ได้สมัครลงชื่อแล้ว ไม่ส่งเงินบำรุงตามที่ตกลงให้ เดือนใน
ที่ประชุม ถ้าไม่ให้เงินบำรุงก็ห้ามเข้าร่วมประชุม ห้ามยืมหนังสือ รวมทั้งไม่แจกหนังสือพิมพ์
จนกว่าจะส่งเงินบำรุงหอบพระสมุด ถ้ากรรมสัมปาทิกลงความเห็นว่สมาชิกผู้นั้นไม่ให้ความ
ร่วมมือแก่หอบพระสมุดสมควรให้ออก ต้องให้สมาชิกลงคะแนนเสียงให้ออกและห้ามเข้าร่วม
ประชุมโดยการจับฉลากโดยจับฉลากเลือกเห็น "ควร" มากกว่า "ไม่" ถึง ๔ ต่อ ๑ จึง
ตกลงตามนั้น

ข้อ ๑๙ นี้ นับเป็นข้อสุดท้ายที่ผู้วิจัยนำมากล่าว^๑

ใน พ.ศ. ๒๔๒๔ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงดเข้าร่วมในคณะกรรมสัมปาทิก
เนื่องจากทรงมีภาระต้องเตรียมการงานสถาปนาอิสริยยศของพระองค์ท่านในปีนั้น ได้แก่ทรงร่วม

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ กจข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๒๑/๑ หอบพระสมุดชิรญาณ [ม.ป.ท.] ,

ประชุมหอพระสมุดในการรับสมาชิกใหม่ ร่วมปรึกษาการดำเนินงานของหอพระสมุด^๑ และทรง
จัดหานุคคลากรให้หอพระสมุด โดยบางครั้งทรงนำข้าราชการในกรมพระอาลักษณ์ กรมราช
เลขาธิการย้ายมาทำงานที่หอพระสมุดในตำแหน่งเสมียนหอพระสมุด ทรงกำหนดระเบียบในค
ทำงาน และเวลาทำงานของบุคคลากรในหอพระสมุด พร้อมทั้งคิดอัตราเงินเดือนตามแบบแผน
ของกรมราชเลขาธิการให้เรียบร้อย

ต่อมา พ.ศ. ๒๔๓๐ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงดำรงตำแหน่งสภานายกหอพระสมุด
วชิรญาณ ได้ทรงย้ายหอพระสมุดจากใต้ถุนพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทไปยังสถานที่ ๆ ได้รับพระราช
ทานเป็นหอสมุดใหม่ คือ บริเวณโรงทองเก่าตลอดแนวตึกคาบตำราวจถึงประตูพิมานไชยศรี โดย
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระราชทรัพย์ เป็นทุนสำหรับซ่อมแซม
ต่อเติมสถานที่ ได้จ้างนายแกรซี (Cracy) ซ่อมแซมปรับปรุงตึกหอสมุดใหม่ริมประตูพิมานไชยศรี
ที่มีห้องหลายห้องโดยจัดแบ่งห้องริมประตูพิมานไชยศรีเป็นที่สมาชิคนั่งพักผ่อน อีกห้องเป็นบันได
ทางขึ้นชั้นบน ห้องริมสุดกำแพงแก้วพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทใช้เป็นที่เสียบนคดลอกหนังสือ ห้อง
ชั้นบนข้างประตูพิมานไชยศรีเป็นห้องเก็บหนังสือไทย เป็นที่ไว้หนังสือต่างประเทศ ๑ ห้อง เป็น
ที่ทำการของกรมสัมปาทิก ๑ ห้อง ได้ประกาศเปิดหอพระสมุดวชิรญาณใหม่นี้เมื่อวันพฤหัสบดี
เดือนยี่ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีกุน พ.ศ. ๒๔๓๐ ซึ่งหอพระสมุดนี้สมาชิกได้ใช้ประโยชน์มากเพราะเป็นที่
พักผ่อน เป็นที่ประชุมเสนาบดี ปรึกษาราชการแผ่นดินในแต่ละคราว เป็นที่ประชุมคณะกรรมการ
ปรึกษาจัดการน้ำจืด คณะกรรมการศึกษาความฎีกา ตลอดทั้งปี ส่วนห้องชั้นล่างยังใช้ในพิธี
โสกันต์ และพิธีอื่น ๆ ฯลฯ^๒

พ.ศ. ๒๔๓๑ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงเป็น เทร็ดฎีกหอพระสมุดวชิรญาณ การ
ดำเนินงานนั้นได้จัดหาครุภัณฑ์ของหอพระสมุดที่เป็นแบบเก่าสวยงามหาหนังสือเพิ่มเติมโดยได้แบ่ง
หน้าที่กันคณะกรรมการ คือ กรมสัมปาทิกตรวจงานตามหน้าที่ สภานายกตรวจงานบังคับบัญชา

^๑ กจข. เอกสารรัชกาลที่ ๔ สบ.๑๖ สำเนาบันทึกส่วนพระองค์ กรมพระสมมตอมรพันธุ์
ปี ค.ศ. ๑๘๘๕, หน้า ๓๐๐, ๓๖๐.

^๒ กทข. ไมโครฟิล์มวชิรญาณ ตอนที่ ๕-๖ กุมภาพันธ์-มีนาคม ร.ศ. ๑๑๓, หน้า ๔๓๑, ๔๓๕.

ทั่วไป เสนาธิการบังคับการในหอพระสมุดและช่วยแต่งหนังสือ จัดหาครุภัณฑ์ห้องสมุด เทรียญึก เป็นพนักงานเก็บรักษาการเงินของหอพระสมุด บรรณารักษ์และผู้ช่วยเทรียญึกรับหน้าที่เพื่อน กรรมสัมปาติกและสมาชิกที่จะแต่งหนังสือมาลงพิมพ์ ส่งจดหมายนัดประชุมคณะกรรมการใน หอพระสมุดปรึกษากับผู้ช่วยสาราณียกรตรวจเรียงหนังสือที่สมาชิกส่งมาลงพิมพ์ ตรวจการพิมพ์และ แจกหนังสือพิมพ์ สาราณียกรและผู้ช่วยปฏิบัติเป็นผู้รับรองสมาชิกที่มาใช้หอพระสมุด ดูแลรักษา ความเรียบร้อยของหอพระสมุดทั่วไป ผู้ช่วยบรรณารักษ์ทำบัญชีเรียงเรียงหนังสือให้เรียบร้อย และทวงหนังสือที่มีผู้ยืม คัดเรื่องหนังสือต่าง ๆ เพิ่มเติมในปีคณะกรรมการได้เตรียมการงาน ฉลองหอพระสมุดใหม่ไว้ล่วงหน้า โดยแบ่งหน้าที่ต่าง ๆ กันรับผิดชอบ ได้ให้วิสามัญสมาชิกหา ข้อความในหมวดธรรมที่เป็นประโยชน์ เก็บสุภาสิตต่าง ๆ จากภาษามคธ มาแต่งเป็นภาษาไทย อย่างย่อ ไว้สำหรับใช้พิมพ์เป็นหนังสือแจกในงานฉลอง^๑

ใน พ.ศ. ๒๔๓๔ การดำเนินงานของหอพระสมุดวชิรญาณได้แบ่งเป็น ๔ แผนก คือ

๑. การเงิน
๒. การทำหนังสือวชิรญาณพิเศษ
๓. การรวบรวมหนังสือเก่าและใหม่ไว้สำหรับหอพระสมุด
๔. การจัดสถานที่และการต้อนรับสมาชิก^๒

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ ได้ย้ายหอพระสมุดวชิรญาณจากที่เดิมออกมาอยู่ที่ตึกระหว่างประตู พิมานไชยศรีและพระมหาปราสาท

จน พ.ศ. ๒๔๓๘ หลังจากที่ย้ายหอพระสมุดมาอยู่ที่ตึกหน้าประตูพิมานไชยศรี หลัง วัดพระศรีรัตนศาสดาราม คือ ศาลาสหทัยสมาคมหรือหอทองคอกอเดียแล้ว คณะกรรมสัมปาติกได้

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓๔, ๔๔๑.

^๒ กจข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๒๑/๒ เรื่องการประชุมที่หอพระสมุด (๑ ธ.ค. ๑๐๔- ๑๔ ต.ค. ๑๑๗)

ปรับปรุงสถานที่ตั้งหอพระสมุด โดยตกแต่งทึ่ใหม่ ทหารี่สดครุภักดิ์เพิ่มเติม^๑ ได้ลึ่เงินค่าซ่อมแซม ๑๕๕ ชั้ ๕๗ บาท ๓๕ ชั้ แล้วจัดงานฉลองหอพระสมุดวชิรญาณ ณ สถานที่ใหม่ี่ในวันที่ ๑๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๘ โดยพระบาทสมเด็จพะจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินมาเปิดหอพระสมุดฯ และพระราชทานวโรกาสให้สมาชิกหอพระสมุดวชิรญาณเฝ้ารายงานตัว ในพิธีนี้คณะกรรมการสัมปาทิกได้เริ่มเขียนรายงานหอพระสมุดใหม่ โดยเรียบเรียงตามลำดับปีที่ก่อตั้ง มาตั้งแต่ปีที่ ๑ จนถึงปีที่ ๔ แยกเป็นเล่ม ๆ เพื่อเป็นการแสดงผลงานที่กรรมสัมปาทิกได้ดำเนินการมา ให้เก็บรักษาไว้ต่อไปเพื่อความสะดวกในการค้นเรื่องราวของหอพระสมุด ส่วนผลงาน สำคัญใน พ.ศ. ๒๔๓๘ ของกรรมสัมปาทิกมีดังนี้คือ

๑. ออกข้อห้ามไม่ให้นำข้อความใหม่ ซึ่งตีพิมพ์ในหนังสือวชิรญาณวิเศษไปตีพิมพ์เล่ม สมุดขาย โดยไม่ได้รับอนุญาตจากหอพระสมุด ซึ่งเป็นประโยชน์แก่หอพระสมุดในการตีพิมพ์เรื่อง ที่สมาชิกแต่งให้ได้ผู้เดียวแล้ว เมื่อจะหารายได้เพิ่มก็ส่งให้โรงพิมพ์นำไปพิมพ์ใหม่ได้
๒. เปิดรับภาคีสมาชิก ซึ่งไม่เคยมีมาก่อน เพื่อให้สมาชิกหอพระสมุดวชิรญาณแพร่หลาย กว้างขวางขึ้น
๓. สร้างเหรียญสำหรับเป็นรางวัลในการแต่งหนังสือใหม่ เพื่อเป็นกำลังใจแก่ผู้ ที่พยายามแต่งหนังสือ ให้เป็นประโยชน์แก่คนทั้งปวง

หน้าที่หลักอย่างหนึ่งของสามัญสมาชิก คือ เลือกตั้งสภานายกในวาระทุกปี และแต่งตั้ง ผู้เหมาะสมมาทำหน้าที่ในกรรมสัมปาทิก โดยเสนอชื่อจากกรรมสัมปาทิกเก่า ดังนั้น ใน พ.ศ. ๒๔๓๘ ๒๔๔๐ ๒๔๔๑ ๒๔๔๒ ๒๔๔๓ และ ๒๔๔๔ ต่อมากรมพระสมมตอมรพันธุ์จึง ทรงได้รับเลือกเป็นเหรียญก่ตลอดมา ได้ทรงรับผิดชอบในด้านการเงินของหอพระสมุดมาตลอด

ใน พ.ศ. ๒๔๔๔ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงได้รับเลือกเป็นสภานายกหอพระสมุด วชิรญาณเป็นครั้งที่ ๒ (กรรมสัมปาทิกสภาปีที่ ๒๒) ได้ทรงรับผิดชอบหน้าที่บริหารงานหอพระสมุด วชิรญาณให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยตลอดมา

^๑ เรื่องเดียวกัน.

จน พ.ศ. ๒๔๔๖ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ มกุฎราชกุมาร (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) ได้รับเลือกเป็นสภานายก กรมพระสมมตอมรพันธุ์ก็ทรงได้รับเลือกเป็นเสนาบดีช่วยในคณะกรรมการสัมปาทิก รับผิดชอบเรื่องการเงินของหอพระสมุดอีกต่อมา

ถึง พ.ศ. ๒๔๔๗ เนื่องในวาระครบร้อยปี ในวันพระราชสมภพของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์ที่จะสร้างสิ่งที่เป็นอนุสรณ์เฉลิมพระเกียรติยศของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงโปรดให้จัดตั้งหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครขึ้น ซึ่งได้สำเร็จมาจนปี พ.ศ. ๒๔๔๘ จึงรวมหอพระสมุดทั้ง ๓ คือ หอพระมณฑิยธรรม หอพระสมุดวชิรญาณ และหอพุทธสาสนสังคหะเข้าเป็นหอพระสมุดสำหรับพระนคร โดยตั้งอยู่ที่หอพระสมุดวชิรญาณเดิม ณ ศาลาสหทัยสมาคม จนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๔๖๐ จึงได้ย้ายหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครไปตั้งอยู่ที่ตึกถาวรวัตถุ หน้าวัดมหาธาตุต่อมา

ในส่วนที่เป็นงานเทคนิคและบริการของห้องสมุดปัจจุบันได้ทรงบริหารงานดังนี้คือ

๑. การจัดหาหนังสือ

การจัดหาหนังสือ (Aquisition) วัสดุสิ่งพิมพ์ของหอพระสมุดวชิรญาณขณะกรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงเป็นกรรมการสัมปาทิกช่วยในคณะกรรมการของหอพระสมุดวชิรญาณ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๒๗ ถึง พ.ศ. ๒๔๔๗ นั้นพระองค์ได้ร่วมดำเนินการต่าง ๆ ดังนี้ คือ

๑. การซื้อ (Purchasing) ได้ทรงติดต่อซื้อทั้งภายในประเทศและภายนอกประเทศ ภายในประเทศนั้นได้ทรงซื้อจากร้านค้าภายในพระนคร ทั้งของชาวต่างประเทศ โดยทรงทดลองจ่ายค่าหนังสือไปก่อน เช่น ทรงซื้อจากร้านใกล้ ๆ พระบรมมหาราชวัง และที่

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์, สาส์นสมเด็จพระ เล่ม ๑๐. (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๔), หน้า ๒๔๒.

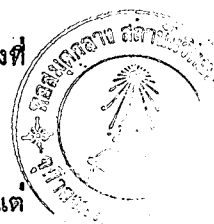
ร้านอื่น ๆ ที่ทรงเสด็จผ่าน^๑ ซึ่งส่วนมากทรงซื้อหนังสือภาษาต่างประเทศ เป็นหนังสือเรียนต่าง ๆ บ้าง หนังสือไทยฉบับพิมพ์มีน้อยเพราะในสมัยนั้นการพิมพ์หนังสือภาษาไทยออกเผยแพร่ยังไม่กว้างขวางเหมือนในปัจจุบัน เว้นแต่หนังสือไทยโบราณฉบับเขียนจะซื้อมากกว่าหนังสือต่างประเทศ ซึ่งพระองค์ทรงให้สั่งซื้อจากต่างประเทศ คือประเทศอังกฤษเป็นส่วนมากจากบริษัทจำหน่ายหนังสือต่าง ๆ ที่มีชื่อเสียง เช่น ลูซัคแอนด์โก (Luzac & Co) โดยตรง เลือกรายชื่อหนังสือจากบัญชีหนังสือ (Catalog) จากต่างประเทศที่ส่งมาให้โดยเอกอัครราชทูตไทย หรือกงสุลไทยที่อังกฤษ พระองค์จะทรงเลือกรายชื่อหนังสือร่วมกับกรรมการคนอื่น ๆ เช่น พระยาริสุทธ์สุริยศักดิ์ (พ.ศ. ๒๔๔๕) และบางครั้งก็ให้เอกอัครราชทูตไทยเป็นตัวแทนของประเทศไทยจัดหาหนังสือโดยสั่งซื้อตามที่พระองค์หรือพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ต้องพระประสงค์มา ดังเช่น ในวันที่ ๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๔๕ ทรงโปรดฯ ให้พระยาริสุทธ์สุริยศักดิ์ เอกอัครราชทูตไทยประจำอังกฤษซื้อสมุดแบบเครื่องราชอิสริยาภรณ์ต่างประเทศ ๒ เล่ม ที่เป็นภาษาอังกฤษและฝรั่งเศส ดังตัวอย่างรายการหนังสือภาษาอังกฤษที่สั่งซื้อมาในภาคผนวก

๒. การแลกเปลี่ยน (Exchange) กับต่างประเทศ ในสมัย พ.ศ. ๒๔๒๗-๒๔๔๗ นั้นหอพระสมุดวชิรญาณเพิ่งเริ่มต้นก่อตั้งดำเนินการยังไม่มั่นคงนัก หอพระสมุดมีความเจริญก้าวหน้าอย่างช้ามาเรื่อย ๆ การประชาสัมพันธ์งานของหอพระสมุดไม่ได้ทำอย่างจริงจัง ดังนั้นการดำเนินการติดต่อกับต่างประเทศในด้านการแลกเปลี่ยนจึงมีน้อยรายเพียง ๒-๓ แห่งเท่านั้น และผู้ที่ทำหน้าที่ติดต่อกับสมาคมแลกเปลี่ยนในต่างประเทศก็มีภาระกิจมากจนไม่มีเวลาพอ ใน พ.ศ. ๒๔๔๐ เมื่อกรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ประพาสยุโรปครั้งที่ ๑ พระองค์ได้เสด็จไปติดต่อกับแลกเปลี่ยนวัสดุสิ่งพิมพ์ของไทยกับสถาบันสมาคมต่าง ๆ ในยุโรปด้วย คือ ราชอาณาจักรไอซีเอส (Royal Asiatic Society) และหอสมุดลอนดอน

^๑ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ สบ.๑๖ สำเนาบันทึกส่วนพระองค์ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ปี ค.ศ. ๑๘๙๔, หน้า ๑๒๔.

^๒ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ รล.๑/๓๒ หอพุทธศาสนา (ซื้อหนังสือสำหรับหอพุทธศาสนา (๒๑ มี.ค. ๑๒๐ - ๔ มี.ย. ๑๒๑)

(London Library) ในประเทศอังกฤษ และได้ทรงบอกรับวารสารต่างประเทศย้อนหลังที่
สมาคมนั้น ๆ ด้วย^๑

๓. การขอรับบริจาค (Gift) หอพระสมุดวชิรญาณได้ทำมาเป็นเวลานาน ตั้งแต่
เริ่มแรกตั้งหอพระสมุด โดยพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายในรวมทั้งข้าราชการ ขุนนาง
ได้นำหนังสือไทย และต่างประเทศที่เป็นสมบัติส่วนตัวมาบริจาคให้หอพระสมุดวชิรญาณ และมา
บริจาคเพิ่มอยู่เรื่อย ๆ ตลอดระยะเวลา พ.ศ. ๒๔๒๔-๒๔๔๗ มา แม้กรมพระสมมตอมรพันธุ์
เองก็ทรงบริจาคหนังสือให้หอพระสมุดมาก รวมทั้งทรงชักชวนชายาและพระญาติ คนรู้จัก ให้
บริจาคด้วย เช่น ใน พ.ศ. ๒๔๓๗ ทรงประทานหนังสืออักษรธิเบตและอักษรต่าง ๆ ในประเทศ
ชานสเทศ (Shan States) ๓ เล่ม และยังทรงมอบค่าเรื่องที่ทรงนิพนธ์ลงในหนังสือวชิรญาณ
ให้บำรุงหอพระสมุดต่อไปเรื่อย ๆ ทั้งยังประทานเงินและหอยต่าง ๆ ไว้เป็นของประดับหอพระสมุด^๒

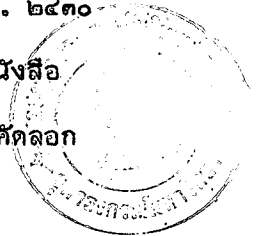
๔. การหาจากหนังสือเก่า โดยซื้อคืนจากหนังสือเก่า ๆ ที่หลงเหลืออยู่ตามที่ต่าง ๆ
ซึ่งหนังสือที่หาได้โดยวิธีนี้มักเป็นหนังสือเก่าที่มีค่าหายาก (Rare book) มักเป็นหนังสือทอหลวง
ที่มีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี และแยกย้ายนำไปเก็บไว้ตามที่ต่าง ๆ โดยกรมพระ
สมมตอมรพันธุ์และสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงช่วยกันหาจากสถานที่ต่าง ๆ เช่น
กรมพระอาลักษณ์ กรมราชเลขา และการตามวังของพระบรมวงศานุวงศ์ รวมทั้งตามวัดต่าง ๆ
ด้วย ใน พ.ศ. ๒๔๒๗ ได้ทรงหาต้นฉบับลายมือเขียนภาษาไทยแทบทุกวัน โดยติดต่อไปตาม
ขุนนางข้าราชการที่พระองค์ทรงคุ้นเคย เช่น เจ้าพระยามหิธร (ลออ ไกรฤกษ์) ได้นำหนังสือ
หมายประกาศพระราชกำหนดครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ซึ่งประทับตราพระราช
สีห์ใหญ่มีกระดาษอยู่ในสภาพดี มีอายุเกือบ ๑๐๐ ปี มาให้พระองค์ และได้ทรงพบหนังสือดี ๆ มี

^๑ กช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ สบ.๑๖ สำเนาบันทึกส่วนพระองค์ กรมพระสมมตอมรพันธุ์
ปี ค.ศ. ๑๘๘๗, หน้า ๒๔๘.

^๒ กช. ไมโครฟิล์ม วชิรญาณ ตอนที่ ๖ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๓, หน้า ๖๓๔.

คุณค่าในเชิงอาลักษณ์ เป็นอันมาก ซึ่งเป็นร่างต้นฉบับต่าง ๆ ที่เป็นเอกสารปฐมภูมิ^๑

๕. การคัดลอก (Transcription) มีหนังสือไทยโบราณเป็นจำนวนมากที่ทางหอพระสมุดวชิรญาณได้จัดทำมาโดยไปขอยืมต้นฉบับมาคัดลอกในกรณีที่เจ้าของหนังสือไม่ยอมบริจาคให้หอพระสมุด กรมพระสมมตอมรพันธุ์จะทรงให้เสมีนไปคัดลอกไว้ เป็นสำเนาของหอพระสมุดฯ ได้ทรงหาต้นฉบับหนังสือเก่าที่มีค่ามาให้เสมีนคัดลอกเป็นจำนวนมาก โดยทรงมีจดหมายไปขอยืมจากพระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนาง และข้าราชการต่าง ๆ รวมทั้งภิกษุที่ครอบครองหนังสือนั้นไว้ตามวัด นอกจากนี้ ยังทรงเสด็จไปตามวังพระบรมวงศานุวงศ์ บ้านขุนนาง ข้าราชการ วัดเก่าแก่ เพื่อสืบถามหนังสือโบราณด้วยพระองค์เอง และได้ทรงบอกกล่าวไปยังข้าราชการ บริหารว่าถ้าผู้ใดมี พบ หรือรู้จักผู้ที่มีหนังสือจะให้ยืมมาได้ให้มาบอกพระองค์ หรือนำมาให้พระองค์ตรวจดู หรือให้ข้าราชการผู้นั้นไปช่วยพระองค์ค้นหาหนังสือที่จะนำไปให้หอพระสมุด เช่น ทรงขอยืมประกาศพระราชพิธีตรุษจากพระธรรมวโรดมเอามาคัดไว้สำหรับหอสมุดวชิรญาณ วิธีนี้ช่วยให้หอพระสมุดวชิรญาณได้หนังสือหายากมาเพิ่มเติมอยู่เสมอ เป็นจำนวนมาก^๒ ดังใน พ.ศ. ๒๔๓๐ ได้คัดลอกเรื่องต่าง ๆ สำเร็จไป ๕๕ เรื่อง เป็นหนังสือ ๕๖ เล่ม จนพ.ศ. ๒๔๓๗ มีหนังสือเรื่องต่าง ๆ สำเร็จไป ๕๘ เรื่อง เป็นหนังสือ ๑๒๑ เล่ม และ พ.ศ. ๒๔๓๘ มีหนังสือคัดลอกสำเร็จ ๕๕ เรื่อง เป็นหนังสือ ๕๑ เล่ม^๓

การเก็บรักษาหนังสือเก่าที่มีประโยชน์รวบรวมไว้สำหรับบริการสมาชิกนั้น กรมศิลปากรได้จัดการตามแบบแผนที่เคยทำ คือ รวมหนังสือไทยเก่าแก่ที่ควรคัดลอกใหม่ไว้ กำหนดอัตราค่าจ้างคัดลอกตามจำนวนฉบับหนังสือและลายมือที่ตี โดยจ้างทั้งคนภายนอกและเสมีนหอพระสมุดเป็นผู้

^๑ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ สบ.๑๖ สำเนาบ้นทีกส่วนพระองค์ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ปี ค.ศ. ๑๘๘๔, หน้า ๑๐๖, ๑๖๘, ๒๔๘.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๘-๘, ๓๒๔-๕, ๓๒๕-๖, ๓๒๖-๗, ๓๒๘-๙, ๓๒๙-๓๐.

^๓ กจช. โฉมโครินธ์-วชิรญาณ ตอนที่ ๕-๖ กุมภาพันธ์ - มีนาคม ร.ศ. ๑๑๓, หน้า ๔๘๖.

คัดลอก บางครั้งก็ได้รับหนังสือตัวเขียนจากสมาชิกหอพระสมุดนำมาให้ ส่วนหนังสือตัวเขียนที่
สามารถซื้อได้กรมพระสมมตอมรพันธุ์ก็ทรงจัดซื้อไว้เพราะเป็นนโยบายในการหาหนังสือเข้า
หอพระสมุดวชิรญาณที่ต้องการเก็บรักษาหนังสือไทยสมัยเก่าที่มีคุณค่าเพราะนับวันก็สูญหาย มีน้อยลง^๑

๖. การแปล (Translation) จากภาษาต่างประเทศออกเป็นภาษาไทยทำให้ได้
หนังสือใหม่เพิ่มขึ้น เมื่อแรกตั้งหอพระสมุดวชิรญาณนั้นกรมพระสมมตอมรพันธุ์ได้ทรงหาหนังสือ
โบราณภาษาบาลี สันสกฤต เขมร ขอม ลาว มอญ พม่า โดยติดต่อกับข้าราชการไทยผู้อยู่ใน
ประเทศนั้น ๆ ให้ส่งต้นฉบับภาษาเดิมที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับประเทศไทยหรือพุทธศาสนามาให้พระองค์
โดยขอบริจาคหรือขอซื้อมาถ้าค้นพบหรือมีผู้นำมาเสนอให้ ดังใน พ.ศ. ๒๔๔๓ เจ้าพระยาภาสกร
วงศ์ (พร บุนนาค) ได้จัดการให้พม่าที่รู้ภาษาไทยแปลหนังสือภาษาพุกามออกเป็นภาษาไทย แล้ว
นำคำแปลพร้อมต้นฉบับส่งมาถวายกรมพระสมมตอมรพันธุ์ให้ทรงพิจารณาตรวจดูเนื้อหาว่าสมควร
เก็บรักษาไว้ในหอพระสมุดวชิรญาณต่อไปหรือไม่ นับว่าเป็นวิธีหนึ่งในการจัดหาหนังสือเข้าหอพระ
สมุดวชิรญาณ^๒

๗. การได้มาโดยพระราชบัญญัติกรรมสิทธิ์ผู้แต่งหนังสือ (Copyright Act)
หมวดที่ ๓ ว่าด้วยลักษณะรับและโอนกรรมสิทธิ์มาตรา ๑๔ ว่า "บรรดาหนังสือที่มีกรรมสิทธิ์ ผู้มี
กรรมสิทธิ์จะต้องถวายไว้สำหรับหอหลวง ๑ ฉบับ หอพระสมุดวชิรญาณ ๑ ฉบับ และหอพุทธ
ศาสนสังคหะ ๑ ฉบับ รวม ๓ ฉบับ

พระราชบัญญัตินี้ได้ใช้มาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๔ มาจนถึง พ.ศ. ๒๔๗๔ จึงยกเลิก
โดยพระราชบัญญัติคุ้มครองวรรณกรรมและศิลปกรรม พ.ศ. ๒๔๗๔ มาตรา ๓^๓ ในปัจจุบันหอสมุดแห่งชาติ
ใช้พระราชบัญญัติพุทธศักราช ๒๔๔๔ โดยยกเลิกพระราชบัญญัติการพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๗๖ ส่วนที่ ๒ มาตรา

^๑ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๒๑/๒ เรื่องการประชุมที่หอพระสมุด
(๑ ธ.ค. ๑๐๔ - ๑๔ ต.ค. ๑๑๗)

^๒ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ รล.๔๔/๒๑ เรื่องหนังสือพม่าทูลเกล้าฯ ถวายเป็น
ภาษาฎกาม ร.ศ. ๑๑๔ (๒๒ พ.ค. ๑๑๔ - ๓๐ เม.ย. ๑๒๐)

^๓ เสถียร ลายลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๑๘, กฎหมาย ร.ศ. ๑๒๐-
๑๒๑ (พระนคร: โรงพิมพ์เดลีเมล์, ๒๔๗๘), หน้า ๖๕-๖๘.

๒๐, ๓๒ ว่าให้ผู้พิมพ์ส่งสิ่งพิมพ์ ๒ ฉบับให้หอสมุดแห่งชาติภายใน ๗ วันนับแต่พิมพ์เสร็จ และส่งหนังสือพิมพ์ ๒ ฉบับให้หอสมุดแห่งชาติในวันนี้ออกหนังสือพิมพ์นั้น โดยมีหลงโทษในส่วนที่ ๓ มาตรา ๕๔ ว่า ถ้าไม่ส่งสิ่งพิมพ์ให้หอสมุดแห่งชาติ จะมีโทษปรับไม่เกิน ๑๒ บาท วิธีนี้ได้ใช้ตลอดมาจนทุกวันนี้^๑

๘. ได้มาจากคำภาคทอ โดยกรมพระสมมตอมรพันธุ์ได้ทรงริเริ่มการพิมพ์หนังสือเก่าจำหน่ายในการกุศล ในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ แล้วชักชวนพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการให้นำหนังสือเก่าในหอพุทธศาสนาสังคหะมาพิมพ์แจกในงานต่าง ๆ เช่น งานศพ โดยทางหอพุทธศาสนาสังคหะจะเรียกเก็บคำภาคทอร้อยละ ๒๐ ซึ่งหนังสือที่ได้รับนั้น หอพุทธศาสนาสังคหะจะแบ่งไปให้หอพระสมุดวชิรญาณส่วนหนึ่ง ก่อนที่จะแจกไปตามวัดต่าง ๆ วิธีการเรียกเก็บคำภาคทอนี้ได้นิยมใช้ต่อมามากขึ้นโดยหอพระสมุดวชิรญาณเริ่มใช้ในปี พ.ศ. ๒๔๔๗ แล้วเป็นที่นิยมกันมากเมื่อได้รวมหอสมุดเข้าเป็นหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร ปัจจุบันคำภาคทอเป็นของกองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร

จากการจัดหาหนังสือสิ่งพิมพ์ด้วยวิธีการต่าง ๆ นี้ทำให้มีหนังสือในหอพระสมุดวชิรญาณเพิ่มมากขึ้น คือ ในปี พ.ศ. ๒๔๓๐^๒ ได้รับหนังสือไทยจากผู้บริจาคให้และจัดซื้อรวม ๔๑ เรื่อง หรือ ๑๑๔ เล่ม ๑๔ ฉบับ หนังสือภาษาต่างประเทศที่สมาชิกให้ ๒ เล่ม พ.ศ. ๒๔๓๖ ได้จ้างคนภายนอกคัดหนังสือ ๕๖ เล่ม เสมียนหอพระสมุดคัดเอง ๕ เล่ม หนังสือขาดบัญชีเดิมได้ซื้อ ๖๗ เล่ม และซื้อใหม่ ๔๗ เล่ม ได้รับหนังสือไทยจากสมาชิกซึ่งหาซื้อไม่ได้ ๒ เล่ม และหนังสือธรรมคาถามีผู้นำมาให้ ๑๐ เล่ม รวมเป็นหนังสือไทยที่คัด จัดซื้อและได้จากสมาชิก ๑๕๖ เล่ม หนังสือต่างประเทศได้รับพระราชทาน ๑๑ เล่ม จากคนอื่น ๆ ๓๓๓ เล่ม หอพระสมุดซื้อหนังสือต่างประเทศที่เพิ่มขึ้นในปีนี้มี ๗๐๖ เล่ม^๓ พ.ศ. ๒๔๓๗ ได้รับหนังสือไทยที่มีผู้ให้ และจัดซื้อ ๑๗ เล่ม ๗ ฉบับ ๑๔ เรื่อง รวมทั้งหนังสือไทยที่มีอยู่เดิมรวมเป็นจำนวน ๗๗๗ เล่ม ๘๗ ฉบับ

^๑ อรุณี เพชรภูมิ, หนังสือและการพิมพ์ (นครศรีธรรมราช: ภาควิชาบรรณารักษศาสตร์ วิทยาลัยครุนครศรีธรรมราช, ๒๕๒๓)

^๒ กทช. ไมโครฟิล์ม วชิรญาณ ตอนที่ ๕-๖ กุมภาพันธ์-มีนาคม ร.ศ. ๑๑๓, หน้า ๔๓๒.

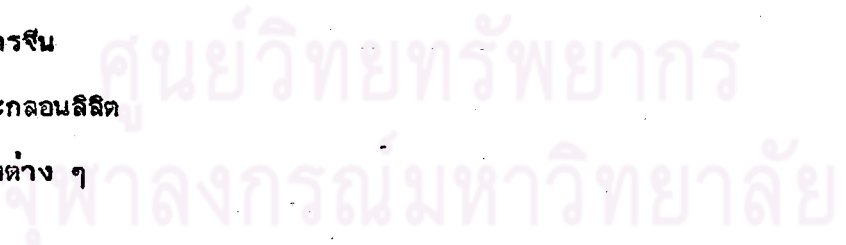
^๓ กทช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๒๑/๒ เรื่องการประชุมที่หอพระสมุด (๑ ธ.ค. ๑๐๔-๑๕ ต.ค. ๑๑๗)

๖๘๗ เรื่อง มีหนังสือภาษาต่างประเทศเพิ่ม ๒๔ เรื่อง พ.ศ. ๒๔๓๘ อันเป็นปีสุดท้ายที่ออกหนังสือราชการ ได้มีหนังสืออยู่ในหอพระสมุดเป็นหนังสือไทยฉบับเขียนและฉบับตีพิมพ์ ดังในบัญชีหนังสือที่พิมพ์แจก มีจำนวน ๖๘๗ เรื่อง ๔๔๑ เล่ม มีหนังสือที่ยังไม่ได้ลงบัญชี ๔๔ เรื่อง ๔๒ เล่ม รวมหนังสือที่มีอยู่เก่า ๗๔๖ เรื่อง ๔๔๓ เล่ม มีหนังสือภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน ๗๔๔๔ เล่ม เป็นเรื่องยาวซึ่งมีผู้บริจาคให้ ๗ เรื่อง^๒ เป็นต้น

๒. การจัดหมู่หนังสือ

เมื่อกรมพระสมมตอมรพันธุ์ เริ่มเข้าร่วมในกรมสยามปาดิกเมื่อปีวอก พ.ศ. ๒๔๒๗ ในตำแหน่งบรรณารักษ์นั้น ได้ทรงริเริ่มในการจัดหมู่หนังสือ โดยทำบัญชีหนังสือเรื่องประเภทต่าง ๆ แยกกันเป็นพวก ๆ ไว้ ซึ่งพอปีต่อมา พ.ศ. ๒๔๒๘ พระองค์ไม่ได้ทรงร่วมในกรมสยามปาดิกโดยเว้นว่างไว้ ๑ ปี พอขึ้น ปี พ.ศ. ๒๔๒๙ จึงทรงเข้าร่วมในกรมสยามปาดิก โดยรับหน้าที่เป็น เทร่ญญิกต่อมา ซึ่งมีพระองค์เจ้าไชยานุชิตเป็นสภานายก พระองค์ได้ทำบัญชีหนังสือไทยเรื่องต่าง ๆ ในหอพระสมุด ปี พ.ศ. ๒๔๒๔-๒๔๒๘ ลงพิมพ์ตามคำสั่งกรมสยามปาดิกสภาแยกเป็นประเภทต่าง ๆ คือ

- พงษาวดารและจดหมายเหตุ
- กฎหมาย ประกาศ พระราชบัญญัติ
- ตำราต่าง ๆ
- พงษาวดารจีน
- โคลงและกลอนลิลิต
- ฉันทเรื่องต่าง ๆ

^๑ กษ. ไมโครฟิล์ม วิชาญวณ ตอนที่ ๔-๕ มกราคม - กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๓, หน้า ๖๓๔.

^๒ กษ. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๒๑/๒ เรื่องการประชุมที่หอพระสมุด.

(ธ.ค. ๑๐๔ - ๑๔ ค.ค. ๑๑๗)

กลอนเรื่องต่าง ๆ

กลอนเรื่องนิราศ

บทละครเรื่องต่าง ๆ

ส่วนหนังสือพุทธศาสนานั้นจัดหมู่โดยใช้ใหม่พื้น เป็นหนังสือแล้ว ร้อยหนังสือต่อกันไป เป็นผูก จัดรวมเข้าพวกกันแล้วแยกออกเป็นเรื่องใหญ่ ๆ เช่น หนังสือปัญจสุทธนिरรรคกถา มี

มีชณิณิกายมูลปิณฑาส ๒๓ ผูก

พระไตรปิฎกสังเขป ๘ ผูก

อภิธานีปทีป ๓๔ ผูก ๒ จบ^๑

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๓๔ คณะกรรมการสัมปาทิกหอพระสมุดวชิรญาณอันมีสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเป็นบรรณารักษ์ ได้ทรงรับสั่งให้นายเชลล์ เอส สเวนทริบ (Chas S. Sveitrup) ซึ่งเป็นบรรณารักษ์ชาวต่างประเทศ ช่วยทำบัญชีจัดหมวดหมู่ของหนังสือภาษาต่างประเทศในหอพระสมุดวชิรญาณ โดยทำเป็นรายชื่อ (list) บรรณานุกรมแบ่งแยกตามหมวดหมู่ใหญ่ ๆ มี ดรชณินบอกชื่อผู้แต่งและชื่อหนังสือ ซึ่งได้พิมพ์เป็นเล่มหนังสือออกมาชื่อว่า "Catalogue of the Books of the Royal Vajirajan Library" โดย อาร์ กอตต์ (R. Gotte) เป็นผู้พิมพ์ออกมาได้แบ่งหมวดหมู่ใหญ่ ๆ ดังนี้ คือ

๑. แพทยศาสตร์ (Medical Science) แบ่งออกเป็น
 - ๑.๑ กายวิภาคศาสตร์ (Anatomy) และสรีรศาสตร์ (Physiology)
 - ๑.๒ เวชกรรม (Medicine) สาธารณสุข (Hygiene)
๒. ปรัชญาธรรมชาติ (Natural Philosophy) แบ่งออกเป็น
 - ๒.๑ วิทยาศาสตร์บริสุทธิ์ (General Natural Philosophy)
 - ๒.๒ ฟิสิกส์ (Physics) และคณิตศาสตร์ (Mathematics)

^๑ กจข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ สบ.๑๖ สำเนาบันทึกส่วนพระองค์ กรมพระสมมตอมรพันธุ์
ปี ค.ศ. ๑๘๘๕, หน้า ๓๑๐.

๒.๓ เคมี (Chemistry)

๒.๔ ดาราศาสตร์ (Astronomy)

๓. ประวัติศาสตร์ธรรมชาติ (Natural History) แบ่งออกเป็น

๓.๑ ประวัติศาสตร์ธรรมชาติโดยทั่วไป (General Natural History)

๓.๒ สัตววิทยา (Zoology)

๓.๓ พฤษศาสตร์ (Botany) และการทำสวน (Horticulture)

๓.๔ ธรณีวิทยา (Geology) แร่วิทยา (Mineralogy) และสัตว์และพืช

ดึกดำบรรพ์ (Palaeontology)

๔. ภูมิศาสตร์ (Geography) ภูมิศาสตร์ทั่วไป (General Geography) ว่าด้วย
ภูมิประเทศ (Topography) ชาดวงศวิทยา (Ethnology) การท่องเที่ยว (Travels) etc.
แบ่งออกเป็น

๔.๑ แผนที่ (Atlases) และพจนานุกรม (Dictionaries)

๔.๒ ภูมิศาสตร์ทั่วไป (General Geography)

๔.๓ เอเชีย (Asia)

อินโดจีน (Indo-china)

จีนและญี่ปุ่น (China and Japan)

อินเดีย (India)

ประเทศอื่น ๆ (Other Countries)

๔.๔ ยุโรป (Europe)

อังกฤษ (England)

ฝรั่งเศส (France)

เยอรมันนี (Germany)

อิตาลี (Italy)

ประเทศอื่น ๆ (Other Countries)

๔.๕ อเมริกา (America)

๔.๖ ออฟริกา (Africa)

๔.๗ ออสเตรเลีย (Australia) และหมู่เกาะในมหาสมุทรแปซิฟิก (Oceania)

๕. ประวัติศาสตร์ (History)

๕.๑ ประวัติศาสตร์ทั่วไป (General History)

๕.๒ วิชาว่าด้วยตราประจำตระกูล (Heraldry) และหนังสือราชสำนักเกี่ยวกับขุนนาง (Books on Court and Nobility)

๕.๓ การเมือง (Politics)

๕.๔ ประวัติบุคคล (Biography)

ประวัติบุคคลรวม (Collections of Biographies)

อัตชีวประวัติ (Separate Biographies)

๖. กฎหมาย (Law)

๖.๑ นิติบัญญัติ (Legislation) และนิติศาสตร์ (Jurisprudence)

๖.๒ กฎหมายระหว่างประเทศ (International Law) สิทธิบัตร (Letters Patent, etc.)

๖.๓ การบริหารงาน (Administration)

๗. สังคมสงเคราะห์ศาสตร์ (Sociology) เศรษฐศาสตร์ (Political Economy) และสถิติ (Statistic)

๘. การค้า (Commerce) และการเงิน (Finance)

๙. การทหาร (Military Science)

๑๐. ทหารเรือ (Navy) และการเดินเรือ (Navigation)

๑๑. ภาษาศาสตร์ (Linguistics)

๑๑.๑ ภาษาศาสตร์โดยทั่วไป (General Linguistics)

๑๑.๒ ภาษายุโรป (European Languages)

๑๑.๓ ภาษาเอเชีย (Asiatic Languages)

๑๑.๔ ภาษาแอฟริกัน (African Languages)

๑๑.๕ สารานุกรม (Encyclopedias)

๑๒. วรรณกรรมสละสลวย (Polite Literature)

๑๒.๑ ประวัติวรรณคดี (Literary History)

๑๒.๒ นวนิยาย (Fiction)

วรรณคดีอังกฤษ (English Literature)

วรรณคดีฝรั่งเศส (French Literature)

วรรณคดีอิตาลี (Italian Literature)

วรรณคดีสเปน (Spanish Literature)

วรรณคดีเยอรมัน (German Literature)

วรรณคดีสวีดิช (Swedish Literature)

วรรณคดีกรีกและละติน . (Greek and Latin Authors)

๑๓. สิ่งพิมพ์ที่ออกต่อเนื่อง รวมเรื่องต่าง ๆ ซึ่งปะกาะคือวารสาร นิตยสาร
(Periodicals of Miscellaneous contents)

๑๔. วิชาศิลปะ (Fine Arts)

๑๔.๑ การเขียนภาพ (Painting) ภูมิสถาปัตยกรรม (Sculpture) การทำ
แม่พิมพ์แกะสลัก (Engraving) ภาพพิมพ์ (Pictorial Works)

๑๔.๒ สถาปัตยกรรม (Architecture) เครื่องประดับตกแต่ง
(Ornamental) และมัณฑนศิลป์ (Decorative Arts)

๑๕. โบราณคดี (Archeology) วิชาศิลปะของกรีกและโรมัน (Fine Arts of
Greece and Rome) เงินเหรียญโบราณ (Numismatics)

๑๖. วิศวกรรม (Engineering) การสำรวจ (Surveying) และเหมืองแร่
(Mining)

๑๗. อุตสาหกรรมสิ่งทอ (Manufacturing Industry) การค้าขาย (Trades)

๑๘. การทำไร่ (Farming) และการทำสวน (Gardening) อุตสาหกรรมใน
ครัวเรือน (Domestic Economy)

๑๙. คู่มือจัดทรงงานแสดงต่าง ๆ (Exhibition Catalogues, etc.)

๒๐. ศาสนาตะวันออก

๒๑. ศาสนศาสตร์

๒๑.๑ คัมภีร์ไบเบิล (Bible) และความรู้เกี่ยวกับคัมภีร์ (Bible Knowledge)

๒๑.๒ คำสั่งสอน (Sermons) ประวัติพระบาทหลวง (Ecclesiastical History) และหนังสืออื่น ๆ ที่มีหัวเรื่องทางศาสนา (and Other Book on Religious Subjects)

๒๒. ปรัชญา (Philosophy)

๒๓. การสอน (Instruction) และการศึกษา (Education)

๒๓.๑ หนังสือที่มีเรื่องราวเกี่ยวกับการศึกษา (Books on Educational Matters)

๒๓.๒ หนังสือเรียน (School Books)

ภาษาศาสตร์ (Languages)

ภูมิศาสตร์ (Geography)

ประวัติศาสตร์ (History)

วิทยาศาสตร์ธรรมชาติ (Natural Science)

เรื่องต่าง ๆ นานา (Miscellanies)

๒๓.๓ วรรณกรรมสำหรับเด็กและวัยรุ่น (Books for Children and Young People)

๒๔. หนังสือที่รวมเรื่องต่าง ๆ นานาเบ็ดเตล็ด จิปาถะ ปกิณกะ (Miscellanies)

๒๔.๑ มายากล (Conjuring) เวทย์มนต์คาถา อาถรรพณ์ (Magic)

๒๔.๒ กีฬา (Books on Sports, etc.)

๒๔.๓ สมผัส (Almanacs) และหนังสือในหัวเรื่องต่าง ๆ (Book on Different Subjects)

๒๔.๔ ดนตรี (Music)

๒๔ ภาคผนวก (Appendix)^๑

การจัดเลขยี่ได้แบ่งเป็น ๒๔ หมวด และบางหมวดได้แบ่งหมู่ย่อยลงไปอีกถ้ามีเนื้อหา
มาก เป็นการจัดหมวดหมู่ตามหัวเรื่อง (Subject) โดยใช้เรียงเลขจากน้อยไปหามาก ถ้ามี
หมู่ย่อยก็เรียงเลขน้อยไปหามากลงมาอีก

ใน พ.ศ. ๒๔๓๖ ได้มีการจัดเก็บหนังสือโดยจัดเป็นตู้ ตั้งตู้หนังสือเรียงกันไปทั่วห้อง
จน พ.ศ. ๒๔๓๘ การจัดหมู่หนังสือนั้น มีการบอกเรื่อง บอกเล่มหนังสือ ไว้ที่ตู้หนังสือเรียงเป็น
ลำดับ เพื่อให้หยิบมาอ่านได้ง่าย โดยให้สมาชิกไปเลือกหยิบอ่านเอง แม้จะอ่านที่หอพระสมุด
หรือยืมไปอ่านที่อื่นก็ตาม โดยมาตรวจดูบัญชีแล้ว เลือกจึงไปหยิบตามตู้หนังสือที่เขียนไว้ในบัญชี
ต่อมาได้จัดเปลี่ยนตู้หนังสือในหอพระสมุดใหม่ เนื่องจากบัญชีเดิมทำไว้ไม่ละเอียด ยากที่จะนำ
เข้าหมวดหมู่ ได้ปรับปรุงทำบัญชีหนังสือต่างประเทศใหม่แต่ก็ยังไม่เสร็จ ส่วนหนังสือไทยได้
ทำบัญชีเสร็จเรียบร้อยแล้ว และได้พิมพ์แจกเผยแพร่แก่สมาชิกหอพระสมุดวชิรญาณ^๒

ในระยะเวลาระหว่าง พ.ศ. ๒๔๒๔ ถึง พ.ศ. ๒๔๔๗ นี้ การจัดหมู่หนังสือในหอ
พระสมุดวชิรญาณไม่ได้พัฒนาไปมากนัก คงใช้การจัดแบบปี พ.ศ. ๒๔๓๕ นี้ต่อมา และได้เปลี่ยน
แปลงการจัดหมู่หนังสือโดยแบ่งเป็นแผนกหนังสือใหญ่ ๆ ในสมัยหลัง พ.ศ. ๒๔๔๘ มา

๓. การทำบัญชีหนังสือ

กรมพระสมมตอมรพันธุ์และพนักงานหอพระสมุดวชิรญาณ ได้เริ่มทำบัญชีหนังสือมาตั้งแต่
ปี พ.ศ. ๒๔๒๗ โดยเสด็จไปที่หอพระสมุดฯ ทรงตรวจบัญชีหนังสือด้วยพระองค์เองทุกครึ่ง
ทรงอุทิศสาธุทำบัญชีทั้งหนังสือเก่าและหนังสือที่เพิ่มขึ้นใหม่ จนเสร็จเรียบร้อย แล้วตรวจสอบ
หนังสือในบัญชีกับหนังสือในตู้ว่ามีครบหรือไม่ ถ้าไม่ครบก็จะทรงหาหนังสือมาเพิ่มให้ครบตามบัญชี

^๑Chas S. Sveistrup, Catalogue of the books of the Royal
Vajirayan Library (Bangkok n. p. 1892) pp. 1-4.

^๒กษ. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๒๑/๒ เรื่องการประชุมที่หอพระสมุด
(๑ ธ.ค. ๑๐๔ - ๑๔ ต.ค. ๑๑๔)

การทำบัญชีหนังสือนั้นจะทรงร่างแล้วให้เสมียนหอพระสมุดฯคัดลอกไว้หลาย ๆ ฉบับ โดยแบ่งเป็น เรื่องใหญ่ ๆ เช่น บัญชีพระไตรปิฎก ซึ่งบัญชีหนังสือได้ทำสำเร็จเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๔๒๔ โดยกรมพระสมมตอมรพันธ์ กรมธรรมสัปปาติก และพนักงานหอพระสมุดวชิรญาณ ร่วมมือกันจัดทำ

ใน พ.ศ. ๒๔๓๖ คณะกรมธรรมสัปปาติก ได้ทำบัญชีหนังสือต่างประเทศ และทำหมายเลข ประจำเล่ม มาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๓๐ และได้พิมพ์สำเร็จในปีนี้เป็นบัญชีหนังสือต่างประเทศสำหรับ หอพระสมุดวชิรญาณ มีชื่อตามหมวดอักษร เรียงตามลำดับพยัญชนะ สระ ให้เป็นที่ค้นชื่อเรื่องได้ง่าย ได้พิมพ์ออกเผยแพร่ ๕๐๐ เล่ม^๑

ต่อมา พ.ศ. ๒๔๓๗ คณะกรมธรรมสัปปาติกได้ทำบัญชีหนังสือไทย และหนังสือต่างประเทศเพิ่มเติม พร้อมพิมพ์บัญชีหนังสือไทยแจกเผยแพร่ไปแต่บัญชีหนังสือภาษาต่างประเทศนั้นยังทำไม่สำเร็จ

จน พ.ศ. ๒๔๔๖ ได้มีการพิมพ์บัญชีหนังสือในหอพุทธศาสนสังคหะ และหอพระสมุดวชิรญาณทั้งที่เป็นภาษาไทย และภาษาอังกฤษ ดังตัวอย่างบัญชีหนังสือภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ในภาคผนวก

การทำบัญชีหนังสือทางพุทธศาสนานั้น หอพุทธศาสนสังคหะ ได้ทำบัญชีอย่างละเอียด ทั้งภาษาไทย และภาษาอังกฤษ ดังตัวอย่างพระไตรปิฎกอย่างปัจจุบันมีต้นฉบับสมุดหัวเขียนเขียนด้วยเส้นดินสอขาวหลังสมุดเขียนด้วยเส้นหรรดาสว่า "สมุดบาณชีพระไตรปิฎก" และจะหมายด้วยเส้นดินสอแดง ดังนี้ (๑๑ม., ๔๐๐)^๒

ศูนย์วิทยพัทธยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กทช. ไมโครฟิล์ม วชิรญาณ ตอนที่ ๔-๕ มกราคม-กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๓,
หน้า ๔๓๔.

^๒ คือรหัสเลขในบัญชีหนังสือ

ชื่อหนังสือพระไตรปิฎก

.....

- อาทิกัมม
- ปรัมสามนต์
- ปรัมสารัตก
- วัชชิรพุทธ
- อนุตตนาตมกนิปณฐีกาปาณินุตต์
- โยชนาปถมสามนต์

.....

- ปาจิตตีย์
- ทุตติยสามนต์
- ทุตติยสารัตถ
- ทุตติยวิมัตติ
- วัชชิรพุทธ

โยชนาทุตติย

.....

- มหาวารคค์
- คตติยสามนต์

ตามปกติชื่อคัมภีร์ต่าง ๆ นั้นจะเขียนด้วยดินสอขาว จะหมายเลขด้วยดินสอแดง

เช่น ๖/๑๔๗^๒ พระคัมภีร์แปดสิบสี่คัมภีร์มี

พระวินัย

พระสูตร

พระปรามัตถ

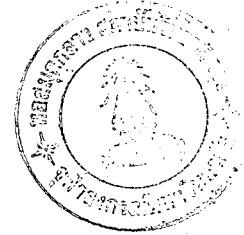
กจข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๒๑/๗ เรื่องหอพระสมุดวชิรญาณ

(ส.ค. ๑๒๐ - ๒๔ พ.ย. ๑๒๒)

^๒คือรหัสเลขในบัญชีหนังสือ

บัญชีหนังสือพระไตรปิฎกพร้อมทั้งบาลี อรรถกถาและฎีกาโยชนา เขียนอักษรขอมด้วย
เส้นดินสอกลาง ที่หลังสมุดมีกระดาษปิด และเขียนด้วยเส้นหมึก คือ

พระวินัย	๓๔	คัมภีร์	
พระสุตตันตปิฎก	๒๑๔	คัมภีร์	
พระอภิธรรมปิฎก	๔๐	คัมภีร์	
สังฆาวาเสส	๖๒	คัมภีร์	
รวม	๔๒๐	คัมภีร์	เป็นต้น

โดยการตรวจชำระบัญชีหนังสือนั้น กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงมีจดหมายติดต่อกับ
พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการให้ส่งหนังสือที่ทศ (ยืมไว้) มาให้ตรวจ หรือที่ค้างบัญชี แม้
เป็นหนังสือใหม่ก็ตาม ก่อนที่จะ ให้ลงพิมพ์บัญชีหนังสือเป็นเล่มแจกไปยังสมาชิกหอพระสมุดวชิรญาณ
เช่น มีจดหมายของกรมหลวงสรรพากรศิริฤทธิกิจถึงกรมพระสมมตอมรพันธุ์ เมื่อวันที่ ๑๖ มิถุนายน
พ.ศ. ๒๔๔๕ ว่าบัญชีหนังสือที่ได้ลงตามพระประสงค์ของพระองค์ในหนังสือวชิรญาณและได้ส่ง
บัญชีที่พิมพ์แล้วมาให้พระองค์ พร้อมทั้งส่งหนังสือที่ค้างเรื่องอนิรุทธ สมุทโฆษ มาให้พระองค์
ตรวจสอบในการลงบัญชีต่อไป ได้มีเรื่องที่โรงพิมพ์ทำค้างอยู่ ยังไม่ได้ต้นฉบับที่เสร็จเรียบร้อย
และกรมพระสมมตอมรพันธุ์ได้ทรงตรวจเรื่องที่จะลงพิมพ์เป็นบัญชีหนังสือของหอพระสมุดวชิรญาณ
ในหนังสือวชิรญาณมีดังนี้คือ

๑. กำนตรวลศรปราชญ์
๒. โคลงพระราชนิพนธ์เรื่องพระราชาธิศรีสังจปานการแลคเชนทริควสานาน
๓. จินตามณี เล่ม ๒
๔. จินตามณี
๕. อุตโตทัย
๖. โคลงขมนกขมิ้น
๗. คำฉันท์กล่อมพระพุทธนุชย์รัตน
๘. เรื่องพระพุทธนุชย์รัตน เล่ม ๑
๙. แบบแต่งฉันท์

๑๐. บอกรบมธาตุ เมืองสาวกบุรี

๑๑. ชื่อแก้วต่าง ๆ ทิพเทพโมลีแปล

๑๒. เรื่องศิริวิบุลยภักดี เล่ม ๔^๑

การตรวจชำระบัญชีหนังสือก่อนลงพิมพ์ในหนังสือวิจารณ์นั้น กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ได้ทรงรับผิดชอบตลอดมาเสมือนพระองค์ทรงเป็นบรรณาธิการ (editor) ของหนังสือวิจารณ์ นั้น

๔. การตรวจสอบและชำระต้นฉบับ

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๘ ขณะกรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงเป็นกรมสัมปาทิก ได้ทรงร่วมกับ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพตรวจสอบและชำระต้นฉบับหนังสือหอหลวงที่ขมมาจากวังของ กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ และหาจากที่หนังสือกระจัดกระจายไปอยู่ตามที่ต่าง ๆ โดยขอ บริจาค และหอพระสมุดวชิรญาณรับซื้อไว้มาก กรมพระสมมตอมรพันธุ์ต้องการอ่านหนังสือไทย ฉบับเขียน (หอหลวง) ซึ่งเป็นหนังสือโบราณด้วยความศรัทธาจะเสียดรอบคอบ ตรวจ ล่ามต่าง ๆ จนทราบว่าหนังสือที่นาย ก.ศ.ร.กุหลาบ แต่งนั้นเป็น "หนังสือ" แต่งเพิ่มเติมขึ้น จากเรื่องจริงจนเนื้อหาผิดไปหมด เช่น หนังสือ "คำให้การของขุนหลวงหาวัด" ที่นายกุหลาบ แต่งเป็นต้น พระองค์ได้ทรงตรวจสอบต้นฉบับลายมือเขียนที่เป็นหนังสือเก่าแก่โบราณหายาก เป็นส่วนมากทั้งภาษาไทยและภาษาโบราณต่าง ๆ เช่น บาลี สันสกฤต เขมร ลาว ดัง เช่น หลวงสรรพการศิริกิจ ได้นำหนังสือมหาชาติคำหลวงเขียนตัวทรताल ๖ เล่ม ที่มีอยู่ใน หอพระสมุดมาให้กรมพระสมมตอมรพันธุ์ตรวจสอบต้นฉบับ เมื่อวันที่ ๑๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๔๕^๒

^๑ กช. เอกสารรัชกาลที่ ๔ ศ.๒๑/๓ เรื่องหอพระสมุดวชิรญาณ

(ส.ค. ๑๒๐ - ๒๔ พ.ย. ๑๒๒)

^๒ กช. เอกสารรัชกาลที่ ๔ ศ.๒๑/๔ เรื่องหอพระสมุดวชิรญาณ

(๓๐ เม.ย. ๑๑๔ - ๒๘ ต.ค. ๑๒๔)

ในช่วง พ.ศ. ๒๔๒๔ ถึง ๒๔๒๗ นั้นหอพระสมุดวชิรญาณยังไม่มีกรรมการพิมพ์หนังสือจากต้นฉบับหนังสือในหอพระสมุดวชิรญาณเผยแพร่มากนัก เริ่ม พ.ศ. ๒๔๔๔ หอพุทธศาสนสังคหะ โดยกรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรง เป็นสภานายกได้ริเริ่มนำต้นฉบับหนังสือเก่าในหอพุทธศาสนสังคหะไปพิมพ์แจกเป็นของชำร่วยในงานกุศลต่าง ๆ โดยทางหอเรียกเก็บค่าภาคหอบเป็นหนังสือร้อยละ ยี่สิบ แล้วนำหนังสือแบ่งให้หอพระสมุดวชิรญาณและแจกไปตามวัดต่าง ๆ เพราะเป็นหนังสือทางพุทธศาสนา หนังสือที่พิมพ์เป็นครั้งแรก คือ "หนังสือสวดมนต์"^๑ หอพระสมุดวชิรญาณได้รับวิธีการนี้ต่อมาเมื่อกรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรง เป็นสภานายกหอพระสมุดวชิรญาณในปี พ.ศ. ๒๔๔๕ ซึ่งผู้นำไปพิมพ์เผยแพร่ มักเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการที่เป็นกรมสัมปาติกและสมาชิกนำไปพิมพ์ในงานครบรอบวันประสูติต่าง ๆ หรือในงานพระศพต่าง ๆ ในการบำเพ็ญพระกุศลในวาระต่าง ๆ เช่น พ.ศ. ๒๔๔๗ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯให้พิมพ์นิบาตชาดกในงานพระศพพระเจ้าลูกเธอ กรมขุนสุทธาสยามวดี นับว่ามีผู้นำหนังสือจากหอพระสมุดวชิรญาณไปพิมพ์น้อยมาก เนื่องจากยังไม่เป็นที่นิยม ต่อมา พ.ศ. ๒๔๔๘ เมื่อตั้งหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร จึงมีผู้นิยมนำหนังสือต้นฉบับในหอพระสมุดฯ ไปพิมพ์เผยแพร่มากขึ้น

๖. บริการห้องสมุด

การบริการของหอพระสมุดวชิรญาณในเริ่มแรก พ.ศ. ๒๔๒๔ เป็นบริการเฉพาะกลุ่มคือ สำหรับพระบรมวงศานุวงศ์ในราชตระกูลเท่านั้น ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๒๗ จึงมีบริการเพิ่มขึ้นเปิดโอกาสให้พระภิกษุ ข้าราชการ ขุนนางชาย ได้เข้าร่วมเป็นสมาชิกกิตติมศักดิ์ของหอพระสมุดวชิรญาณได้ เพื่อมาอ่านหนังสือเพื่อการศึกษาค้นคว้าหรือยืมหนังสือไปอ่านที่อื่นได้ สมาชิกกิตติมศักดิ์นี้จะไม่เสียค่าบำรุงสมาชิกประจำปี เพราะกรมสัมปาติกเป็นผู้เชิญบุคคลที่เหมาะสมมา เรียกว่า วิชาญสมาชิก ในปีนี้กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรง เริ่มให้สมาชิกยื่นชื่อ เวลามาใช้หอพระสมุดทุกครั้ง โดยผู้ใดมีชื่อมากจะได้รับรางวัล และได้มีหนังสือไว้บริการเป็นหนังสือไทย

^๑มีปรากฏในหนังสือตำนานหอพระสมุด หอพระมณฑียรธรรม หอวชิรญาณ หอพุทธศาสนสังคหะ และหอพระสมุดสำหรับพระนครที่พิมพ์ในปี ๒๔๑๒ หน้า ๓๔-๔๐ ว่า กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงอำนวยการหอพุทธศาสนสังคหะ ทรงจัดให้ทำบัญชีหนังสือและสิ่งของที่ได้รับมาเก็บรักษาไว้ และได้เริ่มคำริพิมพ์หนังสือเก่าจำหน่ายในการกุศล ตั้งต้นด้วยพิมพ์หนังสือสวดมนต์ เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๔๔๔ (ร.ศ. ๑๒๐).

๑๒๕ เล่ม หนังสือต่างประเทศ ๑๔๔ เล่ม นอกจากนั้น ยังได้ปิดประกาศชื่อของผู้เป็นสมาชิก
หอพระสมุดฯ ด้วย

ใน พ.ศ. ๒๔๒๕ คณะกรรมการสัมปตาทิกได้รับสมาชิกที่เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ที่ไม่ได้
เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ และข้าราชการชายเข้าเป็นสมาชิกเรียกว่า
ภาคีสมาชิก โดยต้องเสียเงินบำรุงช่วยเหลือในกิจการของหอพระสมุดฯ

ต่อมา พ.ศ. ๒๔๒๕ มีจำนวนสมาชิกทั้งหมด ๓๑๐ ท่าน เป็นวิสามัญสมาชิก ๑๔ ท่าน
สามัญสมาชิก ๒๙๖ ท่าน มีหนังสือไทย ๖๔๗ เรื่อง เป็นหนังสือ ๗๗๗ เล่ม ๘๗ ฉบับ

พ.ศ. ๒๔๓๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้แทนสถานายกทรงโปรด
ให้เปิดรับภาคีสมาชิกขึ้น เพราะภาคีสมาชิกนั้นมีแต่สมาชิกผู้ชาย ซึ่งเป็นฝ่ายหน้า คณะกรรมการ
สัมปตาทิกจึงให้รับภาคีสมาชิก อันได้แก่ พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการสตรี (ยกเว้นผู้ที่
ได้รับเงินส่วนแบ่งค่าเช่าตึกหน้าวัดประยูรวงศ์ จะเป็นสามัญสมาชิก) เข้าหอพระสมุดฯ เพื่อ
เป็นผู้อุดหนุนค้ำจุนหอพระสมุดฯ ให้มีความเจริญต่อไป ซึ่งจะสามารถมาใช้หอพระสมุดฯ และ
ยืมหนังสือได้เหมือนภาคีสมาชิก เพราะเสียค่าบำรุงเหมือนกัน ได้เปิดรับเมื่อวันที่วันจันทร์ เดือน ๑๑
แรม ๔ ค่ำ ปีชวด พ.ศ. ๒๔๓๑ มีจำนวนภาคีสมาชิก ๓๕ ท่าน หอพระสมุดฯ จึงมีสมาชิก
ทั้งหมด ๖ ประเภท คือ ๑. สามัญสมาชิก ๒. วิสามัญสมาชิก ๓. ภาคีสมาชิก และ
๔. ภาคีสมาชิก ส่วนประเภทที่ ๕ อภาคีสมาชิกคือ สมาชิกเกียรติยศ ไม่ต้องเสียเงินบำรุงและ
ไม่เคยใช้บริการหอพระสมุดฯ ได้เปิดรับครั้งเดียว และไม่ได้รับผู้ใดอีกเลย อภาคีสมาชิก
ได้เสียชริดลง ๗ ท่าน เหลือเพียง ๓ ท่าน ส่วนประเภทที่ ๖ นั้น ได้แก่ อาคมสมาชิก คือ สมาชิก
ที่ไม่ต้องเสียเงินบำรุงใช้ห้องสมุดบางครั้ง ตั้งแต่เปิดรับมา มีผู้สมัคร ๑ คน และได้ถึงแก่
กรรมไปแล้ว จึงไม่มีอาคมสมาชิก

จำนวนสมาชิกทั้งหมดในปี พ.ศ. ๒๔๓๑ คือ

วิสามัญสมาชิก	๑๔ ท่าน
สามัญสมาชิก	๔๑ ท่าน (ฝ่ายหน้า ๒๖ ฝ่ายใน ๒๕)
ภาคีสมาชิก	๓๔๒ ท่าน

ภาคีสมาชิก	๓๕ ท่าน
อภาคีสมาชิก	๓ ท่าน
อาคมสมาชิก	๐ ท่าน
รวมทั้งสิ้น	๔๘ ท่าน

ซึ่งกรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงทำบัญชีรายชื่อสมาชิกประเภทต่าง ๆ ไว้พร้อมทั้งรับ
เดือนปีที่เข้าเป็นสมาชิก พร้อมทั้งได้นำรายชื่อไปลงในหนังสือพิมพ์ชิรญาณ ซึ่งออกเป็นเดือน ๆ
ไปเช่น

รายชื่อวิสามัญสมาชิก	๑. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๒. กรมหลวงวชิรญาณวรโรรส
รายชื่อสามัญสมาชิก	๑. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ๒. กรมหลวงพิชิตปรีชากร ๓. กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์
สามัญสมาชิกฝ่ายใน	๑. พระเจ้าน้องนางเธอ พระองค์เจ้าประพาฬศรี
ภาคีสมาชิก	๑. พระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) ๒. หม่อมเจ้าเพิ่ม ในกรมหมื่นภูมินทรภักดี
ภาคีสมาชิก	๑. พระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าอุบลรัตนนารีนาค ๒. พระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรม
อภาคีสมาชิก	๑. หม่อมเจ้านเรนทราฆาโมโรด ๒. พระอภัยพลภักดี (นาถ) ๓. นายเปลี่ยน

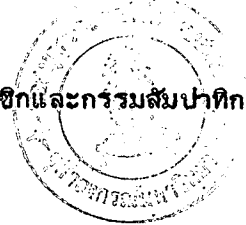
ใน พ.ศ. ๒๔๓๒ มีจำนวนสมาชิกเพิ่มขึ้นใหม่ ๑๔๒ คน รวมเป็น ๓๖๗ คน^๑

^๑ กจข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๒๑/๓ เรื่องเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ

(๔ ก.ย. ๑๐๘ - ๘ ต.ค. ๑๑๔)

พ.ศ. ๒๔๓๗ ได้มีบริการโสตทัศนวัสดุขึ้น โดยจากการประชุมของกรมสัมปาติก
ครั้งที่ ๓ ปีที่ ๑๔ อันมีพระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ เป็นประธานายก กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรง
เป็นเสนาบดี ได้ตกลงให้ฉายภาพยนตร์ราชกุมาร ให้ดูเฉพาะสมาชิกหอพระสมุดเท่านั้น โดย
คิดราคาค่าที่นั่งดูเพื่อเป็นการช่วยอุดหนุนเงินทุนของหอพระสมุดศิรญาญ คือ ชั้นที่ ๑ ดูห้องใน
เก้าอี้ตัวละ ๔ บาท มี ๑๕๐ ที่ ชั้นที่ ๒ ดูบนชั้นระเบียง เก้าอี้ตัวละ ๓ บาท มี ๕๐ ที่
ชั้นที่ ๓ ดูห้องนอก เก้าอี้ตัวละ ๒ บาท มี ๑๒๕ ที่ โดยเริ่มฉายภาพยนตร์ในวันที่ ๒๒ ธันวาคม
พ.ศ. ๒๔๓๗ เวลา ๒ ทุ่มตรง ซึ่งให้สมาชิกชายดูวันที่ ๒๓ ธันวาคม สำหรับสมาชิกผู้หญิงและ
บุตรภรรยาของสมาชิกดูวันที่ ๒๔ ธันวาคม ให้สมาชิกฝ่ายในพระบรมมหาราชวังและพระราชวัง
บวรดู^๑

ต่อมา พ.ศ. ๒๔๓๘ กรมสัมปาติกหอพระสมุดได้ลงพิมพ์นามสมาชิกและกรมสัมปาติก
สภาและบัญชีหนังสือไทยแจก ปีนี้มีสมาชิกรวม ๒๕๓ คน^๒

จน พ.ศ. ๒๔๔๑ ได้มีสมาชิกประเภทต่าง ๆ เพิ่มขึ้นมาทั้งหมด คือ

๑. วิสามัญสมาชิก ซึ่งเป็นพระภิกษุสงฆ์ มีจำนวน ๑๔ รูป
๒. สามัญสมาชิก คือ ผู้ที่ได้รับเงินส่วนแบ่งค่าเช่าตึกหน้าวัดประยูรวงศ์ ๕๑ คน
๓. ภาศิสมาชิก คือ ผู้ชายที่ออกเงินบำรุงหอพระสมุด มี ๒๓๐ คน
๔. ภาศินสมาชิก คือ ผู้หญิงที่เสียเงินช่วยในการที่หอพระสมุดตั้งใหม่ มี ๓๕ คน
๕. อภาศิสมาชิก คือ ผู้ไม่ได้ออกเงินช่วยกิจการหอพระสมุด และไม่ได้รับประโยชน์
ทางด้านหนังสือจากหอพระสมุด ได้รับแต่งตั้งเพื่อเป็นเกียรติยศเท่านั้น มี ๓ คน
๖. อาคมสมาชิก คือ ผู้ที่ไม่ต้องเสียเงินเพราะใช้หอพระสมุดฯ เป็นบางครั้ง
บางครั้ง ไม่มี

^๑ กทข. ไมโครฟิล์ม วชิรญาญ ตอนที่ ๕-๖ กุมภาพันธ์ - มีนาคม ร.ศ. ๑๑๓,
หน้า ๕๒๗-๕๒๘.

^๒ กทข. ไมโครฟิล์ม วชิรญาญ ตอนที่ ๕-๕ มกราคม - กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๓,
หน้า ๕๓๔.

รวมจำนวนสมาชิกทั้งหมดในปีนี้มี ๔๕๐ คน มีสมาชิกยืมหนังสือจากหอพระสมุดฯ ไปอ่าน ๑๕๑๑ เล่ม ซึ่งมักยืมหนังสือจอร์จ ๆ วงศ์ ๆ เช่น รามเกียรติ์ อิเหนา ไปอ่าน โดยสมาชิกที่เข้าใจประโยชน์ที่จะได้รับจากหอพระสมุดฯ มีน้อย^๑

ตลอดเวลาที่มีการรับสมาชิกหอพระสมุดฯ วิชาญาณมาตลอด ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๒๔-๒๔๔๗ ก็ได้มีการจำหน่ายสมาชิกออกหลายรายด้วยเหตุผลต่าง ๆ กัน เช่น ค้างเงินส่งบำรุงหอพระสมุดฯ ซึ่งสมาชิกที่เป็นบุคคลภายนอกมักไม่ทรงบังคับให้จ่ายค่าบำรุงมากเท่ากับพระบรมวงศานุวงศ์ จะให้ทำตามศรัทธาไม่ต่ำกว่า ๕ ตำลึง กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงทำหน้าที่เป็นเพรชฎิก ต้องรับเงินบำรุง และทวงเงินค่าบำรุงหอพระสมุดฯ โดยไปหาถึงตัวสมาชิก ส่งจดหมายทวงบ้าง บางคนก็ไม่ให้ ขอลาออกไปเลย บางคนก็ผิดผ่อนเป็นเวลานาน บางคนก็ไม่ตอบจดหมายและไม่ส่งเงินบำรุง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ในฐานะผู้แทนสถานายก ปี พ.ศ. ๒๔๓๑ ได้โปรดเกล้าฯ ให้คัดชื่อสมาชิกออกจากบัญชี ซึ่งกรมพระสมมตอมรพันธุ์ได้ใช้วิธีนี้ตลอดมา

งานบรรณานิกรณ

กรมพระสมมตอมรพันธุ์ในฐานะกรมสัมปาทิกหอพระสมุดฯ วิชาญาณได้ทรงมีส่วนร่วมในการทำหนังสือวิชาญาณออกเผยแพร่แก่บรรดาสมาชิกหอพระสมุดฯ วิชาญาณเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๗ โดยช่วยกันหาเรื่องที่เป็นประโยชน์ทั้งของเก่าและใหม่ลงพิมพ์แจกแก่สมาชิกเดือนละ ๒ ครั้ง คือ ขึ้น ๑ ค่ำ ๑ ครั้ง และแรม ๑ ค่ำ ๑ ครั้ง โดยทรงเรียบเรียงก่อนที่จะนำไปพิมพ์ลงในหนังสือวิชาญาณ^๒ หนังสือวิชาญาณฉบับแรกออกเมื่อวันศุกร์ เดือน ๕ แรม ๑ ค่ำ ปีวอก โดยแจกในวันหอพระสมุดฯ ในเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๒๗ เมื่อสมเด็จพระยาเทวะวงศัวโรปกการ เป็นสถานายกชุดที่ ๔ ได้แก้ไขหนังสือวิชาญาณเป็น ๓ ชนิด คือ

^๑ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๔ ค.ม./๒ เรื่องการประชุมที่หอพระสมุด (ธ.ค. ๑๐๔ - ๑๔ ค.ค. ๑๑๗)

^๒ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๔ สบ.๑๖ สำเนาบันทึกส่วนพระองค์ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ปี ค.ศ. ๑๘๘๔, หน้า ๑๘๗.

๑. หนังสือวชิรญาณวิเศษ เป็นหนังสือบอกข่าวราชการในราชสำนัก ออกทุกวันอาทิตย์ และวันพฤหัสบดี

๒. หนังสือวชิรญาณปัญหา คือลงปัญหาและคำอธิบายแก่ปัญหาของสมาชิกที่มีสมาชิก ถามมา พิมพ์แจกเป็นครั้ง ๆ ไป ไม่มีกำหนดแน่นอน

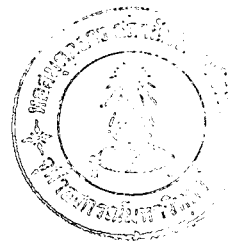
๓. หนังสือวชิรญาณรายเดือน คือหนังสือที่เคยออกเดือนละ ๒ ครั้ง มาเป็นออกเดือน ละ ๑ เล่ม

หนังสือวชิรญาณวิเศษนั้นออกได้ ๔ เดือน จึงหยุด เพราะไม่มีกระดาษใช้ และกรรม- การมีภาระมาก วชิรญาณปัญหาก็เลิกออกเพราะไม่มีปัญหาส่งมาจากสมาชิก โดยกรรมสัมปาทิก ได้รวบรวมหนังสือทั้งที่พิมพ์และยังไม่ได้พิมพ์จนต้องมีพนักงานคัดลอกหนังสือต้นฉบับที่สมาชิกให้ไว้

ในเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๒๘ กรมหลวงพิชิตปรีชากรเป็นสภานายกได้รวมหนังสือ วชิรญาณวิเศษและวชิรญาณปัญหาเป็นหนังสือเดียวกัน ออกทุกวันพระ (๗ วันครั้ง) และมีหนังสือ วชิรญาณรายเดือนออกเดือนละครั้ง ต่อมา พ.ศ. ๒๔๒๙ ได้เลิกหนังสือวชิรญาณรายเดือน ออก แต่หนังสือวชิรญาณวิเศษ ๗ วันครั้ง หน้า ๘ หน้า ปีละ ๔๒ ฉบับ มีเนื้อหาเกี่ยวกับโคลงต่าง ๆ รายงานจดหมายเหตุ แจ้งความของทอพระสมุด หนังสือเก่า ๆ พวกพงษาวดาร สำเนา พระราชนิพนธ์ต่าง ๆ สมาชิกแต่งโคลงเรื่องมาลงบ้าง

ใน พ.ศ. ๒๔๓๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างเหรียญ วชิรญาณเป็นเหรียญทองสัมฤทธิ์ เป็นรางวัลแก่ผู้แต่งหนังสือดี พร้อมประกาศนียบัตรเฉพาะเรื่อง หนังสือที่แต่ง และใน พ.ศ. ๒๔๓๒ ได้มีประกาศห้ามไม่ให้นำเรื่องในหนังสือวชิรญาณไปลงพิมพ์ โดยไม่ได้รับอนุญาตจากกรรมสัมปาทิก ซึ่งลงพิมพ์ในหนังสือราชกิจจานุเบกษา เมื่อวันที่ ๒๔ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๑ (พ.ศ. ๒๔๓๔) ในปีนี้ได้ให้ภิกษุสงฆ์ช่วยแต่งเรื่องที่แสดงธรรมและแก้ปัญหา ธรรมวินิจฉัย ได้พิมพ์ในหนังสือวชิรญาณเล่มที่ ๕ ปีที่ ๙ ร.ศ. ๑๐๘ และได้ทำหนังสือวชิรญาณ สุภาสิตแจกเป็นที่ระลึกในงานฉลองเปิดทอพระสมุด ใน พ.ศ. ๒๔๓๒

พ.ศ. ๒๔๓๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ เสด็จมาในงานสโมสรจัดเลี้ยง
 สมาชิก กรรมสัมปาทิก ได้จัดทำหนังสือวิกรมสโมสรแจกแก่สมาชิก จน พ.ศ. ๒๔๓๖ ได้มี
 คอลัมน์ "ศัพท์วิจิตร" พิมพ์ลงในหนังสือวิกรมพิเศษ เป็นเรื่องลงประจำให้สมาชิกแก้ศัพท์ที่
 กรรมสัมปาทิกตั้งมา ผู้ใดแก้ได้ดีที่สุดจะได้รางวัลเป็นหนังสือวิกรม ๑ ฉบับ และเงิน ๔ บาท
 ต่อมา พ.ศ. ๒๔๓๗ ได้เลิกหนังสือวิกรมพิเศษที่ออก ๗ วันครั้ง เป็นออกหนังสือวิกรม
 รายเดือนแทนเดือนละ ๑ เล่ม

ใน พ.ศ. ๒๔๔๑ ได้มีการกำหนดวัตถุประสงค์ของหนังสือวิกรมไว้ว่า

๑. เพื่อลงข้อความ เรื่องที่มีประโยชน์ให้ความรู้
๒. เพื่อลงข้อความที่ไพเราะมีสำนวนโวหารดีในทางให้ข้อคิด
๓. ไม่ลงเหตุการณ์ปัจจุบันที่เป็นไปทั้งในประเทศและนอกประเทศ
๔. ไม่ลงตลอดบรรยายความคิดยาว ๆ ที่ไม่มีประโยชน์
๕. การจัดเรื่องลงพิมพ์โดยกรรมสัมปาทิกแบ่งกันไปแต่งในนี้มี เรื่องการพิธีและประเพณี
 บ้านเมือง ๔๕ เรื่อง ได้พิมพ์ไป ๔๗ เรื่อง
๖. มีโคลงลงทุกสัปดาห์ โดยเก็บข้อความ อารมณ์ อากาโร ไว้เป็นกระตุ ๔๔ เรื่อง
 โดยให้สมาชิกช่วยกันแต่งมาให้ได้จำนวน ๕๖ โคลง
๗. ออกคอลัมน์ปัญหาขัดข้อง เพื่อให้เป็นการสนุกในท้ายเล่มหนังสือ โดยกรรมสัม-
 ปาทิกหรือสมาชิกช่วยกันคิดและช่วยแก้ปัญหาโดยทำไว้ ๕๖ ปัญหา และแก้ปัญหาตามรายชื่อ
๘. ลงเรื่องเบ็ดเตล็ดในหนังสือวิกรม บอกกิจกรรมในหอพระสมุด เช่น การประชุม
 แฉงความ รายงาน

นอกจากนี้ ได้เพิ่มหน้ากระดาษหนังสืออีก ๔ หน้า เป็น ๑๒ หน้า และได้กลับไปออก
 เดือนละ ๔ ฉบับ เหมือนเดิม โดยนับตามสุริยคติกาล แล้วเพิ่มขึ้นอีก ๒ ฉบับ รวมเป็นปีละ
 ๕๐ ฉบับ^๑

^๑ กษ. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๒๑/๒ เรื่องการประชุมที่หอพระสมุด

พ.ศ. ๒๔๔๔ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงร่วมเป็นบรรณาธิการในการตรวจเรื่องที
ลงพิมพ์ในหนังสือวิธาน โดยแก้คำผิด ตัวสะกดที่ไม่ถูกต้องให้ใช้ตามสมัยเท่านั้น การใช้เครื่อง
หมายต่าง ๆ เป็นต้น ดังเช่น ทรงตรวจหนังสือกำสรวลศรีปราชญ์ ว่า

หนังสือนี้เป็นหนังสือโบราณ เขาใช้ตัวผิดกับเดี๋ยวนี้ ควรที่จะคิดให้ถูกตามแบบที่
เขาใช้กันในเวลานั้น นิมาแก้ของเขาเสียหมด จะให้เป็นอย่างที่ใช้ในปัจจุบัน
แก้จนเลยดี เช่น รุจิเรขศาลา ซึ่งบัดนี้ก็ยังไม่ใช้อยู่เช่นนี้ มาแก้เป็นรุจิเรศศาลาให้
ผิดไปดังนี้

นอกจากนั้นพระองค์ยังทรงตรวจต้นฉบับหนังสือต่าง ๆ อีก คือ โคลงพระราชนิพนธ์เรื่องพระราช
พิศศรีสัจจานการ แลคเชนทร์ศวนาน จินตามณี เล่ม ๒ โคลงกลอนกลบทคำฉันท์กล่อม
พระพุทธบุษยรัตน์ จักรพระพรดิพิมลณีนัย เรื่องพระพุทธบุษยรัตน์ เล่ม ๑ บอกระบรมธาตุ
เมืองสวางคบุรี เรื่องศิริวิบูลยคติเล่ม ๔ ฯลฯ^๑

ดังตัวอย่างงานบรรณาธิการหนังสือวิธานที่กรมพระสมมตอมรพันธุ์รับผิดชอบเอา
พระทัยใส่ใน พ.ศ. ๒๔๔๖ นั้นหลวงสรรพการศิริฤกิจ ได้กราบทูลกรมพระสมมตอมรพันธุ์เมื่อ
วันที่ ๑๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๔๔ ถึงหนังสือวิธานที่พิมพ์อยู่นั้นมีเรื่องที่ไม่สมควรลงหลาย
เรื่อง เพราะมีคำผิดทุกเรื่อง และพิมพ์ช้ามากในเวลา ๘ เดือน พิมพ์ออกได้ ๑๐ เล่ม จึงได้
ขอให้กรมพระสมมตอมรพันธุ์ประทานอนุญาตให้จ้างโรงพิมพ์อื่นช่วยพิมพ์ เพื่อให้ออกเร็วขึ้น มิฉะนั้น
หนังสือวิธานจะออกช้าอย่างน้อยถึง ๑๒ เดือน ซึ่งหลวงสรรพการศิริฤกิจได้นำต้นฉบับที่พิมพ์
แล้วตรวจแล้วครั้งหนึ่งส่งมาถวายกรมพระสมมตอมรพันธุ์ ให้ได้ทรงตรวจซ้ำอีกครั้งหนึ่ง เมื่อ
วันที่ ๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๔๕^๒

^๑ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๔ ศ.๒๑/๗ เรื่องหอพระสมุดวชิรญาณ (ส.ค. ๑๒๐ -
๒๔ พ.ย. ๑๒๒)

^๒ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๔ ศ.๒๑/๔ เรื่องหอพระสมุดวชิรญาณ (๓๐ เม.ย. ๑๑๔ -
๒๔ ต.ค. ๑๒๔)

หนังสือวชิรญาณนี้ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๘ มาได้ออกอยู่อีก ๑๐ ปี จึงได้เลิกไปเมื่อรวมหอพระสมุดวชิรญาณเข้าเป็นหอพระสมุดสำหรับพระนคร พ.ศ. ๒๔๔๘ หนังสือวชิรญาณนี้ นอกจากแจกแก่สมาชิกแล้วยังขายแก่คนทั่วไป ที่สนใจที่หอพระสมุดวชิรญาณและที่ร้านขายหนังสือในพระนคร

การหารายได้เข้าหอพระสมุดวชิรญาณ

กรมพระสมมตอมรพันธุ์ในฐานะที่ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีในกรมสัมปตาทิมาตลอดตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๒๖-๒๔๔๘ ได้ทรงชวนขายหารายได้ต่าง ๆ เข้าหอพระสมุด เพื่อใช้เป็นเงินทุนหมุนเวียนดำเนินงานต่าง ๆ ของหอพระสมุดให้เจริญก้าวหน้าต่อไป โดยหารายได้จาก

๑. เงินค่าบำรุงหอพระสมุดวชิรญาณจากสมาชิกหอพระสมุดฯ ที่พระองค์ทรงเก็บและทรงทุก ๆ ปี ดังเช่น เงินสมาชิกในปี พ.ศ. ๒๔๒๗ ว่า "องค์ไชยันต์ มาทาเก็บเงินขึ้นหอสมุดจำนวนปีขาล ๑๒๕๐ ๒ บาท ๒ อัฐ ปีเถาะ ๑๒๕๑ ๑๐ บาท ๒ คำสิงห์ รวม ๑๓ บาท ๑ อัฐ เราได้มอบเงินให้เสร็จแล้ว"^๑ และเช่นในปี พ.ศ. ๒๔๔๕ ได้เก็บเงินค่าบำรุงตั้งแต่วันที่ ๑ ถึงวันที่ ๒๕ มิถุนายน ได้ดังนี้

สมาชิกนำเงินบำรุงมาให้เอง	๔๔๗	บาท
ให้คนออกเก็บเงินสมาชิกได้ ๑๔ วัน	๑,๐๓๕	บาท
รวมเงินค่าบำรุงสมาชิก	๑,๔๘๒	บาท

ตลอดระยะเวลาที่กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงเป็นเสนาบดีได้ทรงทำหน้าที่เก็บเงินค่าบำรุงหอพระสมุดอย่างเต็มความสามารถ ดังปรากฏหลักฐานในปี พ.ศ. ๒๔๓๖ ว่า กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ สภานายกหอพระสมุดฯ ได้กราบบังคมทูลรายงานหอพระสมุดวชิรญาณต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ว่าการเงินในหอพระสมุดที่กรมสัมปตาทิมาได้จัดการสะสางนั้น ได้จากเงินบำรุงของสมาชิกที่นำมาให้ ไม่ติดค้างทับถมไว้เพราะสมาชิกนิยมใช้บริการของ

^๑ กจข. เอกสารรัชกาลที่ ๔ สบ.๑๖ สำเนาบันทึกส่วนพระองค์ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ปี ค.ศ. ๑๘๘๔, หน้า ๓๕.

หอพระสมุด^๑ ซึ่งกรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงแก้ปัญหาสมาชิกที่ค้างเงินค่าบำรุงหอพระสมุดวชิรญาณ มา เป็นเวลานานโดยส่งพนักงานหอพระสมุดออกเก็บเงินค่าสมาชิกที่ค้างในที่ต่าง ๆ เช่น ต่าง-จังหวัดและให้รางวัลแก่ผู้เก็บเงิน คิดเป็นร้อยละ ๕ รวมทั้งให้ค่าเดินทางด้วย วิธีนี้ทำให้ได้เงินจากสมาชิกเพิ่มขึ้นไม่มากนักเพราะต้องหักเปอร์เซ็นต์และค่าเดินทาง ต่อมาได้เลิกวิธีนี้ไป เพราะผู้อสาเก็บเงินไม่มี ส่วนผู้ค้างเงินค่าบำรุงนาน ๆ ก็ทรงคัดชื่อออกจากการเป็นสมาชิก ใน พ.ศ. ๒๔๔๔ สมาชิกที่มีเงินค้างตั้งแต่ ๑๐๐ บาทขึ้นไป จะถูกคัดชื่อออก ถ้ามีเหตุจำเป็น ไม่คัดออก ก็ยกเป็นสมาชิกกิตติมศักดิ์ไป ซึ่งไม่ต้องเสียเงินค่าบำรุง ไม่ต้องให้หนังสือวชิรญาณ ได้ ทรงทำบัญชีรายชื่อสมาชิกที่ค้างเงินค่าบำรุงทั้งในพระนคร และต่างจังหวัด เชิญที่ประชุมกรรมการ สัมปาติกให้คัดชื่อออกโดยมติส่วนรวม

จำนวนเงินที่ได้จากค่าบำรุงสมาชิกในแต่ละปีไม่เท่ากันแล้วแต่สมาชิกจะให้ บางท่านให้มาก บางท่านให้น้อย (ไม่ต่ำกว่า ๒๐ บาท) ใน พ.ศ. ๒๔๓๘ นั้น ตั้งงบรายได้ไว้ว่า จะเก็บค่าบำรุงได้อย่างน้อย ๑๐๖ ชั่ง ๔๐ บาท ซึ่งเก็บได้จริง ๔๘ ชั่ง ๖๘ บาท ๘ อัฐ^๒

๒. จากเงินบริจาค ที่บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายในให้ นอกเหนือไปจากค่าบำรุงสมาชิก โดยบริจาคเงินให้หอพระสมุดฯ ไว้เป็นพิเศษ เช่น กรมพระสมมตอมรพันธุ์เองทรงบริจาคเงินบำรุงหอพระสมุด แทบทุกปีในวันประสูติของพระองค์ เช่น ปี พ.ศ. ๒๔๕๑ ทรงบริจาค ๑๒ บาท ๑๖ อัฐ^๓ นอกจากนั้นได้มีพระบรมวงศานุวงศ์ พระองค์อื่นบริจาคอีก เช่น พ.ศ. ๒๔๓๖ ได้รับเงินพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอุดหนุนหอพระสมุดเป็นเงิน ๖๘ ชั่ง ๓๐ บาท สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้า-

^๑ กจข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๒๑/๒ เรื่องการประชุมที่หอพระสมุด (๑ ธ.ค. ๑๐๔ - ๑๔ ต.ค. ๑๑๗)

^๒ กจข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๒๑/๕ เรื่องหอพระสมุดวชิรญาณ (๓๐ เม.ย. ๑๑๔ - ๒๘ ต.ค. ๑๒๔)

^๓ กจข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ สบ.๑๖ สำเนาบันทึกส่วนพระองค์ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ปี ค.ศ. ๑๙๐๘, หน้า ๒๕๓.

จาดุรณศิริ ตรี กรมพระจักรพรรดิพงษ์ ประทาน ๑๐ ชั่ง

๓. จากเงินยกเว้นค่าเรื่องของกรมสัมปาทิกที่ยกให้หออพระสมุทวชิรญาณ เช่น กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงนิพนธ์เรื่องต่าง ๆ ลงในหนังสือวชิรญาณโดยไม่ทรงรับค่าเรื่องเลย ทรงยกให้หออพระสมุทฯ และพระบรมวงศานุวงศ์หลายพระองค์ก็ปฏิบัติเหมือนกัน บางพระองค์ก็ช่วยประหยัดรายจ่ายให้หออพระสมุทฯ เช่น ค่าจ้างพิมพ์หนังสือวชิรญาณพิเศษเมื่อก่อนเสียเดือนละ ๔ ชั่งนั้น หม่อมเจ้ารัชรินทร์ ภาศิสมาชิกผู้จัดการโรงพิมพ์ราชาธิปไตย ได้รับพิมพ์ลดราคาลงเดือนละ ๑ ชั่ง เหลือ ๓ ชั่ง เป็นต้น^๑

๔. การหาโดยวิธีการอื่น ๆ อีก คือ

๑) จากการขายหนังสือของหออพระสมุทวชิรญาณโดยจะขายหนังสือวชิรญาณต่าง ๆ เช่น วชิรญาณสุภาสิตทั้งปกอ่อนและปกแข็ง ขายบัญชีหนังสือที่พิมพ์แล้ว และหนังสือจากหอพุทธศาสนาสังคหะส่งมาให้

๒) กรมสัมปาทิกอนุญาตให้พนักงานรักษาหออพระสมุทฯ หาของบริโภคมาขายสมาชิก เริ่ม ในปี พ.ศ. ๒๔๓๖

๓) อนุญาตให้บุคคลภายนอกนำเรื่องมาลงพิมพ์ในหนังสือวชิรญาณพิเศษ โดยต้องจ่ายเงินค่าเรื่องให้หออพระสมุทฯ เช่น คอสมันท์แก้ปัญหาพยากรณ์หน้าละ ๑ บาท (ไม่เกิน ๑ หน้า)

๔) จากค่าเกมส์บิลเลียด ที่หออพระสมุทฯ ตั้งโต๊ะบิลเลียดให้สมาชิกได้เล่นพักผ่อนได้เริ่มมีมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๔ เมื่อย้ายหออพระสมุทฯ มาที่ตึกระหว่างประตูพิมานไชยศรีกับพระมหาปราสาทใน พ.ศ. ๒๔๓๔ เป็นสถานที่กว้างขวางจึงได้ทำอย่างจริงจัง มีหลวงจันทรา-มาตย์เป็นผู้รับผิดชอบทำบัญชีเรื่องเงินค่าเกมส์บิลเลียดทั้งหมด รวมทั้งหาคนนับแต้ม (Marker) ตัวอย่างใน พ.ศ. ๒๔๔๔ นั้น โดยเฉลี่ยได้เงินค่าเล่นเกมส์บิลเลียดเดือนละ ๔๔ บาท ๒๔ ัฐ แต่การลงทุนตั้งโต๊ะบิลเลียดนี้มีค่าใช้จ่ายสูง ต้องจ่ายเงินเดือนคนนับแต้ม ค่าน้ำมันจุดโคมไฟ

^๑ กข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๒๑/๒ เรื่องการประชุมหออพระสมุทวชิรญาณ

และอื่น ๆ ซึ่งบางเดือนก็ขาดทุนเล็กน้อย^๑ และได้เลิกการสโมสร คือ โต๊ะบิลเสียดไปใน

พ.ศ. ๒๔๔๗

๕) จากเงินค่าปรับสมาชิกยืมหนังสือเกินกำหนด เริ่มใน พ.ศ. ๒๔๓๘

๖) นำเงินของหอพระสมุดฯ จำนวน ๑๐๐ ซึ่ง ผักธนาคารฮ่องกงเชียงใหม่
แบ่งกิ่ง คอปอเรชั่น เพื่อให้ได้ดอกเบ็ญนำมาใช้จ่าย ร้อยละ ๕ โดยเหรียญก กรมพระสมมต
อมรพันธุ์ทรงเป็นผู้ฝาก

๗) ได้จากกรณีพิเศษ เช่น มีงานฉลองหอพระสมุดวชิรญาณ ปี พ.ศ. ๒๔๓๘ ได้
เงินจากสมาชิกช่วยในการฉลองบ้าง ขายเป็นงานได้กำไรบ้าง ขายตัวบุคคลภายนอกเข้า
มาเที่ยวในงาน เป็นต้น^๒

ดังตัวอย่างงบประมาณรายได้เงินของหอพระสมุดวชิรญาณปีที่ ๒๑ พ.ศ. ๒๔๔๕

มีดังนี้

เงินบำรุงจากสมาชิก ๕๔๓ คน	๘,๑๔๕	บาท
ค่าเช่าเล่นเกมส์บิลเสียด	๓๐๐	บาท
เงินค้างเก่าประมาณจะเก็บได้	๔,๕๐๐	บาท
ดอกเบ็ญจากเงินฝาก	๕๘๘	บาท
รวม	๑๓,๕๓๓	บาท
เงินเหลือใช้ปีที่ ๒๐ ยกมารวมด้วย	๕๒๒	บาท
รวมทั้งสิ้น	๑๔,๐๕๕	บาท

จากรายได้ในปี ๑๔,๕๒๕ บาท ยังไม่รวมกับเงินงบประมาณแผ่นดินที่รัฐบาลจ่ายให้
นับว่าหอพระสมุดสามารถหารายได้เองได้มากพอสมควร^๓

^๑ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๒๑/๕ เรื่องหอพระสมุดวชิรญาณ (๓๐ เม.ย. ๑๑๔ -
๒๘ ต.ค. ๑๒๔)

^๒ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๒๑/๒ เรื่องการประชุมที่หอพระสมุด (๑ ธ.ค. ๑๐๔ -
๑๔ ต.ค. ๑๑๗)

^๓ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๒๑/๕ เรื่องหอพระสมุดวชิรญาณ (๓๐ เม.ย. ๑๑๔ -
๑๔ ต.ค. ๑๑๗)

รายจ่ายของหอพระสมุทวชิรญาณ

หอพระสมุทวชิรญาณในขณะที่กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงเป็น เทรียญภิรมย์ผดชอบเรื่อง
ค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ในการเบิกเงิน ในระหว่าง พ.ศ. ๒๔๒๗-๒๔๔๗ นั้น ได้ทรงรับผดชอบเรื่อง
การเงินในหอพระสมุทฯ ทุกอย่าง ดังเช่นที่ทรงมีหนังสือกราบทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ ว่า "ขอเดชะ ฎีกาฉบับก่อนเงินผดไปจึงได้ทำใหม่ ขอพระราชทานพระหัตถ์
สั่งจ่ายตามเคย ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ขอเดชะ"^๑

ค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ในหอพระสมุทฯ ที่ทรงรับผดชอบดำเนินการมีดังนี้

๑. เงินเดือนสำหรับพนักงานในหอพระสมุทฯ ซึ่งเป็นเสมียนคัดลอกหนังสือ พนักงาน
ทำความสะอาด และบรรณารักษ์ที่เป็นชาวต่างประเทศ หรือเป็นข้าราชการไทย ถ้าเป็น
กรรมสัมปาทิกจะไม่ได้รับเงินเดือน หอพระสมุทวชิรญาณนี้จ่ายเงินเดือนแก่เสมียนพนักงาน
คัดลอกหอพุทธศาสนสังคหะด้วย เพราะอยู่ในงบประมาณเดียวกัน รวมทั้งบุคคลากรก็เหมือนกัน
แม้แต่การขึ้นเงินเดือนก็เป็นหน้าที่ของ เทรียญภิรมย์ผดชอบหอพระสมุทวชิรญาณ

ใน พ.ศ. ๒๔๓๔ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงจ่ายเงินเดือนให้แก่เสมียน พนักงาน
หอพระสมุทเดือนละ ๗ ชั่ง ๑ ปี เป็นเงิน ๑๔ ชั่ง ซึ่งถ้าเป็นชาวต่างประเทศมาทำที่หอพระสมุท
วชิรญาณจะต้องเสียค่าจ้างเงินเดือนสูงมาก^๒ พ.ศ. ๒๔๓๔ ได้จ่ายเงินเดือนแก่เสมียน ๒๔ ชั่ง
๕๔ บาท^๓ ส่วนเงินเดือนสำหรับเสมียนพนักงานในแผนกรักษาพัสดุ หอพุทธศาสนสังคหะนั้น เช่น
จรรย์ราชนาควา ได้รับ ๖๐ บาท ส่วนเสมียนรองลงมาได้รับ ๓๐ บาท

^๑ กขช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๒๑/๖ หอพระสมุทเรื่องเงินค่าเรื่องต่าง ๆ สำหรับ
หนังสือพิมพ์วชิรญาณ (๒๐ ต.ค. ๑๑๔ - ๑ ก.พ. ๑๑๖)

^๒ กขช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๒๑/๒ เรื่องการประชุมที่หอพระสมุทฯ (๑ ธ.ค. ๑๐๔ -
๑๔ ต.ค. ๑๑๗)

^๓ กทพ. ไมโครฟิล์ม วชิรญาณ ตอนที่ ๔-๕ มกราคม - กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๓.

การตั้งเงินเดือนพนักงานหอพระสมุดฯ นี้จะต้องได้รับความเห็นชอบจากเสนาบดี
กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ รวมทั้งการขอขึ้นอัตราเงินเดือนด้วยจะต้องปรึกษางบประมาณแผ่นดิน
ที่ส่งมาให้บำรุงหอพระสมุดฯ โดยตรง^๑

๒. เงินค่าซื้อหนังสือเข้าหอพระสมุดฯ งบประมาณส่วนนี้จะได้มาจากเงินบำรุง
หอพระสมุดฯ และเงินรายได้อื่น ๆ รวมทั้งเงินอุดหนุนบริจาคพระบรมวงศานุวงศ์ ให้บรรณารักษ์
และเหรัญญิกสามารถซื้อหนังสือทั้งของไทยและของต่างประเทศเข้าหอพระสมุดฯ ได้ เช่น ใน
เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๒๗ ได้จ่ายเงินซื้อหนังสือต่างประเทศเป็นเงิน ๑๘ บาท^๒ ปี
พ.ศ. ๒๔๓๘ ได้จ่ายเงินซื้อหนังสือพิมพ์ต่างประเทศเป็นเงิน ๑ ชั่ง ๔๖ บาท ๔๔ อัฐ เป็นต้น
จนในปี พ.ศ. ๒๔๔๐ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ได้ทรงเสนอเงินงบประมาณแผ่นดิน
สำหรับจ่ายค่าซื้อหนังสือและพิมพ์บัญชีหนังสือประมาณปีละ ๑๐๐ ชั่ง ซึ่งในภายหลังต่อมาก็ได้ใช้
งบประมาณแผ่นดินในการซื้อหนังสือเข้าหอพระสมุดฯ

๓. ค่าวัสดุใช้สอยต่าง ๆ สำหรับเจ้าหน้าที่ พนักงานหอพระสมุดฯ และกรรมสัมปาทิก
ใช้จ่ายไปในแต่ละเดือน เช่น ค่าตราไปรษณียากรสำหรับส่งจดหมายติดต่อดังต่าง ๆ ค่ากระดาษ
สำหรับคัดลอกหนังสือ เป็นต้น ค่าวัสดุใช้สอยนี้เป็นค่าใช้จ่ายประจำเดือนของหอพระสมุดฯ ดัง
จะทราบได้จากตัวอย่างบัญชีงบประมาณของกรมพระสมมตอมรพันธุ์ใน พ.ศ. ๒๔๓๔ ในตอนท้าย

๔. ค่าใช้จ่ายการจรต่าง ๆ (พิเศษ) คือ ค่าใช้จ่ายพิเศษไม่ได้มีประจำ เช่น ค่า
เลี้ยงรับรองอาคันตุกะชาวต่างประเทศที่มาเยี่ยมชมหอพระสมุดฯ จัดเป็นค่าใช้จ่ายเบ็ดเตล็ดเล็กน้อย
เช่น ในปี พ.ศ. ๒๔๓๔ ค่าใช้จ่ายการจร ๒ เดือน คือ เมษายน และพฤษภาคม เป็นเงิน

^๑ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ค.๑๘.๑๐/๑๒ เงินเดือนหอพระสมุด (๒๖ เม.ย. -
๕ ธ.ค. ๑๒๐)

^๒ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ สบ.๑๖ สำเนาบันทึกส่วนพระองค์ กรมพระสมมตอมรพันธุ์
ปี ค.ศ. ๑๘๘๔, หน้า ๓๑๖.

๑๖ ชั่ง ๑๑ บาท ๑๓ อัฐ ถ้าคิดรวม ๓ เดือน ตั้งแต่เดือนเมษายนถึงมิถุนายนจะต้องจ่ายเป็นเงิน ๒๓ ชั่ง ๑๓ อัฐ^๑

๕. ค่าสิ่งก่อสร้างเพิ่มเติม ตามปกติไม่ค่อยมี นอกจากจะมีการย้ายหอพระสมุดไป ณ ที่ตั้งแห่งใหม่ จึงต้องเสียเงินต่อเติม เช่น รายจ่ายในการตกแต่งหอพระสมุดฯ แห่งใหม่ในปี พ.ศ. ๒๔๓๔ ที่ศาลาสหทัยสมาคม เป็นเงิน ๑ ชั่ง ๒๐ บาท

๖. ค่าพิมพ์หนังสือชริฎาณ เสียค่าจ้างพิมพ์ให้โรงพิมพ์ราชาธิปไตยของหม่อมเจ้าวรชรินทร์ เดือนละ ๓ ชั่ง ในปี พ.ศ. ๒๔๓๔ เสียค่าพิมพ์หนังสือชริฎาณของปีนั้น และปีก่อนรวมเป็นเงิน ๓๔ ชั่ง ๒๔ บาท รวมทั้งค่าตอบแทนผู้แต่งเรื่องลงในหนังสือชริฎาณ ดังจดหมายที่ นายปาลเปรีญู กราบทูลกรมพระสมมตอมรพันธุ์ เมื่อวันที่ ๒๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๔ ว่า ได้จ่ายเงินค่าเรื่องต่าง ๆ สำหรับหนังสือพิมพ์ชริฎาณไปแล้ว เหลือเรื่องพระราชนิพนธ์ว่าด้วยมหาศักราชเรื่องเดียวที่ไม่มีผู้มารับ ซึ่งพิมพ์ได้ ๔ หน้า ๗ บรรทัด คิดเป็นเงิน ๒ บาท ๔๖ อัฐ เป็นต้น^๒

สรุปแล้วรายจ่ายต่าง ๆ ในหอพระสมุดวชิรฎาณที่กรมพระสมมตอมรพันธุ์ เทร่ญูกรับผิดชอบนั้นมีมาก ต้องทรงติดตามเรื่องด้วยความเอาพระทัยใส่อยู่ตลอดเวลา เพราะต้องเบิกจ่ายใช้เงินอยู่ตลอดปี รวมรายจ่ายแต่ละปีเท่าที่ผู้วิจัยค้นคว้าได้คือ

พ.ศ. ๒๔๓๐ หอพระสมุดใช้จ่ายเงินรวม ๖๔ ชั่ง ๒๗ บาท ๖๐ อัฐ เหลือเงิน ๑๑ ชั่ง ๗๗ บาท ๔๗ อัฐ^๓

^๑ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๒๑/๔ เบ็ดเตล็ดหอพระสมุดวชิรฎาณ (๖ พ.ศ. ๑๑๐ - ๔ ก.ย. ๑๑๑)

^๒ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๒๑/๖ หอพระสมุดเรื่องเงินค่าเรื่องต่าง ๆ สำหรับหนังสือพิมพ์ชริฎาณ (๒๐ ต.ค. ๑๑๕ - . ก.พ. ๑๑๖)

^๓ กทช. ไมโครฟิล์ม วชิรฎาณ ตอนที่ ๕-๖ กุมภาพันธ์ - มีนาคม ร.ศ. ๑๑๓, หน้า ๔๓๘.

พ.ศ. ๒๔๓๔ หอพระสมุดใช้จ่ายเงินรวม ๗๐ ชั่ง ๖๖ บาท เหลือเงิน ๒๑ ชั่ง ๒๒ บาท ๔๔ อัฐ เป็นเงินสด ๔๐ บาท ๔๔ อัฐ เป็นต้น

จะพบได้จากงบประมาณประจำเดือนอันเป็นรายจ่ายของหอพระสมุดฯ ที่กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงทำไว้เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๔ (ร.ศ. ๑๑๐) ดังนี้คือ

งบประมาณเงินที่ใช้จ่ายประจำทุก ๆ เดือน

รายจ่าย	ชั่ง	บาท	อัฐ	ชั่ง	บาท	อัฐ
เลขอาธิการ ประจำเดือน	๑	๒๗				
สาราณียกร ประจำเดือน		๓๒				
สาราณียกร ค่าหนังสือเรื่องต่าง ๆ ลงวาริชญาณ	๒	๒	๑๐			
สาราณียกร ค่าตราไปรษณียากร		๒๒				
ปฏิคม ประจำเดือน	๑	๒๔				
เงินเดือนเสมียนชาวต่างประเทศ	๒	๒๐				
รวมเงินทั้งสิ้น				๗	๗๐	๖๒

งบประมาณเงินที่ใช้จ่ายบางคราวในเดือนหนึ่ง ๆ

เลขอาธิการ ประจำเดือน	๑	๒๗				
เลขอาธิการ การจร		๒๒				
สาราณียกร ประจำเดือน		๓๒				
สาราณียกร ค่าหนังสือเรื่องต่าง ๆ ลงวาริชญาณ	๒	๑๐				
สาราณียกร ค่าตัวไปรษณีย์		๒๔				
บรรณารักษ์ เบิกการจร (ไม่ทุกเดือน)	๑	๒๔	๓๒			
ปฏิคม ประจำเดือน	๑	๒๒	๓๒			
ปฏิคม การจร		๒๖	๔๒			
ปฏิคม การจรเบิกบางคราว		๓๗	๒๖			
เงินเดือนเสมียนชาวต่างประเทศ	๒	๒๐				
รวมเงินทั้งสิ้น				๑๐	๘	๑๔

จะเห็นได้ว่าค่าใช้จ่ายประจำเดือน ทั้ง ๒ ชนิดนี้ เป็นเงินที่ต้องเสียอยู่ตลอด ประมาณ
เดือนละ ๑๘ ชั่ง^๑

ความคิดในการรวมหอสมุดทั้ง ๓ แห่งเข้าเป็นหอพระสมุดสำหรับพระนคร

ความคิดในการรวมหอพระสมุดทั้ง ๓ แห่ง คือ หอสมุดเตียรธรรม หอพระสมุดวชิรญาณ
และหอพุทธศาสนสังคหะ เข้าเป็นหอสมุดสำหรับพระนครเพื่อเป็นหอสมุดใหญ่แห่งชาติได้มีมานาน
แล้วในหมู่พระบรมวงศานุวงศ์อันมีสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเป็นผู้ริเริ่มปรึกษาในบรรดา
พระบรมวงศานุวงศ์ที่เป็นพระราชโอรส พระราชธิดา ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
โดยมีกรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงเป็นผู้ประสานงานติดต่อกับพระราชโอรส พระราชธิดา เหล่านั้น
โดยส่งจดหมายไปให้ตอบรับ ส่งหนังสือเชิญประชุมปรึกษาร่วมกัน รวมทั้งสอบถามความคิดเห็น
ส่วนใหญ่ในการรวมหอพระสมุดทั้ง ๓ ออกมาตั้งในภาคผนวก

ความคิดนี้เริ่มใน พ.ศ. ๒๔๔๐ โดยสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทำรายงาน
กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๓๐ มกราคม กล่าวถึงความ
เจริญของประเทศที่จะได้รับจากการมีหอสมุดสำหรับพระนคร อ้างถึงเหตุผลที่ต้องรวมหอสมุดทั้ง
๓ ว่า หอพระสมุดวชิรญาณนั้นมีลักษณะ เป็นกึ่งสโมสรกึ่งหอสมุดไม่ใช่อะไรอย่างหนึ่งให้แน่นอน
มีหนังสือน้อย ซึ่งเป็นหนังสือโบราณเก่าแก่ซึ่งไม่ได้ใช้ประโยชน์ในปัจจุบันมากนัก และกรรมการที่
จัดการดูแลหอพระสมุดมีมากเกินไปและไม่มีเวลาอุทิศให้หอสมุดเป็นผู้ที่ขาดความสามารถ จึงทรง
เสนอให้เปลี่ยนแปลงหอพระสมุดวชิรญาณเป็นหอพระสมุดสำหรับพระนคร (National Library)
ให้เหมือนตามแบบแผนของประเทศอื่น ๆ โดยทรงเสนอความคิดเห็นเพิ่มเติมไว้ว่า

๑. ให้รวมหนังสือในหอสมุดเตียรธรรมและหอพระสมุดวชิรญาณเข้าด้วยกันเป็นหอสมุด
หลวงสำหรับพระนครโดยเรียกชื่อว่าหอพระสมุดวชิรญาณ

^๑ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๔ ศ.๒๑/๒ เรื่องการประชุมที่หอพระสมุด (ธ.ค. ๑๐๔ -
๑๔ ต.ค. ๑๐๗)

๒. มีทรัสตี (Trustee) เป็นผู้ควบคุมพนักงานหอพระสมุดโดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง ๕ ท่าน โดยเลือกจากพระบรมวงศานุวงศ์บ้าง ข้าราชการบ้าง พระภิกษุสงฆ์บ้าง ให้ อยู่ในวาระ ๓ ปี มีหน้าที่ตรวจตรางานและตรวจบัญชีใช้จ่ายเงินของหอพระสมุดฯ และมีบรรณา-
รักษ์และผู้ช่วยบรรณารักษ์รวมทั้งเสมียนพนักงานที่ได้รับ เงินเดือนพอสมควร

๓. งบประมาณแผ่นดินที่จ่ายให้หอพระสมุดนอกจากเงินเดือนพนักงานแล้ว ควรให้ค่า
ซื้อหนังสือและค่าพิมพ์บัญชีหนังสือประมาณปีละ ๑๐๐ ชั่ง

๔. ข้อบังคับของหอพระสมุดฯ ควรมี ๒ กรณีคือ

๑) อนุญาตให้คนทั่วไปเข้าไปอ่านหนังสือในหอสมุดได้โดยไม่เสียเงินหรือเก็บค่า
ธรรมเนียมอนุญาต

๒) ผู้เป็นสมาชิกมีสิทธิยืมหนังสือไปอ่านที่บ้านได้โดยเสียค่าสมาชิกปีละ ๑๒ บาท

๕. สถานที่ตั้งหอพระสมุดฯ ในระยะแรกนั้นอาศัยอาคารไหนก็ได้ แต่ที่ถาวรควรเลือก
วัดบวรสถานสุทธารวาส (วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์) หรือพระที่นั่งในพระราชวังบวรเป็นหอ
พระสมุดฯ เพื่ออยู่บริเวณเดียวกับพิพิธภัณฑ

๖. หอพระสมุดฯ ชिरญาณในปัจจุบันให้ทำเป็นสโมสรของข้าราชการ

ความคิดเห็นนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นชอบด้วย ได้ทรง
โปรดฯ ให้สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพปรึกษากับพระบรมวงศานุวงศ์คนอื่น ๆ ต่อไป

จน พ.ศ. ๒๔๔๑ กรมหมื่นวิริยารณปรีชา พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ากิติยากร
วรลักษณ พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าประวิตรวิมล สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ
เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ได้ปรึกษามีความเห็นร่วมกันให้กราบทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
ถึงการจัดการหอพระสมุดฯ ดังนี้คือ

กษ. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๒๑/๖ หอพระสมุด เรื่องเงินค่าเรื่องต่าง ๆ สำหรับ
หนังสือพิมพ์ชिरญาณ (๒๐ ต.ค. ๑๑๔ - ๑ ก.พ. ๑๑๖)

๑. ให้รวมหนังสือหอทั้ง ๒ คือ หอพระมณฑเฑียรธรรม หอพระสมุดวชิรญาณ เข้าเป็นหอสมุดหลวงสำหรับพระนคร แต่สถานที่เดิมที่จะใช้วัดบวรสถานสุทธารวาศ และพระที่นั่งในพระราชวังบวรนั้นไม่เหมาะสม เพราะขนาดเล็กและชำรุดมาก ควรใช้พระที่นั่งพุทธไสยวรรค์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าไม่ทรงอนุญาต เพราะมีภาพผนังที่มีค่าและเป็นประติมากรรมพระพุทธรูป หินศิลา โปรดา ให้รื้อหาสถานที่ใหม่

๒. การกำหนดคณะกรรมการ ๕ นาย ให้เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ สำหรับเป็นผู้ดำเนินการและตรวจบัญชีของหอพระสมุดฯ และกิจการอื่น ๆ โดยมีบรรณารักษ์ ๑ ตำแหน่ง ผู้ช่วยบรรณารักษ์ ๑ ตำแหน่ง และเสมียนพอลสมการ แล้วให้หอพระสมุดเป็นส่วนราชการขึ้นกับกระทรวงใดกระทรวงหนึ่ง ส่วนพระสงฆ์ที่จะให้มาเป็นกรรมการนั้น ไม่สมควรเพราะเกี่ยวข้องกับเรื่องการเงิน

๓. งบประมาณที่ได้จากงบประมาณแผ่นดินปีละ ๑๐๐ ชั่ง นั้น ใช้จัดซื้อหนังสือต่างประเทศและหนังสือไทย หนังสืออ้างอิงที่เกี่ยวข้องกับหน้าที่ราชการตามที่เจ้ากระทรวงแนะนำบรรณารักษ์ หรือดูจากคู่มือการเลือกซื้อเพื่อส่วนราชการขอยืมมาใช้ในราชการได้ โดยไม่ต้องซื้อเป็นของกระทรวงนั้น ๆ ค่าซื้อหนังสือปีละ ๘,๐๐๐ บาท แบ่งซื้อหนังสือต่างประเทศ ๖,๐๐๐ บาท อีก ๒,๐๐๐ บาท ซื้อหรือจ้างคัดลอกหนังสือไทยโบราณตามที่จะหาได้ ซึ่งยังไม่มีในหอพระสมุดฯ ควรออกข้อบังคับแก่โรงพิมพ์ที่พิมพ์หนังสือไทย ให้ส่งหนังสือให้หอพระสมุดฯ เรื่องละ ๒ เล่ม ทุกเรื่อง

นอกจากนี้ ให้รวมพระไตรปิฎกและคัมภีร์พิเศษในหอมณฑเฑียรธรรมมารวมไว้ที่หอสมุดใหม่ เว้นแต่พระไตรปิฎกฉบับทองใหญ่ในรัชกาลที่ ๑ ส่วนกรมราชบัณฑิตยกเอาที่ดูแลหอมณฑเฑียรธรรมให้มารวมกับหอพระสมุดใหม่ให้ได้รับเบี้ยหวัด ได้มีค่าใช้จ่ายประจำปีสำหรับบุคลากรหอพระสมุดที่ต้องใช้ดังนี้

บรรณารักษ์	๑ นาย	ได้รับเงินเดือน ๑ ละ ๔๐๐ บาท
		๑ ปี เป็นเงิน ๔,๘๐๐ บาท
ผู้ช่วยบรรณารักษ์	๑ นาย	ได้รับเงินเดือน ๑ ละ ๘๐ บาท
		๑ ปี เป็นเงิน ๘๖๐ บาท

เสียมียน ๘ คน คิดเฉลี่ยเงินเดือนคนละ ๑๘ บาท จะเสีย

เดือนละ ๑๑๔ บาท

๑ ปี เป็นเงิน ๑,๓๖๘ บาท

เมื่อรวมอัตราเงินเดือนบุคคลากรใน ๑ ปี จะสิ้นเงิน ๗,๔๘๘ บาท

ค่าใช้จ่าย

เปิดเสรีจเดือนละ ๑๐๐ บาท ๑ ปี เป็นเงิน ๑,๒๐๐ บาท

ค่าซื้อหนังสือไทยและต่างประเทศ ๑ ปี เป็นเงิน ๘,๐๐๐ บาท

เมื่อคิดรวมเป็นเงินค่าใช้จ่าย ๑๖,๖๘๘ บาท

ค่าทำระเบียบตั้งตู้หนังสือในพระที่นั่งพุทไธสวรรค์

และค่าซ่อมแซมที่ชำรุด ๗,๖๕๐ บาท

รวมเป็นเงิน ๒๔,๓๓๘ บาท

ซึ่งเมื่อรวมกับอัตราเงินเดือนบุคคลากรจะสิ้นเงิน ๓๑,๘๖๖ บาท

นับว่าเป็นงบประมาณค่าใช้จ่ายของหอพระสมุดใหม่ตามรายการนี้

๔. การบริการของหอพระสมุดฯ นั้น อนุญาตให้คนอ่านหนังสือได้ตามชอบใจ ไม่ต้อง

เสียค่าธรรมเนียมแต่ห้ามยืมหนังสือออกนอกหอสมุด เว้นแต่ผู้เป็นสมัครเป็นสมาชิกเสียค่าธรรมเนียมปีละ ๑๒ บาท จึงยืมหนังสือไปอ่านที่บ้านได้คราวละ ๒ เล่ม โดยกำหนดส่งภายใน ๑๕ วัน ถ้าหายต้องชดใช้ ถ้าหนังสือเป็นชุด ทำหาย ๑ เล่ม ต้องชดใช้ทั้งชุด สมาชิกเก่าของหอพระสมุดฯ ข้าราชการนั้น เป็นสมาชิกหอสมุดใหม่ต่อไป โดยไม่เสียค่าธรรมเนียม

๕. ให้เลิกสโมสรของข้าราชการที่หอพระสมุดฯ ข้าราชการเก่า เพราะสโมสรข้าราชการไม่สมควรอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ให้ใช้เป็นสถานที่ตรากฎหมาย

ข้อเสนอของพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งหมดนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงเห็นด้วย เว้นแต่เรื่องสถานที่ไม่ทรงให้ใช้พระที่นั่งพุทไธสวรรค์ ให้รื้อหาสถานที่ใหม่ไปก่อน ทรงมีพระราชบัญชาให้จัดประชุมใหญ่กรรมการสัมปตาทึกและสมาชิกหอพระสมุดฯ ข้าราชการก่อนที่จะรวมหอสมุด

ทั้ง ๒^๑

ใน พ.ศ. ๒๔๔๒ คณะกรรมการสัมปาทิกได้คิดที่จะตั้งหอพระสมุดฯ ที่พระที่นั่งคำร้งสวรรค์
ชั้นบน^๒ แต่ต่อมาได้เปลี่ยนแปลงไป

ต่อมา พ.ศ. ๒๔๔๗ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ มีพระราชประสงค์จะทรง
สร้างอนุสรณ์เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในวาระที่จำนวนปีที่ทรง
พระราชสมภพครบ ๑๐๐ ปี จึงโปรดฯ ให้รวมหนังสือในหอสมุดทั้ง ๓ คือ หอสมุดเจียรธรรม
หอพระสมุดวชิรญาณ และหอพุทธศาสนสังคหะ เข้าด้วยกันตั้งเป็นหอพระสมุดสำหรับพระนคร
แล้วขนานนามตามพระสมัญญาภิไธยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า "หอพระสมุด
วชิรญาณสำหรับพระนคร"^๓

จากการวิจัยทำให้ทราบถึงวิวัฒนาการในการพัฒนาหอพระสมุดวชิรญาณขึ้น เป็นหอพระ
สมุดสำหรับพระนครมาเป็นเวลานานแล้ว ได้มีการวางแผนเตรียมการตั้งหอสมุดใหม่เป็นเวลา
นานจนกระทั่งสอบถามความคิดเห็นส่วนใหญ่จากพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งหมดที่เป็นพระราชโอรส
พระราชธิดา ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ จนมีความเห็นพ้องกันให้จัดตั้งเป็นหอพระสมุด
สำหรับพระนคร เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่คนในชาติให้มากที่สุด

หอพระสมุดสำหรับพระนครสมัยที่กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงดำรงตำแหน่งกรมสัมปาทิก
ตลอดจนตำแหน่งสภานายก พ.ศ. ๒๔๔๘-๒๔๕๔ มีดังนี้

ศูนย์วิทยุวิทยากร

^๑ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๒๑/๕ เรื่องหอพระสมุดวชิรญาณ (๓๐ เม.ย. ๑๑๔ -
๒๘ ต.ค. ๑๒๔)

^๒ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ สบ.๑๖ สำเนาบันทึกส่วนพระองค์ กรมพระสมมตอมรพันธุ์
ปี ค.ศ. ๑๘๔๘, หน้า ๒๕๐.

^๓ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๒๑/๖ หอพระสมุดเรื่องเงินค่าเรื่องต่าง ๆ สำหรับ
หนังสือพิมพ์วชิรญาณ (๒๐ ต.ค. ๑๑๔ - ๑ ก.พ. ๑๑๖)

การรวมหอพระสมุด

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สภานายกเสด็จพระพาสหัวเมืองฝ่ายเหนือ ทรงมอบหน้าที่สภานายกให้กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทำแทน คณะกรรมการสัมปาทิกอันมีสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นผู้นำในการจัดตั้งหอสมุดใหม่สำหรับพระนคร ๑ แห่ง เพื่อให้ได้ใช้ประโยชน์จากการอ่านหนังสือตามแบบอย่างประเทศที่เจริญแล้ว ได้คิดรวมหอทั้ง ๓ คือ หอพระมณเฑียรธรรม หอพระสมุดวชิรญาณ และหอพุทธศาสนสังคหะ โดยทั้ง ๓ หอ นี้มีวัสดุที่แตกต่างกัน คือ

หอพระมณเฑียรธรรมมีหนังสือภาษามคธดีกว่าที่อื่น

หอพระสมุดวชิรญาณมีหนังสือไทยดีกว่าที่อื่น

หอพุทธศาสนสังคหะมีหนังสือพุทธศาสนา

หอสมุดทั้ง ๓ นี้ เมื่อต่างดำเนินการเองก็ไม่เจริญเท่าที่ควร คือ หอพระมณเฑียรธรรม ได้แต่รักษาหนังสือเก่าไว้ ไม่ให้ชำรุด หรือสูญหายไป โดยไม่ได้หาหนังสือใหม่ หอพระสมุดวชิรญาณ ได้แต่หาหนังสือไทยที่พิมพ์ขายในประเทศมารวบรวมพิมพ์และหนังสือไทยเรื่องเก่าที่เป็นต้นฉบับภาษาไทย แต่ไม่สามารถจะหาหนังสือภาษาต่างประเทศที่ทันสมัย หนังสือไทยพื้นเมืองมีไม่มาก ส่วนหอพุทธศาสนสังคหะเป็นหอสมุดตั้งใหม่ต้องใช้งบประมาณอีกมาก ด้วยสาเหตุที่หอสมุดทั้ง ๓ ไม่เจริญและประโยชน์ของแต่ละหอสมุดให้ไม่เหมือนกัน จึงควรรวมหอทั้ง ๓ เข้าเป็นหอสมุดเดียว เพราะมีหนังสือหลายอย่างใน ๓ หอ ซึ่งหาใหม่จะหาไม่ได้ และให้ทะนุบำรุงให้เป็นหอสมุดสำหรับพระนครดังนี้คือ

๑. รวมหนังสือในหอทั้ง ๓ เข้า เป็นหอสมุดเดียวกัน ยกเว้นพระไตรปิฎกฉบับทองใหญ่ให้เก็บรักษาไว้ในหอพระมณเฑียรธรรม

๒. จัดหนังสือที่รวมในหอสมุดใหม่ เป็น ๓ แผนก คือ

๑) แผนกพระพุทธรศาสนา มีหนังสือจาร เขียน พิมพ์ ทุกภาษา ที่แต่งเกี่ยวกับพระพุทธรศาสนาหรือแต่งเพื่อเล่าเรียนภาษาบาลีและสันสกฤต

๒) แผนกหนังสือไทย มีหนังสือจาร เขียน พิมพ์ ที่เป็นภาษาไทยและภาษาอื่น ๆ ในประเทศไทย คือ มอญ กะเหรี่ยง ลื้อ เงี้ยว เขิน ลาว เขมร

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะดำรงพระยศสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร

๓) แผนกหนังสือฝรั่ง มีหนังสือที่เขียนเป็นภาษาต่างประเทศ คือ ภาษาอังกฤษ

๓. การหาหนังสือเพิ่มเติมในหอสมุดใหม่นี้คือแผนกพระพุทธศาสนาและแผนกหนังสือไทย สำคัญกว่าแผนกหนังสือฝรั่ง ถ้ามีหนังสือจัดพิมพ์เข้าข่าย ๒ แผนกนี้ ให้ชื่อมาไว้ในหอสมุดอย่างละเอียด ส่วนหนังสือจารและเขียนทั้ง ๒ แผนกนี้ ถ้ามีผู้ให้ก็รับไว้ หรือซื้อหาขอคัดลอก และหนังสือจาร หนังสือเขียนที่ต้องหาในต่างประเทศนั้น ให้หาตามโอกาสและทุนที่จะซื้อได้ หอสมุดนี้ต้องมีหนังสือต่างประเทศเพราะการศึกษาเล่าเรียนภาษาต่างประเทศ และวิชาความรู้ต่าง ๆ ในหนังสือต่างประเทศเจริญมากขึ้น โดยซื้อหนังสือต่างประเทศที่มีเนื้อหาวิชาความรู้ต่าง ๆ ที่ประเทศไทยต้องการ ถ้าเป็นภาษาอังกฤษให้ซื้อก่อนภาษาอื่น โดยทุนหอสมุด ถ้ามีผู้บริจาคให้ก็ไม่ต้องซื้อ

๔. หอสมุดใหม่ควรตั้งที่ตึกถาวรวัตถุหน้าวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ แต่ขณะนั้นสร้างไม่เสร็จ จึงให้ตั้งที่ตึกหอพระสมุทวชิรญาณ และหอพุทธศาสนสังคหะไปก่อน

๕. การบริหารหอสมุดมีคณะกรรมการซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลือกตั้ง ๔ คน มีกำหนดเวลาอยู่ในตำแหน่งคนละ ๒ ปี เปลี่ยนปีละ ๒ คน และให้กรรมการทั้ง ๔ เลือกสภานายก สภานายกอยู่ในตำแหน่ง ๑ ปี คณะกรรมการมีหน้าที่ตรวจงานหอพระสมุด และทำรายงานประจำปี พนักงานประจำหอสมุดมีบรรณารักษ์ ๑ คน ผู้ช่วยบรรณารักษ์ ๑ คน และเสมียนพนักงานหอสมุดควรไว้ทำหน้าที่ทำบัญชี เก็บรักษาหนังสือ สั่งซื้อหนังสือเข้ามาโดยอนุญาตของกรรมการ

๖. ระเบียบในหอสมุดใหม่ให้อ่านเฉพาะสมาชิก ซึ่งเสียค่าธรรมเนียมแก่หอสมุดปีละ ๒๐ บาท โดยจะอ่านภายในหอสมุดหรือยืมออกไปอ่านข้างนอกก็ได้ หนังสือที่ให้อ่านต้องเป็นหนังสือซึ่งจะหาซื้อมาแทนได้ไม่ยาก ให้อ่านครั้งละ ๒ เล่ม

๗. หาต้นฉบับหนังสือเก่ามาพิมพ์เป็นหนังสือวชิรญาณออกเดือนละ ๑ เล่ม เพราะมีประโยชน์ให้ความรู้แพร่หลายและป้องกันไม่ให้เรื่องเก่า ๆ สูญหาย โดยใช้ทุนค่าบำรุงสมาชิกหอสมุดตีพิมพ์แจกแก่สมาชิก

๘. งบประมาณสำหรับดำเนินการหอสมุดใหม่ใน ๑ ปี มี

กฤษฎ. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ. ๒๑/๕ เรื่องหอพระสมุทวชิรญาณ (๓๐ เม.ย. ๑๑๔ -

เงินเดือน บรรณารักษ์	๑๒,๐๐๐	บาท
เงินเดือน ผู้ช่วยบรรณารักษ์	๒,๕๐๐	บาท
เงินเดือน เสมียนพนักงาน	๓,๖๐๐	บาท
ค่าใช้สอย	๒,๐๐๐	บาท
ค่าพิมพ์หนังสือ	๒๐,๐๐๐	บาท
ค่าเครื่องใช้ซ่อมแซม	๒,๕๐๐	บาท
รวมรายจ่ายปีละ	๔๕,๐๐๐	บาท

ส่วนรายได้นั้นประมาณจากสมาชิก ๕๐๐ คน ๆ ละ ๒๐ บาท เป็นเงิน ๑๐,๐๐๐ บาท ซึ่งไม่พองบประมาณแผ่นดิน ต้องจ่ายให้หอสมุดใหม่ปีละ ๓๕,๐๐๐ บาท

๘. ให้กระทรวงพระคลังมหาสมบัติจ่ายงบประมาณแก้หอสมุดโดยตรง ๓๕,๐๐๐ บาท โดยกรรมการมีอำนาจหางบประมาณเสนอในวงเงิน ๓๕,๐๐๐ บาท ได้โดยกำหนดเป็นเงินใช้จ่ายในหอพุทธศาสนสังคหะ และกรมราชบัณฑิตย ๖,๕๑๐ บาท เงินเดือนดอกเตอร์แพรงเพอร์เตอร์ ๑๐,๐๘๐ บาท รวม ๑๖,๕๙๐ บาท ต้องจ่ายใหม่ให้เพิ่ม ๑๘,๐๒๐ บาท ค่าซื้อหนังสือ ๒๐,๐๐๐ บาทนั้น ตัดลงได้ โดยต้องเพิ่มเงินไม่เกินกว่า ๘,๐๑๐ บาท ในการเริ่มต้นหอสมุดใหม่ ซึ่งมีครุภัณฑ์อยู่แล้ว

ในวันที่ ๒๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๘ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ได้ทรงขอของงบประมาณ ๒๐,๕๐๐ บาท ให้มิสเตอร์ บรูโน ซ่อมแซมหลังคาหอพระสมุดเก่าที่ศาลาสหทัยสมาคม เพื่อให้ใช้เป็นี่ทำการหอพระสมุดสำหรับพระนครชั่วคราวต่อไป พอวันที่ ๒๒ กันยายน พ.ศ. ๒๔๔๘ กระทรวงการคลังได้ตัดงบประมาณรายจ่ายของหอพระสมุดจาก ๓๕,๐๐๐ บาท เหลือ ๒๕,๐๐๐ บาท และได้เปลี่ยนกรรมการหอพระสมุดชุดใหม่ ในวันที่ ๑๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๘ คือ

- สภานายก ได้แก่ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้า)
- กรรมการ ได้แก่ กรมพระสมมตอมรพันธุ์
- กรรมการ ได้แก่ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
- กรรมการ ได้แก่ พระยาประชาภิจักรจักร์ (แช่ม บุนนาค)
- กรรมการ ได้แก่ พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์)

โดยในเดือนตุลาคมนี้ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ผู้แทนสภานายก ทรงเป็นผู้ประสานงาน ติดต่อบริการตามความคิดเห็นของพระราชโอรส พระราชธิดา ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้เป็นเจ้าของหอพระสมุดฯ ถึงการขยายหอพระสมุดเป็นหอพระสมุดสำหรับพระนคร โดยทรงส่งหนังสือไปกราบทูล ในเดือนกันยายน ร.ศ. ๑๒๔ (พ.ศ. ๒๔๔๔) ว่า

กรมขุนสมมตอมรพันธุ์รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กราบทูลหาฤาพระราชโอรส พระราชธิดา ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่า ทรงพระราชดำริเห็นว่าเมื่อศกก่อน ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระชนมพรรษาได้ ๑๐๐ ปี มีพระราชประสงค์จะทรงสถาปนาการอย่างใดอย่างหนึ่ง ให้เป็นพระเกียรติยศ บัดนี้จึงทรงพระราชดำริว่า หอพระสมุดวชิรญาณ ซึ่งได้ทรงพร้อมพระราชฤทัยกับพระราชโอรส พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้ตั้งขึ้นนั้น ได้ทำให้เกิดประโยชน์แก่วิชาความรู้เป็นอันมากอยู่แล้ว แต่บัดนี้ยังเป็นหอสมุดของสมาคมอันหนึ่งอยู่ ถ้าขยายการขึ้นจัดเป็นหอพระสมุดใหญ่สำหรับพระนคร มีเงินหลวงอุดหนุนด้วยจะเป็นประโยชน์แลเป็นพระเกียรติยศอันยิ่งใหญ่ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กราบทูลหาฤากระแสพระราชดำรินี้มาจะทรงเห็นชอบตามกระแสพระราชดำริที่ถามมีข้อประการใดบ้าง โปรดประทานพระดำริด้วย

ซึ่งมีพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้ามีหนังสือทูลตอบกรมพระสมมตอมรพันธุ์เห็นชอบในการจัดเป็นหอพระสมุดสำหรับพระนครทั้งหมด ๓๔ ราย และพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในมีหนังสือทูลตอบกรมพระสมมตอมรพันธุ์เห็นชอบในการจัดการเป็นหอพระสมุดสำหรับพระนครทั้งหมด ๒๑ ราย^๑ ดังตัวอย่างจดหมายตอบกรมพระสมมตอมรพันธุ์ของพระบรมวงศานุวงศ์ในภาคผนวก

ต่อมาวันที่ ๑๘ เดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๔ นี้ คณะกรรมการหอพระสมุดอันมีพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นสภานายก กรมพระสมมตอมรพันธุ์ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ประชุมปรึกษาจัดการหอพระสมุดฯ คือ

^๑ กช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๒๑/๕ เรื่องหอพระสมุดวชิรญาณ (๓๐ เม.ย. ๑๑๔ - ๒๔ ค.ค. ๑๒๔)

๑. ใช้ปฏิทินแทนปีหอยพระสมุดฯ โดยแต่เดิมมาเปลี่ยนกรรมสัมปาทิกในเดือนตุลาคม เปลี่ยนเป็นวันที่ ๒ เมษายน เป็นสิ้นปีใหม่ เพื่อการทำบัญชีเงินจะได้คิดเหมือนกระทรวงอื่น ๆ แต่การเปลี่ยนกรรมการ ซึ่งพระราชทานสัญญาบัตรในวันกลางเดือน ๑๑ นั้น ให้ใช้ตามเดิม การดำเนินงานหอยพระสมุดฯวิรัชญาณ และหอยพุทธศาสนสังคหะ ซึ่งเคยเป็นมาอย่างใดให้คงไว้ตามเดิม แก้ไขเท่าที่จำเป็น

๒. หารค่าเงินงนหอยพระสมุดฯ คงไว้ตามเดิมคือ

- ๑) เวลาเปิดปิด หอยพระสมุดฯให้สมาชิกมาอ่านหนังสือ และเล่นบิลเลียด
- ๒) จำนวนพนักงานและเงินเดือน ยกเลิกคนรับใช้ของอุปนายก เพราะเลิกตำแหน่งอุปนายกแล้ว
- ๓) การยืมหนังสือ อาจเรียกหนังสือกลับมาสืบมาสำรวจบัญชีครั้งหนึ่งก่อนให้ยืมเหมือนเดิม หนังสือหายากจะไม่ให้ยืมจนกว่าจะมี ๒ ฉบับ จึงอนุญาตให้ยืมได้ ๑ ฉบับ
- ๔) สมาชิกหอยพระสมุดฯวิรัชญาณเดิม คงเป็นสมาชิกหอยพระสมุดฯสำหรับพระนครต่อไป ยกเว้นผู้ลาออกหรือขาดส่งเงินบำรุงจนถูกตัดชื่อออกแล้ว
- ๕) เงินบำรุงหอยพระสมุดฯ ต่อไปควรเก็บบิลละ ๑๕ บาท ส่วนค่าธรรมเนียมการเล่นบิลเลียดเก็บบิลละ ๓๐๐ บาท เงินบำรุงให้เก็บตั้งแต่เดือนตุลาคมเป็นต้นไป เงินบำรุงสมาชิกปี พ.ศ. ๒๔๔๔ ถือเป็นของปี ๒๔๔๕ คือจะไปเก็บค่าบำรุงอีกในเดือนมีนาคม ๒๔๔๕
- ๖) หนังสือพิมพ์วิรัชญาณออกบิลละ ๔ เล่ม ๆ ละก็ยกไม่กำหนดแล้วแต่จะหมดเรื่อง แต่ไม่ให้คาบเกี่ยวปี พ.ศ. ๒๔๔๔ ซึ่งออกเดือนมกราคม ๑ เล่ม แล้วไปออกเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๔๕

๓. การจัดการหอยพุทธศาสนสังคหะ โดยดำเนินการดังนี้คือ

- ๑) เงินเดือนของพนักงานให้เป็นไปตามเดิมจนสิ้นปี
- ๒) หนังสือพระไตรปิฎก เครื่องมุกและตู้ที่ตั้งกองส่งไปวัดเบญจมบพิตร ๑ ชุด ที่เหลือออกนั้นรวบรวมไว้สำหรับหอยสมุดฯสำหรับพระนคร

ต่อจากนั้นคณะกรรมการได้ดำเนินการต่อไปคือ

๑. ขอย้าย ~~ครู~~ แพร่งเพอร์เตอร์จากกระทรวงมหาดไทยมาเป็นบรรณารักษ์ ให้หลวงจันทรามาศย์ เป็นผู้ช่วยบรรณารักษ์และเลขานุการ
๒. ดึงที่ทำการหอสมุดทรุดโทรม ให้ย้ายไปที่ตึกถาวรวัตถุ ซึ่งยังสร้างไม่เสร็จ โดยใช้เวลาย้าย ๓ ปี แต่ในขณะนี้ให้ซ่อมแซมตึกหอพระสมุดเดิมใช้ไปก่อน
๓. ผู้ที่จะสมัครเป็นสมาชิกหอพระสมุดวชิรญาณให้แจ้งต่อ เลขานุการ ๆ จะจัดการรับสมาชิกเอง โดยไม่ต้องมีผู้นำ ผู้รับรองเหมือนแต่เดิม
๔. กระทรวงธรรมการได้จัดเจ้าหน้าที่ตรวจทำบัญชีหนังสือหอมณเฑียรธรรม เพื่อนำมาไว้ในหอพระสมุดวชิรญาณ ยกเว้นพระไตรปิฎกฉบับทองใหญ่
๕. ตรวจสอบและทำบัญชีหนังสือในหอพระสมุดวชิรญาณ

ได้มีประกาศจัดการหอพระสมุดวชิรญาณให้เป็นหอสมุดสำหรับพระนคร รัตนโกสินทรศก ๑๒๔ โดยพิมพ์ใบปลิว ๓๐๐ ใบ ตีตประกาศในวันที่ ๑๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๔ และลงราชกิจจานุเบกษา (ดังในภาคผนวก) โดยมีเนื้อความ ๑๐ ข้อ คือ

๑. ให้หอพระสมุดวชิรญาณเป็นหอสมุดประจำชาติต่อไป
๒. ให้รวมหนังสือหอพุทธศาสนสังคหะมาไว้ในหอพระสมุดวชิรญาณ
๓. ให้รวมคัมภีร์พระไตรปิฎกในหอพระมณเฑียรธรรม
๔. จัดหนังสือในหอพระสมุดวชิรญาณเป็น ๓ แผนก คือ แผนกพระพุทธศาสนา
แผนกหนังสือไทย แผนกหนังสือต่างประเทศ
๕. เงินสำหรับใช้จ่ายในหอพระสมุดวชิรญาณ ให้เบิกจากพระคลังตามจำนวนที่กำหนดงบประมาณไว้ปีละเท่าใด โดยรัฐบาลอุดหนุน และจากค่าธรรมเนียมในหอสมุด

กจข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๒๑/๔ เรื่องตั้งหอสมุดสำหรับพระนคร (หอพระสมุดวชิรญาณ) (๒๗ ก.ย. ๑๒๒ - ๑๗ ก.ย. ๑๒๔)

๖. การบริหารงานหอพระสมุดวชิรญาณมีสภานายก กรรมการสี่ปาทิก ๔ รวมเป็น ๕ อยู่ในตำแหน่งคนละ ๓ ปี โดยทยอยเปลี่ยนกันไปทุกปี สภานายกอยู่ในตำแหน่ง ๑ ปี

๗. พนักงานหอพระสมุดวชิรญาณมีบรรณารักษ์ ผู้ช่วยบรรณารักษ์ ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดฯ ตั้งและเสมีนพนักงานที่กรรมการมีอำนาจตั้ง

๘. ให้กรรมการสภาหอพระสมุดมีหน้าที่จัดการตรวจการหอสมุดให้เป็นระเบียบเรียบร้อยได้ ประโยชน์ กำหนดงบประมาณ ตรวจบัญชีใช้จ่าย ทำรายงานประจำปี

๙. กรรมการมีอำนาจบังคับบัญชาหอสมุดวชิรญาณทุกอย่างรวมทั้งตั้งกฎข้อบังคับสำหรับหอสมุด

๑๐. สภานายกเป็นหัวหน้าในกรรมการสภาที่มีหน้าที่ตรวจตราหอสมุด เรียกประชุมกรรมการ ตั้งกรรมการแทนสภานายกได้

เมื่อกรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงทำหน้าที่แทนสภานายกในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ นี้ ได้ทรงวางระเบียบการหอพระสมุดสำหรับพระนคร ๖ อย่างคือ

๑. ที่ตั้งหอพระสมุด ได้ใช้ตึกหน้าประตูพิมานไชยศรีในพระบรมมหาราชวังไปก่อน เพราะมีหนังสือหอพระสมุดวชิรญาณและหอพุทธสาสนสังคหะ เก็บรักษาอยู่ในตึกนั้นแล้ว จัดหอพระสมุดฯ เป็นที่อ่านหนังสือตอน ๑ และจัดเป็นที่เก็บรักษาหนังสือตอน ๑ เป็นที่ทำงานพนักงานตอน ๑

๒. พนักงานหอพระสมุดฯ จัดเป็น ๔ แผนก คือ

- ๑. แผนกกลางสำหรับการเปิดเสรีงทั่วไป
- ๒. พนักงานหนังสือบาลี
- ๓. พนักงานหนังสือไทย
- ๔. พนักงานหนังสือต่างประเทศ

โดยเลือกจากคนเดิมให้สังกัดกระทรวงธรรมการ

กจข. เอกสารรัชกาลที่ ๔ ศ.๒๑/๘ เรื่องตั้งหอสมุดสำหรับพระนคร (หอพระสมุดวชิรญาณ) (๒๗ ก.ย. ๑๒๒ - ๑๗ ก.ย. ๑๒๔)

๓. การจัดหนังสือในหอพระสมุดฯ จัดเป็น ๓ แผนก คือ แผนกหนังสือบาลี แผนกหนังสือไทย แผนกหนังสือต่างประเทศ โดยรวมหนังสือไทยและบาลีที่อยู่ในประเทศก่อน หนังสือภาษาต่างประเทศหาที่เกี่ยวข้องกับประเทศไทยก่อนหนังสืออื่น แล้วจึงหาหนังสือที่ใช้มากพวกภาษาต่าง ๆ

๔. การพิมพ์หนังสือ ถ้ามีผู้ศรัทธารับพิมพ์หนังสือในการกุศลของหอพระสมุดฯ สำหรับพระนครให้จัดการเหมือนหอพุทธศาสนสังคหะเคยทำ เพื่อให้หนังสือแพร่หลาย และรักษาเรื่องหนังสือไว้

๕. ตู้หนังสือสำหรับหอพระสมุด ใช้ตู้ไทยปิดทองลายรดน้ำของโบราณ เพื่อประหยัดงบประมาณสร้างใหม่และเป็นประโยชน์ในการรักษาฝีมือช่างไทย

๖. งบประมาณค่าใช้จ่ายหอพระสมุดเมื่อแรกตั้งมี

๑) เงินบริจาคของพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ ๒๔,๐๔๑ บาท

๒) เงินทุนโอนจากหอพระสมุดวชิรญาณและหอพุทธศาสนสังคหะ ๑๓,๐๐๐ บาท

รวม ๔๗,๐๔๑ บาท

๓) เงินใช้จ่ายประจำปี ได้พระราชทานปีละ ๒๔,๐๐๐ บาท ซึ่งถ้าเหลือก็สมทบเป็นทุนของหอพระสมุดฯ ได้ทุกปี

การรับและจ่ายเงินนั้นกรมการได้ให้พระคลังข้างที่จัดการธุระเรื่องธนาคารของหอสมุดสำหรับพระนคร^๑

พ.ศ. ๒๔๕๓ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ ซึ่งทรงดำรงตำแหน่งสภานายกได้เสด็จขึ้นเถลิงถวัลย์ราชสมบัติเป็นรัชกาลที่ ๖ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงดำรงตำแหน่งสภานายกแทนพระองค์สืบมา แล้วโปรดฯ ให้ตั้งกรมสัมปาติกเพิ่มขึ้นจนครบจำนวน^๒

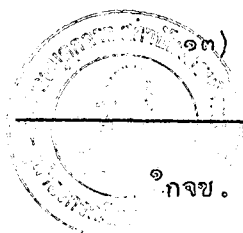
^๑ กจข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๑๑/๑๗ ดำเนินหอพระสมุด "หอพระสมุดวชิรญาณสัง รายงานประจำปีของหอสมุดสำหรับพระนคร ๒๔๖๐ (๒๔ เม.ย. - ๑๐ พ.ศ. ๒๔๖๒)

^๒ ริมลวธรรม ทองปรีชา, "พระประวัติและพระกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ" (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๐๗), หน้า ๒๒๘.

ปัญหาและอุปสรรคในการรวมหอพระสมุด

๑. ไม่ได้รับความร่วมมือจากพระบรมวงศานุวงศ์ ที่เป็นพระราชโอรส พระราชธิดา ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตามที่ควร ไม่ทรงให้ความร่วมมืออย่างพร้อมเพรียงกัน เช่น เวลานัดประชุมปรึกษาหารือในการรวมหอพระสมุด ก็มาประชุมไม่ครบ ไม่พร้อมกัน รวมทั้งกรรมการที่มาประชุมรับผิดชอบเรื่องนี้ก็เสด็จมาประชุมไม่พร้อมกัน^๑ แม้เมื่อกรมพระสมมตอมรพันธุ์ส่งจดหมายติดต่อสำรวจความคิดเห็นในการรวมหอพระสมุดฯของพระราชโอรส พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็มีผู้ตอบรับความคิดเห็นเพียง ๓๔ พระองค์ คือ

- ๑) สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาบำราบปรปักษ์
- ๒) กรมพระนเรศวรฤทธิ
- ๓) กรมหลวงพิชิตปรีชากร
- ๔) กรมหลวงอดิศรอุดมเดช
- ๕) กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม
- ๖) กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์
- ๗) กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร
- ๘) กรมหมื่นทิวาวงศ์ประวัติ
- ๙) กรมขุนศิริธัชสังกาศ
- ๑๐) กรมหมื่นสรรพสาตรศุภกิจ
- ๑๑) กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์
- ๑๒) สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส
- ๑๓) กรมหมื่นวิริยธรรณปรีชา

^๑ กข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๒๑/๔ เรื่องหอพระสมุดวชิรญาณ (๓๐ เม.ย.

- ๑๔) กรมหมื่นพงษาดิศรมหิป
- ๑๕) กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์
- ๑๖) สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
- ๑๗) กรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์
- ๑๘) สมเด็จกรมพระสวัสดิวัดนวิศิษฎ์
- ๑๙) กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย
- ๒๐) สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ
- ๒๑) สมเด็จพระศรีสวรินทราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า
- ๒๒) สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุมามาตมารศรี พระวรวงศ์เธอ
- ๒๓) กรมหลวงสมรรัตนศิริไชยรัฐ
- ๒๔) พระองค์เจ้าหญิงประภัสสร
- ๒๕) พระองค์เจ้าหญิงภัทรมลพรรณ
- ๒๖) พระองค์เจ้าหญิงศรีนาคสวาสดี
- ๒๗) พระองค์เจ้าหญิงกนกวรรณเลขา
- ๒๘) พระองค์เจ้าหญิงวาณีรัตนกัญญา
- ๒๙) พระองค์เจ้าหญิงอรไทยเทพกัญญา
- ๓๐) พระองค์เจ้าหญิงนารีรัตนนา
- ๓๑) พระองค์เจ้าหญิงนงคราญอุดมศักดิ์
- ๓๒) พระองค์เจ้าหญิงกาญจนากร
- ๓๓) พระองค์เจ้าหญิงบุษบันบัวผัน
- ๓๔) พระองค์เจ้าหญิงไขไขดวง
- ๓๕) พระองค์เจ้าหญิงนภาพรประภา
- ๓๖) พระองค์เจ้าหญิงประสานศรีใส
- ๓๗) พระองค์เจ้าหญิงประคิษฐาสารี

๓๘) พระองค์เจ้าหญิงพวงสร้อยสอางค์

๓๙) พระองค์เจ้าหญิงประไพศรีสะอาด^๑

ซึ่งมีพระบรมวงศานุวงศ์หลายพระองค์ไม่ตอบจดหมายแสดงความคิดเห็น บ้างเฉย ๆ บ้าง พระองค์ก็ของตอกความเห็น เช่น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส^๒ จึงมีผู้สนับสนุนการรวมหอพระสมุดเพียง ๔๑ พระองค์ รวมกรมพระสมมตอมรพันธุ์ สมเด็จพระ ยาดำรงราชานุภาพ สมเด็จพระยาเทวะวงษ์วโรปการ จากทั้งหมดประมาณ ๗๐ พระองค์ และมีพระบรมวงศานุวงศ์บางพระองค์ไม่เห็นด้วยกับการรวมหอพระสมุด และไม่สนับสนุนในการรวมหอพระสมุด คือ กรมหมื่นมศิศราชฤทธิย์ ได้มีหนังสือตอบ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

เรื่องหอสมุดสำหรับพระนคร ตามธโอรต้องนับว่าเป็นสิ่งจำเป็น หรือสำคัญ ซึ่งคน เป็นอันมากควรจะอุดหนุน แต่แปลกคิดเห็นด้วยเกล้า, ว่าคงจะไม่เป็นผลสำเร็จได้ ตีนึก แต่อย่างไรก็ดีผู้ซึ่งจะเข้าเรียรายประจำปีสำหรับหอพระสมุดนั้นก็จะมีพวกอื่น นอกจากสมาชิกหอพระสมุดวชิรญาณ หรือบางทีก็จะมีพระสงฆ์ที่ศึกษาพระปริยัติธรรมบ้าง

การตั้งหอสมุด มีหอพระสมุดวชิรญาณเป็นต้นที่เป็นมาแล้ว ความบริบูรณ์มีมา จนบัดนี้ก็เสื่อมลง ผลประโยชน์ที่เลี้ยงตัวก็ไม่เพียงพอเพราะเหตุว่าขาดผู้ที่จะเอาใจ ใส่แท้จริง นอกจากทำไปชั่วปีเหมือนหนึ่งกรรมการที่ต้องเลือก แลผลัดไปปีหนึ่ง ๆ นั้น ก็เป็นเพื่อต้องการมีชื่อเสียงในสมุดบาญชี นับว่าไม่มีใครที่จะปลงธุระในการจัด หนังสือที่ควรจะเรียกว่าไลเบอรัเรียนได้เลย เจ้าพนักงานที่เป็นลูกจ้างประจำ กระทำอยู่ก็เป็นผู้ล้มตาไปนอกออฟฟิศ สมาชิกที่จะมีมาก็สำหรับเล่นบิลเลียดเท่านั้น. . .

หอพระสมุดวชิรญาณ การก็ออกจะเน่า ๆ อยู่แล้วเพราะรายรับไม่เท่ารายจ่าย ต้องกินเนื้อตัวเองอยู่เสมอ จะเลิกเสียก็น่าจะเลิกไม่ได้ จะคงไว้ดังนี้ ก็น่าจะไปไม่ได้ อย่างหนึ่ง หอพระมณฑลเทศาภิบาลมีหนังสือสัสมอยู่มาก การรักษาก็อย่าง เลขเข้าเดือน แลไม่ได้เปิดเผยใช้สรอยอันใดอย่างหนึ่ง หอพุทธศาสนสังคหะ

^๑ เรื่องเดียวกัน.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๗.

รัฐบาลก็ได้ใช้เงินอยู่แล้วบ้าง แลถาฉะนั้นก็เป็นส่วนแยกอยู่กันหนึ่ง

อีกอย่างหนึ่งไลเบอริเรียนตามที่พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงดำรงราชานุภาพทรง
กะว่าจะต้องค้างอยู่ในราคาปีละ ๑๒,๐๐๐ บาท ซึ่งถ้าพระพุทเจ้าเข้าใจว่าทรงมุ่ง
หมายต่อหม้อแฟรงเฟอริเตอร์ ที่ได้ย้ายมาจากกระทรวงต่างประเทศไว้ในกระทรวง
มหาดไทย ซึ่งจะไม่ทำประโยชน์อะไรในกระทรวงมหาดไทยได้นอกจากเป็นผู้แสดง
คนว่ารู้ภาษาแหมวอะไรต่าง ๆ แลซึ่งรัฐบาลก็จำต้องให้เงินเดือนอยู่แล้ว ไม่รู้ว่าจะ
ปิดไปปล่อยที่ใด ก็รวบรวมพระดำริห์ของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ
ในที่นี้ ก็เพื่อจะรวบรวมของที่ตั้งขึ้นแล้วจะร้องกะแรงแลโรเรอยู่มารวมเป็นลง เป็นก้อน
ไว้ที่เดียวกันเท่านั้น

... แต่ข้อที่จะเป็นประโยชน์ถึงแก่ชกจงให้คนเข้าเป็นสมาชิกมากขึ้นนั้น ข้า
พระพุทเจ้าก็ยังแลไม่เห็น แต่การนี้ไม่ใช่การหากิน ถ้าจัดการดีแล้วแม้ไม่เป็น
ประโยชน์หรือที่ต้องการของคนในเวลานี้ก็คงจะเป็นคุณแก่คนในภายหน้า แลมีความ
ต้องการในภายหน้า แลบางทีจะเป็นประโยชน์แก่ชาติที่คนนานาประเทศเข้ามาเที่ยว
อาจจะคิดเป็นได้ว่าเมืองเราเลิกถือหอกถือโล่กันมานานเืออยู่แล้ว^๑

จากจดหมายนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระกระแสรับสั่งถึง
สมเด็จ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อวันที่ ๒๕ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๔ ว่า
"เป็นที่ท้อใจอยู่บ้าง ในเรื่องคนที่จะหันหน้าเข้าไปทำการทางนี้ให้จริง ๆ ถ้าความปรารถนา
ของคนในเมืองเราจะปรารถนาพอกับที่จะเสียเงิน ๒๐ บาท ถ้าไม่" แลแสดงถึงว่าโดยทั่วไป
แล้ว มีผู้สนับสนุนการรวมหอพระสมุดจริง ๆ น้อย ส่วนใหญ่เฉย ๆ ไม่สนับสนุน ไม่
ศรัทธางานนี้^๒ แลไม่ได้รับความร่วมมือจากข้าราชการบางคนด้วย โดยไม่เห็นด้วยในการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ กจข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๒๑/๘ เรื่องตั้งหอสมุดสำหรับพระนคร (หอพระ
สมุดวชิรญาณ) (๒๗ ก.ย. ๑๒๒ - ๒๗ ก.ย. ๑๒๔), หน้า ๒๔-๓๐.

^๒ เรื่องเดียวกัน หน้า ๗.

รวมหอพระสมุด กังเขมม์ ความเห็นของหลวงสรรพการศิริฤทธิกิจ หนังกงานหอพระสมุดหลวง กรมพระสมมตอมรพันธุ์ว่า "ความนิยมของคนที่ได้รับ เกียรติยศของหอพระสมุดวชิรญาณ เวลานี้ไม่มีใครมีมากนัก เพราะฉะนั้นถึงจะตั้งให้ก็คงไม่รู้สึกว่ามีเกียรติยศขึ้นอย่างไร . . ." ทำให้การรวมหอพระสมุดดำเนินไปอย่างล่าช้า เป็นนาน เวลาหลายปี กว่าจะรวมได้สำเร็จ ดังเป้าประสงค์

๒. ที่ตั้งอาคารสถานที่ของหอพระสมุด แต่เดิมมีปัญหามากในเรื่องสถานที่ตั้ง หอพระสมุดสำหรับพระนคร เพราะไม่มีอาคารเป็นเอกเทศถาวร ไม่มีเงินทุนพอไปสร้าง หอใหม่ได้ ต้องไปยืมสถานที่ศึกษาที่ศรัทธาเก่า (ศาลาสหทัยสมาคม หรือหอคองคอคอเตี้ย) ซึ่งเป็นหอพระสมุดวชิรญาณอยู่ไปก่อนเป็นเวลาถึง ๑๐ ปี พ.ศ. ๒๔๔๘ - ๒๔๕๘ ซึ่ง สถานที่นี้ไม่เหมาะสมในการเป็นหอสมุดสำหรับชาติ เพราะอยู่ในพระบรมมหาราชวัง และมีสโมสรรวมอยู่ด้วย (คือ ที่รับประทานอาหาร เล่นบิลเลียด) ซึ่งเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ก็ไม่เห็นด้วยกับสถานที่ตั้งนี้^๑ คณะกรรมการล้มปาติกได้พยายามขอสถานที่ใหม่อยู่ตลอดเวลา แต่ก็ไม่ได้รับการผ่อนผันเลื่อนไปเรื่อย ๆ จากการเสนอเลือกสถานที่ต่าง ๆ ก็มีปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ ในทุกสถานที่ คือ ใน พ.ศ. ๒๔๕๐ เติมจะใช้วัดบวรสถานสุทธาราศ (วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์) และพระที่นั่งในพระราชวังบวร ก็มีอุปสรรค คือ มีขนาดเล็กคับแคบและชำรุดมาก เมื่อขอเปลี่ยนมาใช้พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ มีปัญหาเกิดขึ้น

^๑ กจข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๒๑/๕ เรื่องหอพระสมุดวชิรญาณ (๓๐ เม.ย. ๑๑๔ - ๒๘ ต.ค. ๑๒๔), หน้า ๒๘.

^๒ กจข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๒๑/๕ เรื่องหอพระสมุดวชิรญาณ (๓๐ เม.ย. ๑๑๔ - ๒๘ ต.ค. ๑๒๔), หน้า ๑๔-๑๖.

คือ เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปหินขัด และมีภาพผนังที่มีค่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่พระราชทานพระบรมราชานุญาต พ.ศ. ๒๔๔๒ ได้ขอพระที่นั่งดำรงสวัสดิ์ชั้นบน (บริเวณพิพิธภัณฑสถาน) ซึ่งมีลักษณะที่บดบังมาก ต้องซ่อมแซมมากจึงได้ระงับการทำเป็นหอพระสมุดไป ซึ่งหาสถานที่เหมาะสมไม่ได้จึงได้ตั้งปัญหาขึ้นค้างไว้มาเรื่อย ๆ จนปี พ.ศ. ๒๔๔๘ จึงได้ขอที่ถาวรวัดสุทัศน์ หน้าวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ซึ่งยังก่อสร้างอยู่ เพื่อทำเป็นอาคารหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร แต่มีปัญหาด้วยที่ตั้งทำเลดีมีหลายหน่วยงานต้องการ คือ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ต้องการทำเป็นโรงเรียนสำหรับพระภิกษุสงฆ์ คือ สังฆิกเสนาสน์ราชวิทยาลัย (มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย) กระทรวงยุติธรรมต้องการทำเป็นโรงเรียนกฎหมาย กระทรวงธรรมการต้องการเป็นศาลาว่าการ ทางกรมสัมปาทิก หอพระสมุดวชิรญาณต้องการทำเป็นหอสมุดสำหรับพระนคร ซึ่งปัญหานี้ได้ยึดเยื้อเรื่อยมาเป็นเวลานาน จึงตกลงกันได้ในปี พ.ศ. ๒๔๕๓ โดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์ที่จะบูรณะสิ่งซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาค้างอยู่ให้สำเร็จ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จ่ายเงินหลวงสร้างต่อมาจนสำเร็จ แล้วพระราชทานให้เป็นหอพระสมุดสำหรับพระนคร ในปี พ.ศ. ๒๔๕๘ ด้วยทรงเห็นความสำคัญมากกว่าการใช้ทำประโยชน์อย่างอื่น^๑ ซึ่งระยะเวลาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๓ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๗ นี้แม้จะก่อสร้างจนสำเร็จแล้วก็ตาม แต่ลักษณะของห้องสมุดไม่สมบูรณ์ คือ ขาดความปลอดภัย มีศาลาขวางไม่เรียบร้อย ด้านเหนือไม่มีกำแพง ไม่มีห้องสำหรับคนเฝ้า ไม่มีท่อน้ำใช้ ยังไม่ได้ปรับดินเป็นสนาม ไม่ได้ติดตั้งไฟฟ้า ขาดค่าแรงขนย้ายหนังสือ ค่าจ้างยามเฝ้า คณะกรมสัมปาทิก โดยกรมพระสมมตอมรพันธุ์ต้องหาเงินมาดำเนินการให้ได้ถึง ๓๐,๐๐๐ บาท ซึ่งทางกระทรวง

^๑ กจย. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๑๑/๑๗ หอพระสมุดวชิรญาณ, ส่งรายงานประจำปีของหอพระสมุดสำหรับพระนคร ๒๔๖๐ (๒๔ เม.ย. - ๑๐ พ.ค. ๒๔๖๒)

ธรรมการตัดทอนออกมากให้เพียง ๒๒,๖๔๐ บาท เท่านั้น ซึ่งไม่พอกับค่าใช้จ่าย ทำให้ การก่อสร้างบางอย่างชะงักช้าลง เพราะต้องรอเงินต่อไป^๑ และต้องติดตั้งก่อสร้างเพิ่มเติมอีกถาวรวัตถุอีกหลายอย่าง คือ ต้องเจาะช่องลมเพิ่ม ทำหน้าต่างเพิ่ม เจาะประตูเพิ่ม ทำระเบียงเป็นห้องเก็บของ ซ่อมศาลาชั่วคราวเป็นที่พักพนักงาน ห้องทำงานยังไม่มี ติดเครื่องโทรศัพท์ การติดโคมไฟฟ้าวางสายไฟ ทำห้องน้ำ การติดตั้งตู้เก่าที่ริ้อมา^๒ ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นรายจ่ายพอกพูนแก่หอพระสมุทเพิ่มขึ้น ทำให้กรมพระสมมตอมรพันธุ์ต้องทรง กะงบประมาณเพิ่ม หาเงินมาสนับสนุนจากแหล่งต่าง ๆ อยู่เสมอ ทำให้การก่อสร้างซ่อมแซมตึกหอพระสมุทใหม่มีกินเวลานานมาก จากพ.ศ. ๒๔๕๓ - ๒๔๕๘ เป็นเวลาถึง ๕ ปี จึงสำเร็จเพราะอุปสรรคทางด้านงบประมาณก่อสร้าง ซ่อมแซมอาคารสถานที่ และความ ร่วมมือจากผู้สนับสนุนมีน้อย ทำให้ตกลงล่าช้ากินเวลานาน ดังเช่น กรมพระสมมตอมรพันธุ์ มีจดหมายถึงเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี เมื่อวันที่ ๑๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๗ ว่า "กรรมการได้ดำริห์การ ซึ่งจะย้ายหอพระสมุทตลอดถึงการรักษา แลการรื้อชน ซึ่งจำเป็นจะต้องใช้จ่ายเงินมากเป็นการใหญ่อยู่ จึงเป็นการขัดข้องยังรับไม่ได้ ซึ่งเป็นปัญหาในการตั้งหอพระสมุท"^๓

๓. ปัญหาจากบุคลากร หอพระสมุทสำหรับพระนครที่ตั้งขึ้นใหม่ยังไม่มีบุคลากร มีอัตราไม่แน่นอน การหาบุคลากรนั้นต้องขอย้ายบุคลากรมาจากกระทรวงต่าง ๆ โดยพิจารณาจากเป็นผู้มีความรู้ความสามารถที่อยู่แล้ว ซึ่งเหมือนเป็นการแย่งตัวบุคลากรมาทำงาน ทำให้ไม่เป็นที่พอใจของเจ้ากระทรวงนั้น แต่ไม่สามารถขัดพระกระแสรับสั่งของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงเป็นองค์อุปถัมภ์หอพระสมุทได้

^๑ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๔๐ หอพระสมุทวชิรญาณ (พ.ศ. ๒๔๕๗)

^๒ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๖๒ หอพระสมุทวชิรญาณ (หอพระสมุทใหม่)

พ.ศ. ๒๔๕๘ - ๒๔๕๙.

^๓ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๔๐ หอพระสมุทวชิรญาณ (พ.ศ. ๒๔๕๗),

ได้เลือกบุคลากรจากกระทรวงธรรมการและยุบกรมราชบัณฑิต ซึ่งขึ้นกับกระทรวงธรรมการ นำบุคลากรมารวมกับหอพระสมุดสำหรับพระนคร กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงขอย้าย ดร.แฟรงก์เพอร์เตอร์ และพระวิจิตรธรรมปริวัตรมาจากกระทรวงมหาดไทย มารับราชการที่หอพระสมุด เมื่อวันที่ ๒๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๘ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชทานพระบรมราชานุญาต^๑ ได้ขอหลวงศรีวรโวหารจากกระทรวงธรรมการมารับราชการที่หอพระสมุดในเดือน ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๘^๒ ตำแหน่งพนักงานของหอพระสมุดนั้นเมื่อก่อนเป็นลูกจ้าง มีที่กรมราชบัณฑิตแห่งเดียวเป็นข้าราชการ เมื่อเป็นหอพระสมุดสำหรับพระนครแล้ว ได้ปรับตำแหน่งพนักงานของหอพระสมุดที่มาจากหอพุทธศาสนสังคหะ และที่อื่น ๆ เป็นข้าราชการขึ้นกับกระทรวงธรรมการหมด และได้รับพระราชทานยศเหมือนข้าราชการกระทรวงธรรมการ^๓ การขอย้ายขอบุคลากรมาจากแห่งต่าง ๆ นั้น ๆ ทำให้มีปัญหาที่ได้อุคลากรที่ไม่ค่อยมีคุณภาพบ้าง เพราะไม่ได้คัดเลือกสรรหามาด้วยตนเอง ทำให้ไม่รู้จักคุณสมบัติ ประวัติ บุคลากรนั้นมาก เมื่อมาทำงานจึงเกิดปัญหาต่าง ๆ เช่น กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงได้รับบัตรสนเท่ห์กล่าวโทษพนักงานหอพระสมุด เมื่อวันที่ ๒๑ เมษายน ๒๔๔๘ ว่า

^๑ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๒๑/๕ เรื่องหอพระสมุดวชิรญาณ (๓๐ เม.ย. ๑๑๔ - ๒๘ ต.ค. ๑๒๔), หน้า ๑๑๑-๑๑๔.

^๒ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๑๑/๑ หอพระสมุดวชิรญาณ พ.ศ. ๒๔๔๘ - ๒๔๖๖ (๑๘ - ๒๗ ก.ย. ๒๔๔๘)

^๓ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๑๑/๑๕ เรื่องขอพระราชทานยศให้ข้าราชการหอพระสมุดวชิรญาณ ๖ นาย (๘ - ๒๕ มี.ค. ๒๔๖๐)

ด้วยข้าพระพุทธเจ้า เป็นสมาชิกมาหลายปีแล้ว ดูไม่เหมือนปีนี้เลย ชั้นที่สุดคนจะเดิน
แต่มีก็ไม่

แลคนเดินแต่มีก็เป็นคนของผู้จัดการ พอออฟิศเลิกแล้วก็เอาไปใช้การที่บ้าน
ดูการทำทุกวันนี้นั้นนานจะได้ไปสักหนหนึ่งในอาทิตย์หนึ่ง เท่ากับจะเป็นสภานายก
อะไรอันหนึ่ง และข้าพระพุทธเจ้าเห็นว่าเอาคนชนิดนี้มาตั้งแต่งให้มียศถาศักดิ์นั้นเสีย
พระราชทรัพย์หลวงเปล่า ๆ ไม่มีประโยชน์อะไร เปรี๊ยะที่ ๆ ในกรุงทวารวดี
มีถม

แลคนที่ เป็นเจ้ากรมทอพุทธสาทรนั้น คิดด้วยเกล้าว่ายังมีมากที่ เป็นผู้ตบแต่ง
เรียบเรียงตำราได้แลเป็นผู้จัดการทั้งสิ้นได้ นี้เอาคนสัญญามาเป็นอุยอวดโตว่าเป็น
ผู้จัดการทั้งสิ้นนั้น และโปรดปรานมาก นอกจากเขาแล้วไม่มีใครจะทำได้ ก็เป็น
เหตุที่ให้เห็นได้ว่าทำให้เสื่อมเสียเดชาภาพ แลเสียเกียรติยศของผู้มีคุณที่ท่านได้ชุบ
เลี้ยงด้วยมีคุณทุกทั้งเมืองแล้วว่าท่านผู้มีเป็นคนสำคัญนัก โกง ชี้อ้อ เป็นหลายอย่าง
ทำไมจึงขอให้ฝ่าบาทสืบถามคนที่ เป็น เปรี๊ยะเหล่านั้น . . . °

ปัญหาที่บุคคลากรมาจากที่ต่าง ๆ มารวมกันเป็นบุคคลากรทอพระสมุด จึงมีขึ้น
ตั้งผู้รั้งยกกล่าวมาแล้ว

สรุปแล้ว การดำเนินการงานทอพระสมุดทั้ง ๓ แห่ง เข้าเป็นทอพระสมุด
วชิรญาณสำหรับพระนครนั้นมีปัญหาเรื้อรังมาโดยตลอด

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กจข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๒๑/๕ เรื่องทอพระสมุดวชิรญาณ (๓๐ เม.ย.

๑๑๔ - ๒๘ ต.ก. ๑๒๔).

การย้ายหอพระสมุดฯ

เมื่อจัดตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนครขึ้นนั้น ได้ใช้ตึกใหญ่หน้าประตูพิมานไชยศรี (ศาลาสหทัยสมาคม) ไปก่อน โดยเรียกชื่อว่า หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร เพราะหนังสือของหอพระสมุดวชิรญาณและหอพุทธศาสนสังคหะได้เก็บรักษาไว้ที่ตึกนี้แล้ว ส่วนหนังสือคัมภีร์ลานของหอพระมณเฑียรธรรมที่อยู่ในวัดพระศรีรัตนศาสดารามนั้นก็ได้นำมาเก็บไว้ที่ตึกนี้ ยกเว้น ๒ ฉบับ คือ ฉบับครูเดิมกับฉบับทองใหญ่ คงเก็บไว้ที่หอพระมณเฑียรธรรมตามเดิม หอพระสมุดสำหรับพระนคร ได้ตั้งอยู่ที่ตึกใหญ่หน้าประตูพิมานไชยศรีได้ ๕ ปี ก็สิ้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๔๕๓ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จขึ้นเถลิงถวัลย์ราชสมบัติ ทรงโปรดฯ ให้กรมพระสมมตอมรพันธุ์เป็นสภานายกหอพระสมุดสำหรับพระนครและทรงโปรดฯ ให้บูรณะเปลี่ยนแปลงตึกถาวรวัตถุซึ่งสร้างค้างไว้ให้ใช้เป็นหอพระสมุดสำหรับพระนครต่อไป โดยมีขุนบริกรมมาตย์ เป็นนายช่างก่อสร้าง ได้ทำบัญชีรายการประมาณการจ่ายเงินในการแก้ไขเปลี่ยนแปลงหอพระสมุดใหม่ไว้ดังนี้ คือ

๑. แก้ไขหน้าต่าง ๕๑ หน้าต่าง ทางด้านหน้าเปลี่ยนเป็นบานกระຈก และบานเกร็ดเปิดคว่ำได้ ใส่ลูกกรงเหล็ก และแก้ไขประตูด้านหน้า ๔ ประตู ทำแบบหน้าต่าง แก้ไขช่องลมบนหน้าต่างและประตู ๔๔ ช่อง ซึ่งรวมค่าวัสดุอุปกรณ์ค่าจ้างแรงงานแล้ว เป็นเงิน ๓,๖๕๐ บาท

๒. แก้ไขช่องลมบนหน้าต่างประตูด้านหลัง ๔๔ ช่อง รวมค่าวัสดุค่าแรง เป็นเงิน ๕๕๐ บาท

๓. ทำประตู ๗ ประตู ตรงช่องบันไดระเบียง รวมค่าวัสดุอุปกรณ์ค่าแรง เป็นเงิน ๑,๓๘๑ บาท

กจข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศั.๑๓๐๑.๖/๖๒ หอพระสมุดวชิรญาณ (หอพระสมุดใหม่)

(พ.ศ. ๒๔๕๔-๒๔๕๕)

๔. ทำหน้าต่างใหม่ ๓ หน้าต่าง ในระเบียบที่ช่องโค้ง รวมค่าวัสดุค่าแรง เป็นเงิน ๖๔๕ บาท

๕. ทำหน้าต่าง ๓๘ หน้าต่าง ในระเบียบตามช่องหน้าต่าง ๑ มี ๔ บาน เป็นกระจก บานเกร็ดเปิดค้ำได้ ค่าวัสดุ ค่าแรง เป็นเงิน ๒,๘๐๐ บาท

เมื่อรวมค่าใช้จ่ายทั้ง ๕ รายการนี้ จะเป็นจำนวนเงิน ๔,๐๑๖ บาท^๑ ซึ่งทาง กระทรวงพระคลังมหาสมบัติได้อนุมัติเงิน ๒๒,๖๔๐ บาท เป็นค่าขนย้ายหอพระสมุทวชิรญาณไปตั้ง ที่ตึกถาวรรัตนนารีวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ได้เริ่มย้ายมาตั้งแต่ต้นปี พ.ศ. ๒๔๔๗ จนเข้าฤดูฝนจึงหยุดชะงักไปและขาดสิ่งของในการก่อสร้างเพิ่มเติม เมื่อพ้นฤดูฝน กรมพระสมมตอมรพันธุ์ได้ให้นายครูเซอ (Cruser) ก่อสร้างเพิ่มเติมคือสร้างรั้วเหล็ก ต่อท่อน้ำสายไฟ จ้างคนยามเฝ้า ซึ่งต้องเพิ่มเงินอีก ๔,๐๘๑.๓๘ บาท รวมเป็นเงิน ๒๗,๗๒๖ บาท ๓๐ สตางค์ ดังรายการในภาคผนวก โดยกำหนดจะย้ายหอพระสมุทฯ ในปีใหม่^๒ ดังที่เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) เสนาบดีกระทรวงธรรมการมีจดหมายถึงกรมพระสมมตอมรพันธุ์ เมื่อวันที่ ๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๗ เรื่องให้รับมอบตึกถาวรรัตนนารี

ด้วยสถานถาวรรัตนนารีวัดมหาธาตุ ซึ่งได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพระพุทธเจ้า คัดจัดการแก้ไขซ่อมหลังคาที่รั่วและซ่อมแปลงสิ่งที่ยังไม่แล้วให้สำเร็จรูปตามแบบที่ได้วางไว้แต่เดิม เพื่อให้เป็นสถานที่ใช้การได้ต่อไปนั้น บัดนี้การก่อสร้างแก้ไขซ่อมแปลงเป็นอันสำเร็จแล้วดังพระราชประสงค์ แต่การซ่อมสถานที่นี้เดิมมีปัญหาอยู่เป็นสองทางว่า จะพระราชทานให้เป็นศาลาว่าการกระทรวงธรรมการหรือเป็นสถานที่ตั้งหอพระสมุทวชิรญาณ ข้าพระพุทธเจ้าได้กราบบังคมทูลไว้ว่าเพียงแต่รับจัดการก่อสร้างซ่อมแปลงสนองพระเดชพระคุณให้สำเร็จไปก่อน เมื่อสำเร็จแล้วก็แล้วแต่จะทรงใช้การสิ่งใด มาบัดนี้สำเร็จแล้วจึงเห็นด้วยเกล้าฯ ว่าสถานที่นี้เป็นสถานที่อันเปิดเผยอยู่ท่ามกลางพระนครเฉพาะหน้าพระบรมมหาราชวัง ทั้งติดต่อใกล้เคียงอยู่กับพิพิธภัณฑ์สถานซึ่งเป็นที่ชุมนุมพิพิธภัณฑ์สยาม

^๑ กชข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๓๐๑.๖/๖๒ หอพระสมุทวชิรญาณ (หอพระสมุทใหม่) (พ.ศ. ๒๔๕๔-๒๔๕๕)

^๒ กชข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๓๐๑.๖/๔๐ หอพระสมุทวชิรญาณ (พ.ศ. ๒๔๕๗)

และว่าถึงรูปร่างแห่งสถานที่แล้วก็หาเหมาะแก่สถานที่ซึ่งจะเป็นที่ทำการงานไม่ ใ้มีอัน
เหมาะแก่ที่จะตั้งหอพระสมุดวชิรญาณอันเป็นที่ชุมนุมโบราณวัตถุต่าง ๆ เข้าประเภทกับ
พิพิธภัณฑ์สถาน จะเป็นสง่างดงามแก่พระนครเหมาะกว่าที่จะใช้เป็นที่ว่าการกระทรวง
ธรรมการ สถานที่นี้จะพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัยดกลงให้เป็นที่ตั้งหอพระสมุด
วชิรญาณ ข้าพระพุทธเจ้าจะได้รับพระราชทานมอบการรักษาสถานที่นั้นแก่สภานายก
หอพระสมุดวชิรญาณเมื่อรับมอบสถานที่

ต่อมา พ.ศ. ๒๔๕๔ กรมพระสมมตอมรพันธุ์สิ้นพระชนม์ โปรตเกล้าฯ ให้สมเด็จพระ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็นสภานายก ซึ่งเป็นเวลาที่ก่อสร้างตึกถาวรวัตถุเสร็จเรียบร้อยแล้ว
จึงพระราชทานให้เป็นที่ทำการของหอพระสมุดสำหรับพระนครสืบมา ได้ทำการย้ายหอสมุดฯ มา
ที่ตึกถาวรวัตถุ^๒ ใน พ.ศ. ๒๔๕๔ โดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ เสด็จมาเปิดเมื่อวันที่
๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๐ เนื่องในงานพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาครบ ๓ รอบ รวม
เวลาที่หอพระสมุดสำหรับพระนครตั้งอยู่ที่ตึกหน้าประตูพินาศไชยศรีตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๔-๒๔๕๕ ได้
๑๐ ปี จึงมีสถานที่ตั้งเป็นเอกเทศของตนเองที่ตึกถาวรวัตถุ ตึกถาวรวัตถุนี้พระราชประสงค์เดิม
จะให้ เป็น "สังฆิกเสนาคนราชนิเวศน์" เมื่อเปลี่ยนแปลงแล้วก็เหมาะสมในการเป็นหอสมุดฯ
โดยได้รับแสงสว่างเต็มที่ สถานที่ตั้งอยู่ในแหล่งที่ไปมาสะดวก สถาปัตยกรรมงดงาม ใกล้เคียง
พิพิธภัณฑ์ และครุภัณฑ์ของหอสมุดฯ ที่เคยใช้กับหอเก่าเมื่อนำมาใช้ในตึกถาวรวัตถุแล้วก็เหมาะสม
กับสถานที่

การแบ่งเนื้อที่ภายในหอสมุดฯ จากด้านเหนือสุดไปจดด้านใต้แบ่งโดยนับจำนวนหน้าต่าง
ห้อง ดังนี้

ห้องหนังสือต่างประเทศ	๑๐	หน้าต่าง
วันเป็นทางเข้า	๒	หน้าต่าง
ห้องสมุดบัญชี พนักงานกลาง	๑๑	หน้าต่าง
ห้องหนังสือบาลี	๑๑	หน้าต่าง

^๑ กจข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑/๔๐ หอพระสมุดวชิรญาณ (พ.ศ. ๒๔๕๗), หน้า ๒.
^๒ ตึกถาวรวัตถุตั้งอยู่ที่ริมถนนหน้าพระลาน หน้าวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ สร้างใน
รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๔๕๓ ได้บูรณะซ่อมแซม ใช้เป็นที่ทำการ
หอพระสมุดสำหรับพระนครในพ.ศ. ๒๔๕๔ จนย้ายหอสมุดแห่งชาติไปอยู่ที่ท่าवासกรี พ.ศ. ๒๕๐๔
ปัจจุบันตึกนี้เป็นที่ทำการของกองสถาปัตยกรรม กรมศิลปากร

ห้องบันไดใหญ่ เป็นห้องรูปและห้องช่างเขียน	๓	หน้าต่าง
ห้องกรรมการและเลขาธิการ	๖	หน้าต่าง
ห้องหนังสือไทย	๘	หน้าต่าง
ห้องจดหมายเหตุ	๘	หน้าต่าง
เฉลี่ยงตอนเหนือไว้หนังสือต่างประเทศ	๑๐	หน้าต่าง
เฉลี่ยงตอนใต้ตั้งตู้ตำราและศิลาจารึก	๓๖	หน้าต่าง ^๑

โดยหอสมุดใหม่นี้สร้างโถงยาวโดยตลอดตอกันฝาแบ่งเป็นห้องทีหลัง ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๔๙ ได้เปลี่ยนชื่อหอพระสมุดสำหรับพระนครเป็นสำนักราชบัณฑิตยสถาน

การดำเนินงานและบริหารงานหอพระสมุดสำหรับพระนคร

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงได้รับตำแหน่งสภานายกแทนพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงเอาพระทัยใส่ในงานหอพระสมุดฯ ซึ่งเลิกทำงานตึกทุกครั้ง^๑ ทรงได้รับพระราชทานตราตั้งเป็นกรรมการหอพระสมุดฯ ชिरญาณ เมื่อวันที่ ๑๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๔ โดยมีคณะกรรมการและบุคลากรร่วมในงานหอพระสมุดฯ ดังนี้

สภานายก	คือ	พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ขณะดำรงตำแหน่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช
กรรมการ	คือ	กรมพระสมมตอมรพันธุ์
กรรมการ	คือ	สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ
กรรมการ	คือ	หม่อมเจ้าปิยะ ภัคคินาถ
กรรมการ	คือ	พระยาโบราณราชธานินทร์

^๑ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๔ สบ.๑๖ สำเนาบันทึกส่วนพระองค์ กรมพระสมมตอมรพันธุ์

หัวหน้าบรรณาธิการ	คือ	ดร. ออสการ์ แฟรงเฟอ์เตอร์ (Oscar Frankfurter)
บรรณาธิการ	คือ	พระมหาราชวรวงศ์
บรรณาธิการ	คือ	หลวงจันทรามาศย์
บรรณาธิการ	คือ	หลวงญาณวิจิตร
บรรณาธิการ	คือ	หลวงประสิทธิ์อักษรศาสตร์
ผู้ช่วยบรรณาธิการ และ เสมียน	คือ	นายทง
ผู้ช่วยบรรณาธิการ และ เสมียน	คือ	นายรีย (บาเรียน)
ผู้ช่วยบรรณาธิการ และ เสมียน	คือ	นายเพ็ญ
ผู้ช่วยบรรณาธิการ และ เสมียน	คือ	นายเตียม
ผู้ช่วยบรรณาธิการ และ เสมียน	คือ	นายชิต
ผู้ช่วยบรรณาธิการ และ เสมียน	คือ	นายชบ
ผู้ช่วยบรรณาธิการ และ เสมียน	คือ	นายทองขาม
ผู้ช่วย	คือ	พระปริยัติธรรม (วราภรณ์ไทย ร้อยแก้ว)
ผู้ช่วย	คือ	หลวงธรรมามิณท์ (วราภรณ์ไทย ร้อยกรอง)
ผู้ช่วย	คือ	หลวงโลกทีป (เรื่องราวเก่า ๆ เกี่ยวกับ ศาสนาพราหมณ์ และภาษามอญ)
ผู้ช่วย	คือ	นายสุคใจ (ภาษาจีน) ^๑

โดยการแบ่งงานในหอพระสมุดฯ นั้นเป็น ๔ แผนก คือ

๑. แผนกพนักงานกลาง มี พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกรวิพจน์สุปรีชา เป็น
เลขานุการในกรรมการ และเป็นหัวหน้าแผนกของทุกแผนกมาแต่แรก มีพระเจนนจีนอักษร เป็น
สมุหบัญชี ต่อมาหลวงจันทรามาศย์เป็นเลขานุการแทน

^๑Bangkok Times Press, Directory Bangkok and Siam, 1910,

๒. แผนกหนังสือไทย เดิมมีพระวชิรธรรมประวัติ (เนตร เปரியุ) เป็นหัวหน้า เมื่อถึงแก่กรรมลง หลวงศรีวรโวหาร จากกระทรวงธรรมการ เป็นแทนเมื่อวันที่ ๒๗ กันยายน พ.ศ. ๒๔๔๔

๓. แผนกหนังสือบาลี มีพระยาพจนสุนทร (เรื่อง อดิเปรมานนท์) เป็นหัวหน้า

๔. แผนกหนังสือต่างประเทศ มี ดร. แฟรงก์เฟอเตอร์ เป็นหัวหน้า

นอกจากนี้ยังมีอีก ๑ ตำแหน่ง คือ พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์) เป็นผู้ตรวจหาหนังสือสำหรับหอพระสมุดฯ และรักษาหนังสือซึ่งมีอยู่ในหอพระมณฑิยธรรม^๑

แผนกต่าง ๆ นั้นทำหน้าที่ดังนี้คือ

๑. แผนกพนักงานกลาง มีหน้าที่ติดต่อทางราชการและงานธุรการต่าง ๆ มีเลขานุการหอพระสมุดฯ และสมุหบัญชีควบคุมดูแล รวมทั้งงานพิมพ์หนังสือของหอพระสมุดฯ วิชาการตรวจสอบต้นฉบับที่แต่งไปลงพิมพ์ให้ทันกำหนดของเจ้าภาพต่าง ๆ รับผิดชอบด้านการเงินต่าง ๆ ทั้งรับและจ่ายเงินค่าพิมพ์หนังสือ เก็บหนังสือค่าภาคหอ ทำบัญชีบุคคลากรที่รับราชการบัญชีการซื้อขายหนังสือของหอพระสมุดฯ ดูแลรักษาหอพระสมุดฯ ทั่วไป

๒. แผนกหนังสือภาษาไทย มีหน้าที่ดูแลหนังสือเขียนและจารพระไตรปิฎกที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา หนังสือเขียนและจารหนังสือไทย (โบราณคดี) หนังสือพิมพ์ภาษาไทย และภาษาบาลี กองพิมพ์หนังสือ

๓. แผนกหนังสือภาษาบาลี ดูแลหนังสือภาษามคธที่เก็บรวบรวมไว้ในหอพระสมุดฯ มีทั้งภาษาเขมร ลาว พม่า ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับพุทธศาสนา และเมืองไทย รวมทั้งพระไตรปิฎกที่เป็นภาษาบาลีซึ่งได้จัดไว้ ๔ หมวด

๔. แผนกหนังสือต่างประเทศ ทำหน้าที่ทำบัญชีหนังสือต่างประเทศภาษาต่าง ๆ เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน ฮอลันดา และทำหน้าที่สั่งซื้อหนังสือ วารสาร จากต่างประเทศ แลกเปลี่ยนสิ่งพิมพ์กับต่างประเทศ เผยแพร่สิ่งพิมพ์ของหอพระสมุดฯ ให้ต่างประเทศรู้จัก โดยส่ง

^๑ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๖ ศธ.๑๑/๑๗ หอพระสมุดฯ วิชาญาณ, ส่งรายงานประจำปีของหอสมุดสำหรับพระนคร ๒๔๖๐ (๒๔ เม.ย. - ๑๐ พ.ศ. ๒๔๖๒)

ไปแสดง ไปขายตามหอสมุดประจำชาติต่าง ๆ

ใน ปี พ.ศ. ๒๔๕๐ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดฯ ให้
 สถานายกและกรรมการหอพระสมุดฯ ทำการต่อไปอีก ๑ ปี ไม่ต้องเปลี่ยนกรรมการตั้งแต่เดือน
 เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๐ เนื่องด้วยพระองค์จะเสด็จประพาสยุโรป และคณะกรรมการยังคงค้างใน
 การทำบัญชีหนังสือ ทำให้ไม่สามารถที่จะเปิดหอสมุดสำหรับพระนครได้ เพราะไม่รู้จำนวน
 หนังสือที่มีในหอสมุดฯ จริง ๆ มีเรื่องอะไรบ้าง ต่อมาในวันที่ ๒๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๑
 พระยาประชาภิจักร์พงษ์ (แฉ่ม บุนนาค) กรรมการหอพระสมุดสำหรับพระนคร ถึงแก่กรรม
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงโปรดเกล้าฯ ตั้งหม่อมเจ้าปิยะภักดีนาถ เป็น
 กรรมการแทน^๑

ต่อมา พ.ศ. ๒๔๕๓ เมื่อกรมพระสมมตอมรินทร์ทรงเป็นสถานายก พระบาทสมเด็จพระ
 พระมงกุฎเกล้าฯ โปรดฯ ให้เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล)
 เป็นกรรมการสัมปาทิกแทนกรมพระสมมตฯ จน พ.ศ. ๒๔๕๔ เมื่อวันที่ ๑๒ พฤศจิกายน คณะ
 กรรมการหอพระสมุดฯ ได้แต่งตั้ง

พระองค์เจ้ากัลยาณประวัติ	เป็น	ผู้จัดการหอพระสมุด
พระปรีดิธรรมธาดา	เป็น	ผู้ช่วยการหอพระสมุด
พระมหาวชิราธรรม	เป็น	พนักงานหอพระสมุด
หลวงธรรมาริณณ์	เป็น	พนักงานหอพระสมุด
หลวงญาณวิจิตร	เป็น	พนักงานหอพระสมุด ^๒

^๑"แจ้งความหอพระสมุดวชิรญาณ," ราชกิจจานุเบกษา ๒๓ (๒๔ มีนาคม ๒๔๕๔):

๑๓๐๘.

^๒กษ. เอกสารรัชกาลที่ ๔ สบ.๑๖ สำเนาบันทึกส่วนพระองค์ กรมพระสมมตอมรินทร์

ปี ค.ศ. ๑๙๑๑, หน้า ๓๑๖.

ถึง พ.ศ. ๒๔๔๗ ได้มีพระราชบัญญัติแก้ไขพระราชบัญญัติกรรมสิทธิ์ผู้แต่งหนังสือ พ.ศ. ๒๔๔๗ มาตรา ๔ ให้จัดทะเบียนที่กรมพระอาลักษณ์ ซึ่งพระราชบัญญัตินี้ได้ถูกยกเลิกโดยพระราชบัญญัติคุ้มครองวรรณกรรมและศิลปกรรม พ.ศ. ๒๔๗๔ มาตรา ๓^๑

เมื่อขึ้นปี พ.ศ. ๒๔๔๔ กรมพระสมมตอมรพันธุ์สิ้นพระชนม์ลง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็นสภานายกต่อไปเมื่อวันที่ ๑๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๔๔^๒

ระยะเวลาระหว่าง พ.ศ. ๒๔๒๔ มาจนทอพระสมุดวชิรญาณโอนมาเป็นทอพระสมุดสำหรับพระนคร เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๔ รวม ๒๔ ปี ได้เปลี่ยนสภานายกปีละ องค์ตลอดมา พอขึ้นปี พ.ศ. ๒๔๔๔ จึงได้เปลี่ยนตำแหน่งสภานายกเป็นตำแหน่งประจำถาวร คือ พ.ศ. ๒๔๔๔-๒๔๕๓ คือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ พ.ศ. ๒๔๕๓-๒๔๕๔ คือ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ พ.ศ. ๒๔๕๔-๒๔๗๔ คือ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ^๓

ใน พ.ศ. ๒๔๖๐ นั้นมีการเปลี่ยนแปลงบุคคลากร คือ หัวหน้าบรรณารักษ์ ดร. แฟรงเฟอ์เตอร์ได้ลาออก กลับไปประเทศเยอรมัน มีศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเคส์ (George Coedes) มาทำหน้าที่หัวหน้าบรรณารักษ์ในทอพระสมุดสำหรับพระนครสืบต่อมา

สมัยที่สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงทำหน้าที่สภานายกต่อจากกรมพระสมมตอมรพันธุ์ ได้ทรงดำเนิการต่อมา ๓ เรื่อง คือ

^๑ เสถียร ลายลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่มที่ ๒๗ ปี ๒๔๔๗ กฎหมายรวม ๑๓๑ [ม.ป.ท.] , ๒๔๗๗, หน้า ๔๖๖.

^๒ เสถียร ลายลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่มที่ ๒๔ ปี ๒๔๔๔ กฎหมายรวม ๑๓๑ [ม.ป.ท.] , ๒๔๗๗, หน้า ๑๔๓.

^๓ กจข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑/๖๔ รายงานความเจริญของทอพระสมุดสำหรับพระนคร (๒๔๔๔-๒๔๖๔), หน้า ๑๔๐.

๑. กำหนดหน้าที่ของกรรมการชั่วคราวเฉพาะกิจ

๒. กำหนดหน้าที่กรรมการประจำที่ได้รับแต่งตั้ง ในการย้ายหอพระสมุดฯ ไปตั้งที่
ตึกถาวรวัตถุ

๓. การทำบัญชีหนังสือของหอพระสมุด

ส่วนการบริหารบุคคลากรของกรมพระสมมตอมรพันธุ์นั้น ได้ทรงทำมาตลอดในสมัยที่
ทรงเป็นสภานายกหอพระสมุดสำหรับพระนคร พ.ศ. ๒๔๕๓ - พ.ศ. ๒๔๕๔ โดยได้ทรงให้
ตำแหน่งพนักงานในหอพระสมุดฯ เป็นตำแหน่งข้าราชการสังกัดกระทรวงธรรมการมีสิทธิได้รับ
พระราชทานยศและบรรดาศักดิ์ในตำแหน่งสำหรับหอพระสมุดฯ ได้ทุกคน เช่น กรมหมื่นกร็พจน์
สุปรีชาได้เป็นมหาอำมาตย์ตรี^๑ ซึ่งในสมัยนั้นข้าราชการพนักงานหอพระสมุดฯ เป็นชายทั้งหมด
สตรียังไม่มีสิทธิในการทำราชการและยังมีความรู้ไม่มากพอที่จะทำราชการได้

การบริหารงานบุคคลของกรมพระสมมตอมรพันธุ์นั้น พระองค์ได้เน้นการบำรุงขวัญแก่
บุคคลากร เช่น ผู้ที่ขยันทำงานด้วยความอุทิศสาคะ สามารถมักจะได้รับผลตอบแทนต่าง ๆ คือ

๑. ได้รับพระราชทานยศ เช่น เมื่อวันที่ ๓๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๖ พระบาท
สมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ โปรดพระราชทานเลื่อนยศรองอำมาตย์ตรีหลวงญาณวิจิตร เป็นรอง
อำมาตย์โท

๒. ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ เช่น เมื่อวันที่ ๓๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๖
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ โปรดเกล้าฯ พระราชทานบรรดาศักดิ์ให้นายเต็ม ผู้ช่วย
บรรณารักษ์ฝ่ายหนังสือไทยเป็นขุนบวรวรรณกิจ มียศเป็นรองอำมาตย์ตรี สังกัดในกระทรวง
ธรรมการ

๓. ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ เช่น เมื่อวันที่
๓๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงโปรดฯ พระราชทาน

^๑ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๑๑/๑๔ เรื่องขอพระราชทานยศให้ข้าราชการ
หอพระสมุดวชิรญาณ ๖ นาย (๘-๒๔ มี.ค. ๒๔๖๐)

เครื่องราชอิสริยาภรณ์มงกุฎสยามชั้นที่ ๕ วิจิตรภรณ์แก่ พระเจนจินอักษร และหลวงญาณ-
วิจิตร^๑

โดยยศและบรรดาศักดิ์ของข้าราชการทอพระสมุดฯ นี้จะนำลงประกาศใน
ราชกิจจานุเบกษาทุกครั้ง

๔. เงินเดือน ข้าราชการในทอพระสมุดฯ จะได้รับเงินเดือนตอบแทนจากกระทรวง
ธรรมการ ยกเว้น สภานายก และกรรมการทอพระสมุดฯ ที่ไม่มีเงินเดือน ดังตัวอย่างเช่น
นายเชื่อม ตำแหน่งเสมียนคัดลอก รับราชการตั้งแต่วันที่ ๑ เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๘ ได้
รับเงินเดือน ๆ ละ ๒๐ บาท^๑ และผู้ซึ่งขยันทำความดีความชอบในราชการจะได้รับเงินเดือน
เพิ่มอยู่เสมอ โดยกรมพระสมมตอมรพันธุ์จะทรง เสนอเรื่องต่อเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี
เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ในการขอเพิ่มเงินเดือน

๕. การจัดสวัสดิการ ให้ข้าราชการทอพระสมุดฯ ข้าราชการ (ชาย) นั้นจะมีสิทธิได้รับ
รับการยกเว้นไม่ต้องเสียเงินค่าราชการ (การเสียเงินแทนการเป็นทหาร) โดยการยกเว้น
ต้องทำทุกปี เสมียนทอพระสมุดฯ ที่มีสิทธิ์ยกเว้นนั้น กรมพระสมมตอมรพันธุ์ จะทรงขอยกเว้นให้
เว้นแต่ผู้ไม่มีสิทธิ์จึงจำเป็นต้องทำไปตามระเบียบ ผู้ที่ยังไม่ได้รับใบยกเว้น พระองค์ก็จะทรง
ติดต่อกับกระทรวงนครบาลขอใบยกเว้นมาให้จนได้ เช่น ใน พ.ศ. ๒๔๔๔ ทรงขอใบยกเว้นให้
พนักงานเสมียนในทอพระสมุดฯ รวม ๑๒ คน โดยทรงทำบัญชีรายชื่อเสมียนพนักงานที่ได้รับใบ
ยกเว้นเงินค่าราชการ บอกราย เงินเดือน ตำแหน่ง ด้วย นับเป็นการช่วยเหลือด้านสวัสดิการ
ของพนักงานทอพระสมุดฯ ทำให้มีสถานภาพมั่นคงในการทำงาน^๓

^๑ กจข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๓๙ ทอพระสมุดวชิรญาณ (๒๔๕๖-๒๔๖๕)

^๒ กจข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๓๙ ทอพระสมุดวชิรญาณ (๒๔๕๖-๒๔๖๕)

^๓ กจข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๒๘ ทอพระสมุดวชิรญาณ (พ.ศ. ๒๔๕๔),

ตัวอย่างใบยกเว้นเงินค่าราชการ

วันที่ ๑๓ พฤษภาคม ร, ศ, ๑๒๔

หนังสือสำหรับตัวฉบับนี้ให้ไว้เพื่อ

แสดงความว่า นายคำ
อายุ ๓๒ ปี บิดาชื่อ นายจันทร์
มารดาชื่อ อ้าแดงอ้อ ตั้งบ้านเรือน
อยู่ตำบล น้ำวัดปรินายก อำเภอ
คูสิต เมือง กรุงเทพฯ

ด้วยได้รับราชการอยู่ในหอพระสมุดวชิรญาณ
ครบกเว้นจากการเกณฑ์ทหารและเงินค่าราชการ
ชั่วคราวตามพระราชบัญญัติ และทั้งกรมนี้ก็ได้อัป
ยกเว้นนายคำ ไปยังกระทรวงพระนครมาแล้ว

หลวงจันทรามาศย์
เลขาณูการ^๑

ในปี พ.ศ. ๒๔๕๐ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงสถาปนาโบราณคดีสโมสร
โปรดฯ ให้หอพระสมุดสำหรับพระนครเป็นที่ทำการของโบราณคดีสโมสรและให้กรมพระสมมตอมร
พันธุ์กรมการหอพระสมุดเป็นสมาชิกโบราณคดีสโมสรด้วย

พ.ศ. ๒๔๕๔ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ได้ทรงรับตูละในการทำตราหอพระสมุดวชิรญาณ
สำหรับพระนคร ซึ่งลักษณะของตรานั้น มีฉนวนโลมตรงกลางและพระมหามงกุฎยอดมีรัศมี สอง
ข้างมีฟาน ๒ ชั้น ข้างขวาของสมุดหนังสือ ข้างซ้ายรองแฉ่น ได้พระมหามงกุฎมีอักษรอริยกะ
วชิรญาณ ขอบข้างบนวงรอบนอกมีหนังสือพระบรมนามาภิไธย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ
เจ้าแผ่นดินสยาม ขอบล่างบอกนามหอพระสมุดวชิรญาณ รูปกลมประจำขาด ศูนย์กลางกว้างยาว
๔๔ มิลลิเมตร^๒

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖.

^๒ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๖ รล.๑๑/๔ ตรงสำหรับตำแหน่งกรมพระคลังข้างที่และ
หอพระสมุดวชิรญาณ (๒๗ ก.พ. ๒๔๕๔ - ๒๖ มี.ค. ๒๔๕๕)

ใน พ.ศ. ๒๔๕๗ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติวรรณคดีสโมสร โดยพระองค์ทรงเป็นสภานายกวรรณคดีสโมสร และโปรดเกล้าฯ ให้กรมพระสมมตอมรพันธุ์ สภานายกหอพระสมุดสำหรับพระนครเป็นอุปนายกวรรณคดีสโมสร และกรมสมเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทเป็นกรรมการวรรณคดีสโมสร โดยตำแหน่งด้วยอีก ๑ อย่าง^๑

การจัดหา

ใน พ.ศ. ๒๔๕๔ มานี้กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงร่วมในการจัดหาหนังสือวัสดุทั้งภายในประเทศและนอกประเทศ โดยทรงมีนโยบายในการจัดหาที่ให้รวบรวมหนังสือไทยก่อน จึงคิดหาหนังสือต่างประเทศทีหลัง ทรงร่วมจัดหากับสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ โดยทรงดูรายชื่อหนังสือในวารสารต่าง ๆ เช่น ทรงสั่งซื้อคู่มือชื่อแค็ตตาล็อก ฟอร์ ไลบรารี แอนด์คลับ (Catalogue for Libraries and Clubs) จากห้างเคลลี (Kelly) จากวารสารลอนดอนไชนา เอ็กเพรส (London China Express) เมื่อวันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๐^๒ และในการจัดหานี้ได้ทรงหาผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านมาเลือกซื้อหนังสือ เช่น นายเชย ครูใหญ่โรงเรียนมัธยมวัดเทพศิรินทร์เป็นผู้ซื้อหนังสือพงษาวดารจีน^๓

ส่วนการเลือกซื้อวารสารต่างประเทศนั้นจะทรงเลือกจากคู่มือการเลือกซื้อหนังสือที่ทรงสั่งซื้อเข้ามาหรือจากรายชื่อหนังสือต่าง ๆ ที่บริษัทต่างประเทศส่งมาให้เลือกซื้อ และ ดร. แฟรงเฟอ์เตอร์ จะเป็นผู้ดำเนินการติดต่อสั่งซื้อทางไปรษณีย์โดยให้ส่งหนังสือและวารสารมาทางเรือ

^๑ กช. เอกสารรัชกาลที่ ๖ ศธ.๑๑/๑๗ หอพระสมุดวชิรญาณส่งรายงานประจำปีของหอพระสมุดสำหรับพระนคร ๒๔๖๐ (๒๔ เม.ย. - ๑๐ พ.ศ. ๒๔๖๒)

^๒ กช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๔ หอพระสมุดวชิรญาณ (๒๔๔๘-๒๔๗๑), หน้า ๓.

^๓ กช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๑๑/๑๔ หอพระสมุดวชิรญาณ (๑๕ ส.ค. ๒๔๕๑)

การจัดหาหนังสือในสมัยกรมพระสมมตอมรพันธุ์ เป็นสภานายกมีวิธีการดังต่อไปนี้คือ

๑. การคัดลอกหนังสือไทยฉบับเขียนเพื่อรักษาหนังสือเก่าตั้งแต่สมัยอยุธยาไว้ให้คงต้นฉบับเดิมเพื่อสืบทอดความรู้ต่อกันมา ซึ่งผู้คัดลอกมีสิทธิแก้ไขต้นฉบับได้ จึงต้องมีการตรวจสอบชำระต้นฉบับอยู่เป็นประจำเพื่อป้องกันการแก้ไขที่ผิดพลาด โดยกรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงเป็นผู้หนึ่งที่ทรงตรวจชำระต้นฉบับหนังสือไทยโบราณนี้ ซึ่งหนังสือไทยโบราณนี้ไม่นิยมบอกชื่อผู้แต่ง ไม่บอกวันเดือนปีที่แต่งไว้ จะมีเขียนก็แต่ชื่อผู้คัดลอก ผู้ตรวจทานเท่านั้น เมื่อเริ่มตั้งหอสมุดพระราชวังวชิรญาณนั้น กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงเสาะหาหนังสือโบราณที่หลงเหลืออยู่ตามที่ต่าง ๆ และขอยืมจากผู้ใดครอบครองอยู่มาคัดลอก โดยได้ทรงปฏิบัติตลอดมาจนถึงสมัยทอพระสมุทวชิรญาณสำหรับพระนคร จากหลักฐานที่พระองค์ทรงบันทึกไว้ในบันทึกส่วนพระองค์กล่าวถึงการหาหนังสือมาคัดลอกเป็นจำนวนมาก^๑ โดยทรงรับสมัครผู้มีลายมือดี เขียนอักษรงามมาเป็นเสมียนคัดหนังสือของหอพระสมุทวชิรญาณ

นอกจากนี้ยังมีการคัดลอกหนังสือไทยโบราณที่เป็นภาษาต่างประเทศ หรือเป็นภาษาไทยแต่ไปอยู่ที่หอสมุด หอจดหมายเหตุในต่างประเทศ โดยทางหอสมุดสำหรับพระนครมีงบประมาณเป็นค่าจ้างคัดลอกไว้เป็นคราว ๆ ไป ที่พบหนังสือนั้น ๆ ที่ยังไม่เคยมีในประเทศไทย เช่น ใน พ.ศ. ๒๔๕๓ ดร.แฟรงก์เพอร์เตอร์กลับไปประเทศอังกฤษนั้นได้พบหนังสือเรื่องเมืองไทยในหอสมุดแห่งชาติ (Indian Office) ซึ่งเป็นหนังสือที่ยังไม่มีในหอพระสมุด เป็นเรื่องตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา จึงได้จ้างคนคัดลอกและทำบัญชีรายชื่อหนังสือไว้ส่งมาให้กรมพระสมมตอมรพันธุ์ เมื่อวันที่ ๓๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๓^๒

^๑ กข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ สบ.๑๖ สำเนาบันทึกส่วนพระองค์ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, ปี ค.ศ. ๑๙๑๓, หน้า ๒๘.

^๒ กข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๑๔ หอพระสมุทวชิรญาณ (พ.ศ. ๒๔๕๐-๒๔๕๑)

การคัดลอกหนังสือต่างประเทศที่เกี่ยวกับพงษาวดารไทยนั้นพิจารณาจากชนิดดั้งเดิม

มี ๒ ชนิดคือ

- ๑. หนังสือที่มีการจัดพิมพ์แล้ว
- ๒. หนังสือที่ยังไม่ได้พิมพ์

หนังสือต่างประเทศที่แต่งเรื่องเกี่ยวกับพงษาวดารไทยที่พิมพ์แล้วนั้น เซอร์ เออเนสต์ เมซัน ชาเตา (Sir Earnest Mason Chatau) เอกอัครราชทูตอังกฤษประจำกรุงเทพฯ ได้รวมบัญชีหนังสือนี้ไว้ในหนังสือรอยัลอาเซียติก โซไซเอตี (Royal Asiatic Society) ซึ่งเมื่อได้ตรวจสอบหนังสือแล้ว หอพระสมุดฯ อยู่หลายเล่มในหลายภาษาที่อยู่ในหอสมุดประเทศต่าง ๆ คือ อังกฤษ ฮอลันดา ฝรั่งเศส เดนมาร์ก ปอร์ตุเกส สเปน และหอสมุดของสันตปาปาที่โรม ทางคณะกรรมการหอพระสมุดฯ อันมีกรมพระสมมตอมรพันธุ์เป็นประธานฯ ได้ติดต่อขอคัดลอกมาไว้ในหอพระสมุดฯ ชिरญาวม คือจากอังกฤษ ๖ เรื่อง ฮอลันดา ๒ เรื่อง เดนมาร์ก ๑ เรื่อง ฝรั่งเศส ๔ เรื่อง สังกา ๒ เรื่อง พม่า ๑ เรื่อง สิงคโปร์ ๑ เรื่อง รวมทั้งคัดหนังสือต่างประเทศที่เกี่ยวกับพงษาวดารไทยบางเรื่อง ที่กรรมการแปลจากภาษาอื่นเป็นภาษาอังกฤษ การเสาะหาจดหมายเหตุโบราณในต่างประเทศของหอพระสมุดฯ สำหรับพระนครนั้น เป็นประโยชน์ต่อการตรวจสอบเรื่องพงษาวดารไทย ได้ทำสำเร็จเป็นอันมาก ทำให้ได้พบแหล่งที่จะค้นคว้าสืบสวนพงษาวดารไทยต่อไปได้อีกมาก โดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสนับสนุนร่วมกับกระทรวงการต่างประเทศ และรัฐบาลของประเทศต่าง ๆ^๑

๒. การแปลหนังสือภาษาต่างประเทศมาเป็นภาษาไทย เช่น ภาษาลาว โดยให้ข้าราชการในหอพระสมุดฯ หรือกระทรวงธรรมการเป็นผู้แปลหนังสือโบราณภาษาต่าง ๆ ออกเป็นภาษาไทย เช่น พ.ศ. ๒๔๕๐ พระยารัษฎนครบดีได้แปลหนังสือลาวเป็นภาษาไทย และอาจขอยืมต้นฉบับภาษานั้น ๆ มาคัดลอกไว้ที่หอพระสมุดฯ เพื่อเทียบเคียงกับเล่มที่ขาดหายไป

^๑ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๖๔ รายงานความเจริญของหอพระสมุดฯ สำหรับพระนคร (๒๔๔๘-๒๔๖๔) หน้า ๑๖-๒๒.

โดยพิจารณาแปลในโอกาสต่อไป แล้วส่งคืนไปยังห้องสมุดต่างประเทศของประเทศนั้น ๆ ที่ขอ
ยืมมา ดังเช่นได้ขอยืมหนังสือ journal of The Indian Archipelago vol.3 จากห้องสมุด
ราฟเฟิล (Raffles Library Museum) ที่สิงคโปร์มาคัดลอกเมื่อวันที่ ๒๖ มิถุนายน
พ.ศ. ๒๔๕๐^๑ วิธีนี้จะช่วยให้ได้มีเอกสารสิ่งพิมพ์เพิ่มขึ้นมาในหอพระสมุดฯ ต่อไป

๓. การได้มาโดยกรรมสิทธิ์ตามกฎหมาย (Copyright Act) โดยใน พ.ศ. ๒๔๔๗
ได้ออกพระราชบัญญัติให้ผู้แต่งหนังสือนำหนังสือนั้นไปจดทะเบียนต่อกรมพระอาลักษณ์เพื่อมีกรรมสิทธิ์
ในหนังสือเรื่องนั้น แล้วมอบให้สำหรับหอพระสมุดสำหรับพระนคร ๑ ฉบับ ดังเช่นใน พ.ศ. ๒๔๔๗
หม่อมเจ้าวิบูลย์สวัสดิวงศ์ สวัสดิกุล ทรงแต่งหนังสือเรื่องมวยญี่ปุ่น ได้จดทะเบียนเมื่อวันที่
๓ ตุลาคม และมอบให้หอพระสมุดฯ ๑ ฉบับ^๒

๔. การได้รับบริจาคหรือให้เปล่าเป็นที่ระลึก (Gift) โดยได้รับบริจาคจากพระบรม
วงศานุวงศ์และข้าราชการทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายในที่มอบให้เป็นสมบัติของหอพระสมุดฯ ซึ่ง
มีผู้นิยมให้หนังสือมาก เช่น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชทานหนังสือ
พระราชวิจารณ์ให้เป็นกรรมสิทธิ์ของหอพระสมุดสำหรับพระนคร เมื่อวันที่ ๒๔ ธันวาคม
พ.ศ. ๒๔๕๑^๓ รวมทั้งกรมพระสมมตอมรพันธุ์เองก็บริจาคหนังสือส่วนพระองค์ให้หอพระสมุด
สำหรับพระนครเป็นจำนวนมาก ดังที่ปรากฏในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๔ หน้า ๓๒^๔ และ

^๑ กจข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๔๖ หอพระสมุดฯ (๒๔๔๗-๒๔๕๔),
หน้า ๒๐๑.

^๒ กจข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๔๖ หอพระสมุดฯ (๒๔๔๗/๒๔๕๔),
หน้า ๓๑.

^๓ กจข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๒๑/๕ เรื่องหอพระสมุดฯ (๓๐ เม.ย. ๑๑๔ -
๒๔ ต.ค. ๑๒๔)

^๔ "แจ้งความหอพระสมุดฯ;" ราชกิจจานุเบกษา ๒๔ (๑๔ เมษายน ร.ศ. ๑๒๖):
หน้า ๓๒.

เล่มที่ ๒๗ หน้า ๑๔๕^๑ และในบันทึกส่วนพระองค์ เมื่อวันที่ ๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๐ ว่า
 ทรงนำหนังสืออาหรับราตรี ๑ เล่ม ราชกิจจานุเบกษาปิอจ ๑๒๓๖ ๑ เล่มไปให้ทอพระสมุดฯ^๒
 และทรงชักชวนผู้ใกล้ชิด เช่น ขายาให้บริจาคหนังสือส่วนตัวร่วมกับพระองค์ด้วย และทรงขอจาก
 พระบรมวงศานุวงศ์ ผู้ใกล้ชิดให้ทอพระสมุดฯ เช่น ทรงขอหนังสือมงคลพิเศษจากร้านสมเด็จกรม
 พระยาดำรงราชานุภาพให้ทอพระสมุดฯ เมื่อวันที่ ๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ เป็นต้น^๓
 นอกจากนั้นกรมพระสมมตอมรพันธุ์ได้ทรงทวงถาม ขอสิ่งพิมพ์จากกระทรวง กรม กอง ต่าง ๆ ที่
 มีหนังสือซึ่งทอพระสมุดฯ ต้องการมาเก็บรวบรวมไว้ เช่น ขอจากกระทรวงธรรมการ เมื่อวันที่
 ๑๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๔ ได้ขอหนังสือบางกอกกริครเตอร์ ๒ เล่ม ดร.โนวาท ๑ เล่ม^๔
 ดังตัวอย่างที่ ดร. แฟรงเฟอ์เตอร์มีจดหมายถึงพระยารัษฎี สุริยศักดิ์ ปลัดกระทรวงธรรมการ
 ลงวันที่ ๑๒ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๐ ว่าทอพระสมุดฯ ขิรญาณได้รวบรวมหนังสือซึ่งเกี่ยวข้อง
 ด้วยข้อราชการและหนังสือต่าง ๆ มาเก็บรักษาไว้สำหรับทอพระสมุดฯ ขิรญาณ จึงขอให้พระยารัษฎี
 สุริยศักดิ์ ส่งหนังสือต่าง ๆ ซึ่งกระทรวงธรรมการได้พิมพ์ไว้แล้วหรือจะพิมพ์ต่อไปมาเก็บรักษาไว้
 สำหรับทอพระสมุดฯ ขิรญาณอย่างละ ๑ ฉบับ^๕

^๑"แจ้งความทอพระสมุดฯ ขิรญาณ," ราชกิจจานุเบกษา ๒๗ ภาค ๑ (๑๔ พฤษภาคม
 ร.ศ. ๑๒๕): ๑๔๕.

^๒ กจข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ สบ.๑๖ สำนักบันทึกส่วนพระองค์ กรมพระสมมตอมรพันธุ์
 ปี ค.ศ. ๑๙๐๗, หน้า ๓๕.

^๓ กจข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ สบ.๑๖ สำนักบันทึกส่วนพระองค์ กรมพระสมมตอมรพันธุ์
 ปี ค.ศ. ๑๙๑๐, หน้า ๓๔๐.

^๔ กจข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๑๑/๑๒ ทอพระสมุดฯ ขิรญาณ พ.ศ. ๒๔๕๔-๒๓๖๖

^๕ กจข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๑๑/๑๓ เรื่องตั้งพระราชประสงค์ ทอพระสมุดฯ ขิรญาณ
 (๒๕ พ.ย. - ๑๓ ธ.ค. ๒๔๕๕)

ส่วนการติดต่อขอบริจาคหนังสือจากต่างประเทศนั้น หอพระสมุดวชิรญาณได้เข้ามาขม
 เตอะ บุคคะสิสตี โซไซตี้ ออฟ เกรท บริเตน (The Buddhist Society of Great
 Britain) ของอังกฤษเพื่อจะได้รับการวารสารบุคคิสตี รีวิว (Buddhist Review) เป็นประจำ
 โดยให้บริษัท พร้อบสแตนแอนโค (Probstain & Co.) ส่งมาให้ และได้ติดต่อผ่านเอก
 ษัตราราชทูต กงสุลไทยประจำในต่างประเทศ ให้ขอหนังสือที่มีเรื่องราวเกี่ยวกับประเทศไทยที่พบ
 อยู่ในท้องสมุทหรือในประเทศนั้น ๆ เช่น ติดต่อนายโดเมลา นิวเวนฮุส (Domela
 Nieuwenhuis) ที่ประจำอยู่ที่เนเธอร์แลนด์ขอเอกสาร อะ เซอร์ ออฟ เตอะ ออฟฟิเชียล
 กาช็ท ออฟ เนเธอร์แลนด์ แอนด์อินเดีย ออฟฟุติเชียล ออร์ แกนไนซ์เซชั่น ออฟเตอะ ซีวิล
 แอดมินิสเตรชั่น ออฟ เนเธอร์แลนด์ อินเดีย แอส เปอร์ แอดคอมปานี ลิสต์ (A Series of
 the Official gazette of Netherland India of the Judicial Organization
 of the Civil Administration of Netherland India as per accompany list)
 เมื่อวันที่ ๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๒^๒ นอกจากนี้ยังได้ติดต่อขอเอกสารที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา
 เป็นภาษาบาลีไปยังประเทศลังกา กัมพูชา รวมทั้งขอหนังสือโบราณที่พิมพ์ขึ้นใหม่เป็นภาษาอังกฤษ
 และมีเรื่องราวเนื้อหาพาดพิงถึงประเทศไทย^๓

๕. การทำสำเนาเอกสาร (Transcribe) ได้ติดต่อกับคนไทยที่อยู่ในต่างประเทศ
 เช่น เอกษัตราราชทูต กงสุล หรือชาวต่างประเทศที่รู้จักสนิทสนมดีกับกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณ
 บ้าง ดร. แพร่งเพอร์เตอร์บ้าง ให้ช่วยค้นหาเอกสารภาษานั้น ๆ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับประเทศไทย
 โดยขอให้ทำสำเนาเอกสารส่งมาให้ ๑ ชุด ซึ่งวิธีการนี้ได้ทำอยู่เป็นประจำนับแต่ตั้งหอพระสมุค
 สำหรับพระนครมา โดยมีจดหมายติดต่อไปยังผู้ที่อยู่ต่างประเทศนั้น เช่น ประเทศมาเลย์เซีย

^๑ กจข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๑๗ หอพระสมุดวชิรญาณ (พ.ศ. ๒๔๕๑-
 ๒๔๖๓), หน้า ๖๒.

^๒ กจข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๑๗ หอพระสมุดวชิรญาณ (พ.ศ. ๒๔๕๑-
 ๒๔๖๓), หน้า ๑๓.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔-๕.

(พิมพ์) ติดต่อกับ เอ. ดี. นูบรอนเนอร์ (พระทวีป สยามกิจ) A.D. Neubronner (Phra Dvip Siamkit) กงสุลของไทยให้คัดลอกหนังสือ "เมมัวร์ ออน ซิแอม" (Memoir on Siam) ที่เขียนโดย พันเอก โลว์ (Col. Low) ให้ ๑ ชุด เมื่อวันที่ ๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๒ และประเทศญี่ปุ่นติดต่อกับพระยานริศรราชกิจ ให้ถ่ายเอกสาร "ไต เอสท์ซุ ซิกิ" (Tai Estsu skiki) ให้เมื่อวันที่ ๒๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๒^๑ ประเทศอังกฤษจะติดต่อกับพระยาริสุทรโกษา เอกอัครราชทูตไทยหรือบางครั้ง ดร. แฟรงก์เพอร์เตอร์ จะเดินทางมาหาเอกสารที่ประเทศอังกฤษเองตามทอสมุด หอจดหมายเหตุต่าง ๆ โดยมีจดหมายติดต่อมาถึงกรมพระลพดอมรพันธุ์หรือสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ แจ้งถึงเอกสารใหม่ที่พบมีเนื้อหาเกี่ยวกับประเทศไทย เช่น เมื่อวันที่ ๑๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ ได้ไปทำสำเนาเอกสารเรื่อง "คือคคูเม้นท์ส รีเฟอริง ทู เดอะ อินเซ็ปชัน ออฟ เดอะ มิชชัน (Documents referring to the incipition of the mission), เดสปาตช์ส ฟรอม บรู๊ค (Despatches from Brooke) และเพอร์เตอร์ เปเปอร์ รีเลตติ้ง ทู อะ ซิสเจสท์ เซ็คชั่น มิชชัน บาย บรู๊ค อาฟเตอร์ เดอะ แอคเซชัน ออฟ เดอะ คิงส์ พระจอมเกล้า (Further paper relating to a suggested second mission by Brooke after the accession of the King Phra Chom Klao)^๒ ประเทศเดนมาร์กได้ติดต่อกับนายฮอนเดอร์ซัน (Honder Son) กงสุลสยาม ดังตัวอย่างได้ทำสำเนาเอกสารมา ๓ เรื่อง เมื่อวันที่ ๑๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๒ คือ

๑. สุกข์อักษรออกญาไชยาธิบดีศรีนครนุกฎาไชยอภัยพิชัยบรากรมพาทู ออกยาดนาวศรีมหานคร ถึงเรขอธิมาศ
๒. หนังสือออกพระจอมเมืองศรีราชโกษา ออกหลวงจินดาราชยกบัตร

^๑ กษ. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๒๒ จดหมายติดต่อโต้ตอบ (พ.ศ. ๒๔๕๒)
^๒ กษ. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๒๑/๘ เรื่องตั้งทอสมุดสำหรับพระนคร (หอพระสมุดวชิรญาณ) (๒๗ ก.ย. ๑๒๒ - ๑๗ ก.ย. ๑๒๔)

๓. หนังสือออกพระจอมเมืองศรีราชโกษา^๑

ส่วนประเทศเนเธอร์แลนด์นั้นติดต่อกับนายดับบลิว เอฟ อิงเจลเบรช (W. F. Enjlbzechi Esquire) ในการทำสำเนาเอกสาร ดังเช่น ในวันที่ ๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๖ ดร. แฟรงเฟอ์เตอร์มีจดหมายถึงนายดับบลิว เอฟ อิงเจลเบรช เอสไควร์ ว่าด้วยเรื่องขอความร่วมมือในการทำสำเนาเอกสารให้หอพระสมุดสำหรับพระนคร คือ

กรรมการหอพระสมุดสำหรับพระนครมีความต้องการรวบรวมเอกสารในต่างประเทศ ซึ่งจะเกี่ยวข้องกับประเทศไทย และแสดงเรื่องราวทางประวัติศาสตร์อย่างแจ่มแจ้ง

ซึ่งกรรมการได้ประสบความสำเร็จมาแล้วกับการเข้าถึงรัฐบาลสหราชอาณาจักรอังกฤษ ขออนุญาต เป็นเรื่องราวอย่างมากตามเงื่อนไขปกติ เพื่อทำสำเนาเอกสารจากเอกสารที่สมควรในหอสมุดแห่งชาติและกองบันทึก . . .^๒

ในการทำสำเนาเอกสารจากต่างประเทศนี้มีงบประมาณจากกระทรวงพระคลังมหาสมบัติให้เป็นทุนในการค้นหาหนังสือในประเทศยุโรป ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับประเทศเอเชียสำหรับโบราณคดีสโมสร เช่น ในปี พ.ศ. ๒๔๕๒ ใช้งบประมาณ ๑๕,๖๐๐ บาท

๖. การแลกเปลี่ยนสิ่งพิมพ์ (Exchange) เมื่อเริ่มหอพระสมุดสำหรับพระนครมา กรมพระสมมตอมรพันธุ์ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ และดร. แฟรงเฟอ์เตอร์ ได้นำหอพระสมุดฯ เข้าสมาคมห้องสมุดในยุโรปหลายแห่งเพื่อแลกเปลี่ยนหนังสือ วัสดุสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ ในประเทศยุโรปกับหนังสือไทย เพราะหอสมุดฯ และสมาคมในยุโรป อเมริกา และเอเชีย ได้พิมพ์หนังสือแสดงวิชาการของหอสมุดฯ และสมาคมนั้น ๆ จำหน่าย หอสมุดฯ สมาคม เหล่านี้มีประเพณี

^๑ เรื่องเดียวกัน.

^๒ กจข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๒๒ จดหมายติดต่อดีตอบ (พ.ศ. ๒๔๕๒)

แลกเปลี่ยนหนังสือที่พิมพ์ขึ้น โดยมีคองซื่อ ซึ่งหอพระสมุดวชิรญาณ ได้พิมพ์หนังสือออกจำหน่ายเป็นหนังสือที่พิมพ์เองบ้าง มีโรงพิมพ์อื่นพิมพ์แล้วแบ่งส่วนให้คำภาคหอแก่หอพระสมุดฯ บ้าง ทำให้มีการเรียนภาษาต่าง ๆ เจริญแพร่หลาย ต่างประเทศนั้นต้องการหนังสือไทยมากขึ้น บรรดาหอสมุด และสมาคมต่าง ๆ จึงรับหอพระสมุดวชิรญาณเข้าเป็นสมาชิกแลกเปลี่ยนหนังสือ ในครั้งแรกหอพระสมุดฯ ได้แลกเปลี่ยนหนังสือกับหอสมุด สมาคม ในประเทศต่าง ๆ ๒๔ ประเทศ คือ

อังกฤษ	๔	แห่ง
ฝรั่งเศส	๔	แห่ง
เยอรมัน	๓	แห่ง
ออสเตรีย	๑	แห่ง
อิตาลี	๑	แห่ง
เนเธอร์แลนด์	๑	แห่ง
สหรัฐอเมริกา	๓	แห่ง
อินเดีย	๔	แห่ง มี The University of Calcutta,

The Asiatic Society of Bombay, The Dept. of Archaeology Monmeim^๑

ลังกา	๑	แห่ง
สิงคโปร์	๑	แห่ง
อินโดจีนฝรั่งเศส	๒	แห่ง
ชวา	๑	แห่ง
ฟิลิปปินส์	๑	แห่ง (The Bureau of Ethnology มะนิลา)
จีน	๑	แห่ง
ญี่ปุ่น	๑	แห่ง

^๑ กช. เอกสารรัชกาลที่ ๔ ศธ.๐๗๐๑.๖/๗ Otto Harrassowitz
14 Turrstrasse Leipzig (พ.ศ. ๒๔๔๘-๒๔๗๑)

การเข้ามาคมแลกลเปลี่ยนกับต่างประเทศนี้ หอพระสมุดสำหรับพระนคร ได้ทำมาตลอดตั้งแต่แรกตั้งจนกระทั่งเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๔๖๐ ส่งหนังสือไม่สะดวกจึงเลิกไป^๑

การแลกลเปลี่ยนสมัยกรมพระสมมตอมรพันธุ์นั้นได้มีการส่งบัญชีรายชื่อหนังสือของแต่ละฝ่ายไปให้อีกฝ่ายหนึ่งเลือก เช่น นายแรลป์ เปเจต (Mr. Ralph Paget) เอกอัครราชทูตอังกฤษ ได้ส่งบัญชีหนังสือต่าง ๆ มา ๒ ฉบับ ให้ทางหอพระสมุดฯ ได้เลือกเพื่อแลกลเปลี่ยนหนังสือบาลี หรือหนังสือไทย เมื่อวันที่ ๑๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๘ และทางไทยได้ส่งไปให้อังกฤษบ้าง เช่น กรมหลวงเทเวศร์วงษ์มีจดหมายทูลกรมขุนสมมตอมรพันธุ์ เมื่อวันที่ ๑๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๐ ว่า ได้รับจดหมายจากนายเบกเกต อุปทูตอังกฤษตกลงรับบัญชีหนังสือต่าง ๆ ที่ส่งไปให้ รัฐบาลอินเดียยืมตีรับหนังสือทั้งหมด ยกเว้น พระไตรปิฎกที่มีแล้ว ส่วนหนังสือที่ทางไทยขอแลกลเปลี่ยนจะส่งมาทางทูต และรัฐบาลอินเดียต้องการทราบชื่อเจ้าพนักงานหอพระสมุดฯ เพื่อพนักงานหอสมุดอินเดียจะได้ติดต่อโดยตรง ทางไทยได้ให้ติดต่อโดยตรงกับ คร. แฟรงเฟอ์เตอร์^๒ และรัฐบาลอินเดียได้ส่งหนังสือ ๔๔ เล่ม ให้แก่ประเทศไทย โดยผ่านพระยารัฐโกษา เอกอัครราชทูตสยามประจำกรุงลอนดอน ดังใบบอกที่หอพระสมุดฯ วิชาญฯ ได้รับเมื่อวันที่ ๗ ธันวาคม ๒๔๕๐ ว่า

รัฐบาลสยามในแสดงความเคารพต่อราช เลขาณูการฝ่ายการต่างประเทศและเกียรติยศต่อการแจ้งว่าได้รับจดหมายด้วยความขอบคุณที่ได้รับสืบทอดสิ่งพิมพ์จำนวน ๓ ท่อ ของหอสมุดแห่งชาติเนเธอร์แลนด์ ซึ่งจะเป็นส่วนที่จะต้องส่งต่อไปแก่กรุงเทพสำหรับใช้ในหอพระสมุดหลวง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ กจข. เอกสารรัชกาลที่ ๖ ศธ.๑๑/๑๗ หอพระสมุดฯ วิชาญฯ; ส่งรายงานประจำปีของหอสมุดสำหรับพระนคร ๒๔๖๐ (๒๘ เม.ย. - ๑๐ พ.ค. ๒๔๖๒), หน้า ๑๘.

^๒ กจข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๒๑/๕ อังกฤษส่งบัญชีรายชื่อหนังสือมาแลกลเปลี่ยนหนังสือบาลีหรือหนังสือไทย (๑๔ ก.ค. ๑๒๔ - ๒ ก.ย. ๑๒๔)

ในการติดต่อกับต่างประเทศ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ มักเป็นผู้ติดต่อแล้ว ทรงทูลกรมพระสมมตะฯ ให้ทราบอีกครึ่งหนึ่ง^๑ ทางประเทศไทยได้ส่งรายชื่อหนังสือ (Catalogs) ที่จะให้แลกเปลี่ยนไปเผยแพร่แก่สมาคมห้องสมุดต่าง ๆ ในต่างประเทศ โดยเรียงรายชื่อหนังสือ เป็นบรรณานุกรม และมีบรรณนิทัศน์ประกอบ และได้ขอรายชื่อหนังสือจากหอสมุดสมาคมนั้น ๆ มาไว้เพื่อเลือกในการแลกเปลี่ยนเช่น ขอ Katalog der Miniaturen Ausstellungwien 1902 จาก The Imperial Royal Court Library ที่เวียนนา เมื่อวันที่ ๒๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๐^๒ ดังตัวอย่างบัญชีรายชื่อหนังสือภาษาอังกฤษของประเทศอังกฤษที่ส่งมาแลกเปลี่ยนกับไทย ในภาคผนวก นอกจากนั้น หอพระสมุดสำหรับพระนคร ยังเริ่มติดต่อกับบริษัทออกโต ฮาราส-โซวิช^๓ ที่เมืองไลพ์ซิก ในพ.ศ. ๒๔๕๒ ให้จัดการแลกเปลี่ยนหนังสือกับหอสมุด แห่งชาติของประเทศเยอรมัน และห้องสมุดอื่น ๆ ในประเทศเยอรมัน เช่น Pischel's Library โดยแลกเปลี่ยนหนังสือทางวรรณคดี (literature) เช่น แลกหนังสือ Sanskrit literature, Veda, Brahmanism philosophy drama กับวรรณคดีไทย (Siamese literature), Buddhism and Jain literature, Archaeology: ซึ่งเขียนเป็นภาษาอังกฤษ โดยหอพระสมุดฯ ยินดีออกค่าใช้จ่ายในการติดต่อแลกเปลี่ยนหนังสือส่งหนังสือให้กับบริษัท ออกโต ฮาราสโซวิช^๓

๗. โดยการจัดซื้อ (Purchased)

การซื้อหนังสือในเมืองไทยนั้น ได้พยายามหาหนังสือเก่าพื้นเมืองที่มีอยู่ก่อน โดยได้ประกาศให้ประชาชนทราบ จึงมีผู้นำหนังสือมามอบให้เป็นสมบัติของหอพระสมุดสำหรับพระนคร ตลอดมา โดยให้ทั้งต้นฉบับบ้าง ให้ยืมมาคัดลอกข้อความเรื่องราวเป็นจำนวนมาก และได้ซื้อบอก

^๑ กษ. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๒๑/๔ อังกฤษส่งบัญชีรายชื่อหนังสือมาแลกเปลี่ยนหนังสือ บาลีหรือหนังสือไทย (๑๗ ก.ค. ๑๒๔ - ๒ ก.ย. ๑๒๕)

^๒ กษ. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๑๓ จดหมายโต้ตอบ (๒๔๕๐)

^๓ กษ. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๗ Otto Harrassowiteg

14 Turrstrasse Leipzig (๒๔๔๘-๒๔๗๑), หน้า ๓๒.

แหล่งหนังสือดี ๆ ให้คณะกรรมการทราบ นอกจากนั้น ยังมีผู้สืบทหาหนังสือต่าง ๆ เอามาขายให้
แก่หอพระสมุดฯ ซึ่งคณะกรรมการหอพระสมุดฯ ต้องการแต่หนังสือที่เป็นเรื่องแปลก ๆ เขียน
ด้วยสำนวนถ้อยคำที่ถูกต้องมากกว่าเขียนอย่างสวยงาม คณะกรรมการได้พิจารณาซื้อหนังสือไทยฉบับ
เขียนไว้ ๓ อันดับ คือ

- ๑. หนังสือชั้นเอก คือ มีเรื่องดีและเขียนดี
- ๒. หนังสือชั้นโท คือ มีเรื่องแปลก แต่เขียนไม่ดี
- ๓. หนังสือชั้นตรี คือ มีการเขียนดี แต่เรื่องไม่แปลก เป็นพื้น ๆ หรือเขียนไม่ดี

แต่หอพระสมุดฯ ต้องการต้นฉบับไว้สอบ

ด้วยเหตุนี้หอพระสมุดฯ จึงหาหนังสือโบราณด้วยวิธีซื้อแบบนี้ได้มากขึ้น โดยไม่เปลือง
งบประมาณในการซื้อนักเพราะหนังสือชั้นเอกมีน้อย ซึ่งเป็นสิ่งมีค่า เพราะเป็นเครื่องแสดงฝีมือ
ช่างเขียน และชนิดต่าง ๆ ของหนังสือ หนังสือเหล่านี้ได้จัดเก็บไว้ในตู้กระจกใหญ่ในหอพระสมุดฯ
เพื่อตั้งแสดงให้ดู

การซื้อหนังสือจากต่างประเทศ โดยคณะกรรมการหอพระสมุดฯ มอบให้ ดร. แพร่ง-
เฟอร์เตอร์สั่งซื้อคู่มือการเลือกซื้อหนังสือ (Catalogue) จากต่างประเทศมาใช้ในหอพระสมุดฯ
เช่น มีจดหมายถึงนายคาร์ล สับบลิช ไฮน์เซอรัมานน์ กงสุลไทย ประจำเยอรมัน เมื่อวันที่
๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๑ ให้ซื้อแคตตาล็อก (Catalogue) ๓๔๓ โอเรียลตอลลิส กุ๊นส์ท์
(Orientalische Kunst) ส่งมาให้^๒ และซื้อแคตตาล็อก ออฟ เดอะ สับบลิเคชัน อีสซุ
อิน สันสกฤต แอนด ปาลี (Catalogue of the publications issued in Sanskrit
and Pali) ในอินเดียผ่านกงสุลไทยที่กัลกัตตา คือ หลวงสยามกิตตินุรักษ์ เมื่อวันที่
๒๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๑ ซึ่งบางบริษัทจะส่งรายชื่อของหนังสือ (list of book)

^๑ กจข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๖๔ รายงานความเจริญของหอพระสมุด
สำหรับพระนคร (๒๔๕๔-๒๔๖๕), หน้า ๑๓๐-๑๓๒.

^๒ กจข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๑๔ จดหมายโต้ตอบ (พ.ศ. ๒๔๕๑-๒๔๖๕),
หน้า ๑๓.

มาให้ซึ่งเป็นรายชื่อ (list) ที่เกี่ยวกับประเทศไทยหรือทางตะวันออก^๑

การดำเนินการสั่งซื้อหนังสือจากต่างประเทศนั้น หอพระสมุดวชิรญาณ ได้ติดต่อกับ
 รัชการราชทูต กงสุลของประเทศไทยที่พำนักอยู่ในประเทศนั้น ๆ ให้ติดต่อบริษัทหนังสือส่งมาให้
 เช่น ใน พ.ศ. ๒๔๔๔ พระยาอรรคราชวราทรร เอกอัครราชทูตสยาม ณ กรุงวอชิงตัน หา
 หนังสือวิชาต่าง ๆ จากโรงพิมพ์รัฐบาลอเมริกันส่งมาให้หอพระสมุดวชิรญาณอยู่เสมอ^๒ โดยได้
 ติดต่อบริษัทพรอสเซอร์ คอร์ (Professor Kors) ของหนังสือต่าง ๆ จากสำนักงานการพิมพ์
 ของรัฐบาล (Division of Public Documents Library Government Printing
 Office) ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็น โกวเวอร์เมนต์ พรินติง ออฟฟิศ (Government Printing
 Office) ซึ่งในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ ได้รับหนังสือ ๒๐ เล่ม ซึ่งปีต่อมาได้รับประมาณ ๑๐๐ เล่ม
 ซึ่งเป็นหนังสือดี ขนาดใหญ่ เข้าเล่มด้วยปกอย่างดี เป็นสาขาวิชาใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้น และได้ติดต่อบริษัท
 ขอบจากโรงพิมพ์ต่าง ๆ ในอเมริกา ซึ่งทางโรงพิมพ์ก็รับจะส่งมาให้หอพระสมุดฯ ทุกปี และอีก
 ตัวอย่างคือประเทศอินเดีย สั่งซื้อหนังสือโดยผ่านหลวงสยามกิตติดุริย กงสุลไทย ประจำกัลกัตตา
 โดยมีใบสั่ง (Invoice) มีหมายเลขกำกับไป โดยจะบอกรหัสหมายเลขตามบัญชี โดยซื้อเชื่อ
 (debit) ไว้แล้วส่งใบเสร็จ (bills) มาก่อนแล้วทางรัฐบาลไทย แล้วส่งจ่ายค่าหนังสือ
 เป็นตราฟ (draft) (ดังตัวอย่างในภาคผนวก) ไปให้ไปยื่นเงินกับธนาคารที่หลังเมื่อได้รับ
 หนังสือแล้ว^๓ หนังสือที่สั่งซื้อเป็นหมวดหมู่เกี่ยวกับประเทศไทยหรือตะวันออกไกล (Siam and
 Far East) บางครั้งก็สอบถามหนังสือที่เกี่ยวกับประเทศไทยที่แต่งโดยชาวต่างประเทศไปยัง
 ห้างขายหนังสือต่าง ๆ ให้ช่วยหาให้ถ้ารู้มาจากที่อื่น เช่น หนังสือพิมพ์ ถ้าหนังสือที่ส่งมาไม่ครบ
 ขาดหายไป ดร. แฟรงก์เพอร์เตอร์ ก็จะมีจดหมายไปทวงถามหนังสือที่ขาดไป ดังตัวอย่าง

^๑ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๑๔ จดหมายโต้ตอบ (พ.ศ. ๒๔๔๑-๒๔๖๔)

^๒ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๒๑/๕ เรื่องหอพระสมุดวชิรญาณ (๓๐ เม.ย. ๑๑๔ -
 ๒๔ ต.ค. ๑๒๔)

^๓ เรื่องเดียวกัน.

จดหมายวันที่ ๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๑ ว่า หนังสือ The Chinese Repository vol. XVI ที่มีตราชนิดนี้ไม่มี จึงขอให้ส่งเล่มที่ขาดหายไป

จำนวนบริษัทห้างร้านสำนักพิมพ์ในต่างประเทศ ที่ทอพระสมุทวชิรญาณสั่งซื้อหนังสือต่าง ๆ มีดังนี้คือ

- ๑. บริษัทเคลลี วอช (Kelly & Walsh) ตั้งสาขาอยู่ที่ฮ่องกง (Hong Kong) ซึ่งได้ติดต่อขายหนังสือแก่ทอพระสมุทฯ มาตั้งแต่เป็นทอพระสมุทวชิรญาณเดิม
- ๒. บริษัทคาร์ล คับบลิว ไฮน์เออร์มาน (Karl W. Hiersemann) ที่ไลป์ซิก (Leipzig)
- ๓. บริษัท ออตโต ฮาราสโซวิทซ์ (Otto Harrassowitz) ที่ไลป์ซิก (Leipzig)
- ๔. บริษัท เบอ์นาร์ดี การ์ริท (Bernard Quaritch) ที่ลอนดอน (London)
- ๕. บริษัทฟรานซิส เอ็ดวาร์ด (Francis Edwards) ที่ลอนดอน (London)

ซึ่งบริษัทคาร์ล คับบลิว ไฮน์เออร์มาน นั้นเป็นบริษัทที่ทอพระสมุทฯ ซื้อหนังสือมากที่สุด ทางบริษัทจะส่งรายชื่อหนังสือเกี่ยวกับไทย พุทธศาสนามาให้เลือก บริษัทที่ทอพระสมุทฯ ซื้อรองลงมา คือ เคลลี วอช บรรดาห้างเหล่านี้จะลดค่าน้ำหนังสือ (discount) ที่ทอพระสมุทฯ สั่งซื้อให้ ๑๐ % ทุกครั้ง

ใบสั่งซื้อหนังสือที่ทอพระสมุทฯ ใช้นั้น เป็นแบบฟอร์มของบริษัทนั้น ๆ ส่งมาให้กรอก โดยจะเขียนระบุชื่อทอพระสมุทฯ ว่าเป็นใครแล้วเป็นตาราง ๕ ช่อง สำหรับกรอกวันเดือนปีที่สั่งซื้อ ชื่อหนังสือ พร้อมค่าแถมที่ส่ง ช่องเงินไทย ช่องเงินของต่างประเทศ ดังตัวอย่างใบสั่งซื้อในภาคผนวก

๘. การบอกรับเป็นรายเดือนและรายสัปดาห์ (Subscription)

โดยบอกรับพวกการสาร (Serials) หนังสือพิมพ์ (Newspaper) นิตยสาร (Magazine) และ (journal) ที่เป็นรายวัน รายสัปดาห์ และรายเดือน จาก...

ต่างประเทศ เมื่อนอกบริติชครบชุดแล้วพอสิ้นปีก็ได้จัดแบ่งรวมแยกตามขนาด และเนื้อเรื่องแล้ว จึงส่งไปเย็บเล่มแล้วเอาใส่เก็บในตู้วารสาร^๑ เมื่อเริ่มทอพระสมุดสำหรับพระนครนั้น ดร.แฟรง เฟอร์เตอร์ สมเด็จพระยาครุฑราชานุภาพ และกรมพระสมมตอมรินทร์ ได้ทรงร่วมมือกันในการคัดเลือก สิ่งชื่วารสารต่างประเทศ โดยการบอกรับ โดยในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ จาก ๑๑๖ หนึ่งสือพิมพ์ ข่าว รายวัน รายสัปดาห์ รายเดือน ที่ส่งมาสำหรับทอพระสมุดวชิรญาณ ในจำนวน ๔๑ รายการ ได้บอกรับเข้าทอพระสมุดฯ จำนวน ๓๕ รายการ ดังนี้

๑. Academy and literature
๒. Architect
๓. Autocar
๔. Board of Trade Journal
๕. British Journal Photography
๖. Builder
๗. Engineer
๘. Punch
๙. Times Weekly
๑๐. Art Journal
๑๑. Empire Review
๑๒. Earthightly Review
๑๓. London Magazine
๑๔. Nineteenth Century and After
๑๕. Pearson's Monthly
๑๖. Rapid Review

^๑ กจข. เอกสารรัชกาลที่ ๔ ศธ.๐๗๐๑.๖/๖๔ รายงานความเจริญของทอพระสมุด สำหรับพระนคร (๒๔๔๔/๒๔๖๔), หน้า ๒๗.

๑๗. Review of Reviews
๑๘. Royal Magazine
๑๙. Strand Magazine
๒๐. Windsor Magazine
๒๑. Colliers Weekly
๒๒. Century Magazine
๒๓. Cosmopolitan
๒๔. North American Review
๒๕. Celestial Empire
๒๖. North China Herald
๒๗. Bulletin Mensuel de Comite L' Aie Francaise
๒๘. Harpers Weekly
๒๙. Scientific American
๓๐. Scientific Supplement
๓๑. Black and White
๓๒. Graphic
๓๓. Illustrated London News
๓๔. L' Illustration
๓๕. Vllustriste Zeitung

การสั่งซื้อวารสารหนังสือพิมพ์นี้กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ไม่ทรงชำนาญ จึงทรงมอบหมาย
 หน้าที่ให้สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ เป็นผู้ทรงเลือกวารสารเข้าทอพระสมุดสำหรับพระนคร
 ตั้งจดหมายที่พระองค์มีไปถึงสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพเมื่อวันที่ ๑๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๔๔
 ว่า "ฉันไม่สู้ชำนาญในเรื่องหนังสือพิมพ์ ไม่รู้ว่าอินเตอเรสต์ของคนในเมืองเราเป็นอย่างไร ไม่
 รู้ว่าอย่างไหนจะต้องใจคน เรื่องนี้ถวายกรมหลวงดำรงทรงเลือกเห็นจะดีกว่า"

ใน พ.ศ. ๒๔๕๐ จำนวนวารสารที่บอกรับได้เปลี่ยนแปลงไปหลายรายชื่อ มีหลายรายเลิกกิจการไป และมีเพิ่มมาใหม่ ๗ รายการ เมื่อรวมรายการทั้งหมด ๔๑ รายการแล้ว หอพระสมุดฯ ได้บอกรับเพียง ๓๗ รายการเท่านั้น^๑ ดังบัญชีรายชื่อวารสารที่แสดงในภาคผนวก

ต่อมาปี พ.ศ. ๒๔๕๖ ได้บอกรับวารสารต่างประเทศจากบริษัท Messrs Kelly & Walsh Limited เพิ่มขึ้นอีก ๘ รายการ คือ

- ๑) Times Weekly Edition
- ๒) Illustrated London News
- ๓) Graphic
- ๔) L' Illustration
- ๕) Illustriete Zeitung
- ๖) Bulletin de Comite de l' Asie Francaise
- ๗) Asiatic Quarterly Review
- ๘) Harpers Weekly^๒

ในบางครั้งต้องคิดต่อบอกรับวารสารย้อนหลังเมื่อบอกรับรายชื่อใหม่ที่ออกมานานแล้ว หรือเล่มที่หอพระสมุดฯ ขาดหายไป ต้องติดต่อกับบริษัทห้างขายหนังสือในต่างประเทศ เช่น ห้างออกโตฮาราชไรท์ซ์^๓ ที่เมืองไลป์ซิก ประเทศเยอรมันให้ช่วยหา

^๑ กจข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ คร.๐๓๐๑.๖/๘ Messrs. Kelly & Walsh, Limited (๒๔๔๔-๒๔๕๑), หน้า ๔๗-๔๘.

^๒ เรื่องเดียวกัน.

^๓ ห้างออกโตฮาราชไรท์ซ์เป็นห้างขายหนังสือห้างใหญ่อยู่ที่เมืองไลป์ซิก ประเทศเยอรมัน มีเอเยนต์หลายแห่ง เช่น ที่ลอนดอน รับจัดหาหนังสือให้ลูกค้าจากหนังสือภาษาต่าง ๆ ทั่วโลก รับติดต่อบริษัทต่าง ๆ ของห้องสมุดที่ต้องการขายโดยหักค่าส่วนลด (Commission) ๑๐ % และทางห้างจะส่งภาพโปสการ์ด (Postcard) มาให้หอพระสมุดฯ เป็นตัวอย่างเพื่อสั่งซื้อภาพเหล่านั้นด้วย

วารสารที่ขาดหายไปให้โดยหอพระสมุดฯ อินดีเซียค่าใช้จ่าย (Charges) ให้ ๑๐ % เป็นค่านายหน้า (Commission) ตามราคาขาย ได้เริ่มบอกรับวารสารย้อนหลังในปี ๒๔๕๐^๑ หรือถ้าบอกรับแล้วไม่มีจริง ๆ ก็ต้องใช้วิธีขอยืมวารสารมาคัดลอกเองที่หอพระสมุดฯ เช่น ในวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๐ ดร. แฟรงเฟอ์เตอร์ ได้มีจดหมายไปถึง ดร. อาร์ ฮานิทซ์ (Dr. R. Hanitsch) บรรณารักษ์ประจำห้องสมุดราฟเฟิล (Raffles Library & Museum) ที่สิงคโปร์ เพื่อขอยืมวารสาร Logan Journal of the Indian Archipelago (Q 12-24) vols^๒ ในปี ค.ศ. ๑๘๔๗, ๑๘๔๘, ๑๘๕๐, ๑๘๕๒, ๑๘๕๔ เป็นเวลา ๒ เดือน เป็นต้น

ตามปกติแล้วในปีต่อไปทางหอพระสมุดฯ มีจดหมายไปต่อสัญญาการบอกรับทุกปี เพื่อไม่ต้องทำสัญญาใหม่เช่น เมื่อวันที่ ๗ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๒ ได้มีหนังสือไปต่อสัญญาในปี พ.ศ. ๒๔๕๓ ว่า "การจัดแจงใหม่จำเป็นต้องทำกับการพิจารณาเพิ่มเติมหนังสือพิมพ์และวารสารสำหรับห้องอ่านหนังสือของห้องสมุดนี้ เสนอแนะต่อท่านในการบอกรับใหม่สำหรับปี ค.ศ. ๑๙๑๐ จนกว่าจะได้รับการต่อสัญญาต่อไป"

ส่วนการชำระเงินค่าวารสารนั้นเมื่อมีใบเสร็จ (bills) มาเป็นจำนวนเงินตราต่างประเทศทางหอพระสมุดฯ ต้องนำเงินไปซื้อตราฟ (draft) จากธนาคารฮ่องกงเซี่ยงไฮ้แบงก์ คอร์ปอเรชั่น ลงไปให้บริษัทหนังสือ^๓

^๑ กจข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๘ Messrs. Kelly & Walsh, Limited (๒๔๔๘-๒๔๗๑), หน้า ๘๗-๘๘.

^๒ กจข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๗ Otto Tharrassowiteg 14 Turrstrasse Lupagig (พ.ศ. ๒๔๔๘-๒๔๗๑), หน้า ๘๘.

^๓ กจข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๘ Messrs. Kelly & Walsh, Limited (๒๔๔๘-๒๔๗๑), หน้า ๕๐-๕๑.

เมื่อกรมพระสมมตอมรพันธุ์ตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ประพาสยุโรป ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๔๕๐ ก็ได้ทรงติดต่อบอกรับวารสารต่าง ๆ ที่มีตัวแทนจำหน่ายในยุโรปล่วงหน้า ของปีต่อไป เช่น ทรงเสด็จไปที่บริษัทชอคโตฮาราในลิสซิบ เมืองไลป์ซิก โดย ดร.แฟรงก์ เพอร์เตอร์ ได้มีโทรเลขติดต่อกับพระองค์ตลอดเวลาที่ตามเสด็จในยุโรป

ตามปกตินั้นตัวแทนในต่างประเทศส่งวารสารมาให้โดยไม่คิดค่าบ่วงการ นอกจากค่าบอกรับวารสารเท่านั้น จนถึงปี พ.ศ. ๒๔๕๔ จึงเริ่มให้ลูกค้ายุบการรับวารสารเสียค่าแถมบ่วงสำหรับส่งวารสารต่างหากจากราคาของวารสาร แล้วจึงรวมเป็นราคาทั้งหมด^๑

สรุปแล้วการจัดหาหนังสือเข้าหอพระสมุคสำหรับพระนครในช่วง พ.ศ. ๒๔๔๘-๒๔๕๕ นี้ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงมีบทบาทร่วมอยู่ด้วยในฐานะคณะกรรมการและสมานายกของหอพระสมุคฯ ได้ทรงสั่งซื้อหนังสือทั้งในและนอกประเทศ และหาหนังสือเข้าหอพระสมุคฯ ด้วยวิธีการต่าง ๆ ออกความคิดเห็นร่วมในการหาหนังสือเข้าหอพระสมุคฯ ด้วยความวิริยะอุตสาหะตลอดมาจนพระองค์สิ้นพระชนม์

การจัดหมู่

การจัดหมู่ (Classification) นั้น แต่เดิมมาได้จัดหนังสือในหอพระสมุคฯ ตามหมวดหมู่ ประเภทของหนังสือ เช่น พวกภาษามคธ ก็อยู่ตามภาษามคธ พวกบทกลอนก็ให้อยู่ตามพวกบทกลอน เป็นต้น^๒ ต่อมาได้กำหนดหนังสือออกเป็นแผนก ๆ คือ

๑. แผนกพระพุทธศาสนา
๒. แผนกหนังสือไทย
๓. แผนกหนังสือต่างประเทศ

^๑ กช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๗ Otto Harrassowitz
14 Turrstrasse Leipagig (พ.ศ. ๒๔๔๘-๒๔๗๑), หน้า ๑๒๔.

^๒ กช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๖๔ รายงานความเจริญของหอพระสมุคฯ สำหรับพระนคร (๒๔๔๘-๒๔๖๕), หน้า ๖.

๑) แผนกพระพุทธศาสนา แบ่งเป็น ๒ พวกคือ

- ๑. พวกอรรถในภาษามคธ สันสกฤต (ไม่ว่าตัวอักษรอย่างไรใด ๆ)
- ๒. พวกแปล เป็นภาษาไทย และภาษาอื่น ๆ

พวกอรรถแบ่งเป็น ๕ หมวดคือ

- ๑. หมวดพระวินัย
- ๒. หมวดพระสูตร
- ๓. หมวดพระปรมัตถ
- ๔. หมวดลัทธินิกายพิเศษ
- ๕. หมวดตำนาน

พวกแปลแบ่งเป็น ๔ หมวด เหมือนกับพวกอรรถเว้นแต่หมวดตำนานไปไว้ใน

หนังสือไทย มี

- ๑. หมวดพระวินัย
- ๒. หมวดพระสูตร
- ๓. หมวดพระปรมัตถ
- ๔. หมวดลัทธินิกายพิเศษ

๒) แผนกหนังสือไทย แบ่งเป็น ๔ พวกคือ

- ๑. พวกตำนาน
- ๒. พวกตำรา
- ๓. พวกโอวาท
- ๔. พวกประโลมโลกย์

พวกตำนานแบ่งเป็น ๒ หมวดคือ

- ๑. หมวดพงษาวดาร
- ๒. หมวดจดหมายเหตุ

พวกตำราแบ่งเป็น ๑๗ หมวดคือ

- ๑. หมวดธรรมศาสตร์ (กฎหมาย)

๒. หมวดนิติศาสตร์ธรรมเนียม แบบธรรมเนียม
๓. หมวดยุทธศาสตร์ (พิไชยสงคราม)
๔. หมวดศิลปศาสตร์ (การช่าง)
๕. หมวดอักษรศาสตร์ (วิชาหนังสือ)
๖. หมวดเวชศาสตร์ (วิชาหมอ)
๗. หมวดสัตวศาสตร์ (ตำรา ช้างม้าและนกเป็นต้น)
๘. หมวดธาตุศาสตร์ (แปรธาตุและโลหะธาตุ)
๙. หมวดพฤกษศาสตร์ (ตำราต้นไม้)
๑๐. หมวดอรรถศาสตร์ (เลขยันต์)
๑๑. หมวดโหราศาสตร์ (พยากรณ์)
๑๒. หมวดดาราศาสตร์ (ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์และดาวฤกษ์)
๑๓. หมวดภูมิศาสตร์ (ไตรภูมิและแผนที่)
๑๔. หมวดนาฏศาสตร์ (พ็อนรำรวมทั้งบทร้อง)
๑๕. หมวดคีตะศาสตร์ (สวด ชับลำ เหน้)
๑๖. หมวดฉันทศาสตร์ (บทกลอน)
๑๗. หมวดไสยศาสตร์ (ลัทธิ ศาสนาต่าง ๆ)

พวกโอวาทจรรยาแบ่งเป็น ๓ หมวด คือ

๑. หมวดธรรมเทศนา
๒. หมวดสุภาสิต
๓. หมวดโอวาทในศาสนาอื่น

พวกประโลมโลกย์แบ่งเป็น ๒ หมวด คือ

๑. หมวดสังวาส (นิราศ เพลงยาว สังวาส)
๒. หมวดนิทาน

ต่อมาในสมัยตอนปลายที่กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงดำรงตำแหน่งสภานายกนั้น
แผนกหนังสือไทยได้แยกเป็นฉบับเขียนและฉบับพิมพ์มีการเปลี่ยนแปลงการจัดหมู่ ให้ลดน้อยลง
โดยรวมหมวดที่ซ้ำ ๆ เข้าด้วยกัน

- ๓) แผนกหนังสือต่างประเทศ แบ่งเป็น ๔ พวก คือ
๑. พวกอภิธานภาษา (พจนานุกรมภาษาต่าง ๆ)
 ๒. พวกภาษาชาวตะวันตก (ภาษาฝรั่งเศส อังกฤษ เยอรมัน ฯลฯ)
 ๓. พวกภาษาชาวตะวันออก (ภาษาจีน ญี่ปุ่น เขมร ฯลฯ)
 ๔. พวกเมืองไทย (หนังสือต่างประเทศที่แต่งเกี่ยวกับเมืองไทย)^๑

การจัดหมู่หนังสือภาษาต่างประเทศนี้ มีหนังสือหลายประเภท หลายชนิดนี้ คณะกรรมการหอพระสมุดจึงได้จ้างชาวต่างประเทศที่มีความรู้ทางบรรณารักษศาสตร์มาเป็นบรรณารักษ์หอพระสมุดฯ ได้แก่ ดร. โอสดาร์ แฟรงเฟอร์เตอร์ เพื่อมาทำหน้าที่

๑. สั่งซื้อหนังสือและจัดหมวดหมู่ตรวจเก็บแยกประเภทหนังสือ
๒. แนะนำความรู้ทางบรรณารักษศาสตร์แก่พนักงานในหอพระสมุดฯ
๓. นำหอพระสมุดของประเทศเข้าสู่สมาคมกับนานาประเทศเพื่อเผยแพร่งานของ

หอพระสมุดสำหรับพระนคร

ดังนั้นต่อมาหนังสือภาษาต่างประเทศจึงได้จัดแบ่งออกไปเป็นประเภทใส่ไว้เป็นตัว ๆ มีอักษรเขียนบอกไว้และมีอักษรโรมันกำกับไว้ด้วย ได้แบ่งเป็น ๒๗ ประเภท คือ

- A สยาม (Siam) ว่าด้วยเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประเทศไทยทั้งหมด
- B อินโดจีน (Indo-chine)
- C พม่า (Burma)
- D มลายู (Malaya)
- E ลังกา (Ceylon) เป็นหนังสือว่าด้วยพระพุทธศาสนาและตำราภาษาบาลีรวมอยู่ด้วยเป็นจำนวนมาก
- F ซีเบต เอเชียตอนกลาง (Central Asia)

^๑ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๓๐๑.๖/๖๔ รายงานความเจริญของหอพระสมุดสำหรับพระนคร (๒๔๔๔-๒๔๖๔), หน้า ๒-๔.

- G อินเดีย (India)
- H ชวา (Indonesia)
- I จีน (China)
- J ญี่ปุ่น (Japan)
- K ตะวันออกใกล้ยุโรป (Near Orient)
- L ตะวันออกทั่วไป (Oriental Series)
- M หนังสือที่พิมพ์ทางตะวันออก
- N ภูมิศาสตร์ และการเดินเรือ (Geography and Voyage)
- O มนุษยศาสตร์ ชาติต่าง ๆ (Ethnology)
- P ศัพท์ศาสตร์ ภาษาต่าง ๆ (Philology)
- Q ตรรกศาสตร์ (Philosophy)
- R ศาสนา (Religion)
- S พงศาวดาร (History)
- T พงศาวดารธรรมชาติ (Natural History)
- U วิทยาสาคร (Useful Art)
- V การปกครอง (Sociology) มีพจนานุกรมรวมอยู่ด้วย
- W วรรณคดี (Literature)
- X วิทยาที่แสดงประโยชน์โดยเฉพาะ (Fine Art)
- Y ทั่วไป (General)
- Z หนังสือที่ออกทีออกเป็นครั้งคราว (Periodicals)
- หนังสือภาษาสันสกฤต (Sanskrit Book)

นอกจากนี้ยังมีหมวดหนังสือพิเศษอีกคือ

หนังสือทางราชการของสมาคมสันนิบาตชาติ (Official Publication of the League of Nations)

หนังสือที่ส่งตามพระราชบัญญัติ (Books and Papers Recieved According to the Press Laws)

หมวดแผนที่และแบบคัดลอกศิลาจารึก (Maps & Inscription Copy Pages)

ซึ่งหมวดนี้ได้ทำอย่างจริงจังในสมัยที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเป็น
สภานายก ซึ่งมีศาสตราจารย์ ยอดซ์ เซเดส เป็นบรรณารักษ์

ลักษณะการจัดหมวดหมู่หนังสือภาษาต่างประเทศนี้ใช้อักษร A-Z เหมือนระบบ
Library of Congress ในปัจจุบัน แต่ไม่มีตัวเลขผสมและอักษรแยกย่อยลงไป นอกจากนี้
มีอักษรครบทุกหมวดแต่ระบบ L.C. มีเพียง ๒๐ หมวด แต่ละหมวดเป็นเนื้อหาวิชาแคบ ๆ
เฉพาะตัวเรื่อง โดยเน้นความสำคัญของประเทศไทยก่อนมาเป็นหมวด A เนื้อหาวิชาที่แบ่งออก
มาก็แบ่งเป็นประเทศก่อนแล้วจึงแบ่งออกไปตามเนื้อหาวิชาต่าง ๆ ทั่วไป

การทำบัญชีหนังสือ

การทำบัญชีหนังสือนี้กรมพระสมมตอมรพันธุ์ขณะทรงเป็นสภานายกได้ทรงนำเข้าที่ประชุม
กรรมการหอพระสมุดฯ เพราะเห็นเป็นเรื่องสำคัญที่ยากลำบากในการทำให้สำเร็จลงได้ เพราะ
ได้ทำมาเป็นเวลานานแล้ว และได้ทำอยู่ตลอดเวลาที่ยังไม่สำเร็จ จึงได้ทรงร่วมปรึกษาหารือ
กำหนดเป็นแผนกหนังสือต่าง ๆ แบ่งกันไปทำได้ทำเป็นโครงการต่อไปในอนาคต^๒

แต่เดิมมาการทำบัญชีหนังสือในหอพระสมุดฯ ไม่จัดเป็นระเบียบแบบแผน คือ เมื่อได้
รับหนังสือมาก็ลงบัญชีรับไว้เป็นส่วนใหญ่ แล้วส่งหนังสือไปตามแผนกต่าง ๆ คือ แผนกต่างประเทศ
แผนกภาษาบาลี แผนกธรรมคดี แผนกวรรณคดี แผนกโบราณคดี และแผนกจดหมายเหตุ

^๑ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ คร.๐๗๐๑.๖/๖๔ รายงานความเจริญของหอพระสมุด
สำหรับพระนคร (๒๔๔๔-๒๔๖๕), หน้า ๒๔-๓๐.

^๒ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ คร.๐๗๐๑.๖/๖๔ การประชุมกรรมการหอพระสมุด
วชิรญาณ ครั้งที่ ๑ (๒๔๔๔), หน้า ๕.

โดยเจ้าหน้าที่ในแผนกนั้นรับหนังสือแล้วลงบัญชีเรียงลงมาเข้าหมวดหมู่ไว้ ไม่ได้จำแนกอย่างละเอียด แยกประเภทให้สะดวกแก่การค้นหา เพราะเจ้าหน้าที่แผนกต่าง ๆ ไม่ได้ศึกษารวบรวมวารักษศาสตร์มาก่อน ต่อมาการหาหนังสือเข้าบรรจุในหอพระสมุดฯ ได้เพิ่มจำนวนมากขึ้น และได้จ้างชาวต่างประเทศผู้ชำนาญในการจัดหมู่ ได้ทำแผนกหนังสือต่างประเทศจึงลงบัญชีตามหมวดหมู่ของหนังสือต่างประเทศนั้น ๆ จากหมวด A ประเทศไทยถึงหมวด Z หนังสือพิมพ์ที่ออกเป็นครั้งคราว^๑

แผนกหนังสือภาษาไทยนั้นการทำบัญชีในตอนปลายสมัยที่กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงเป็นสภานายกหอพระสมุดสำหรับพระนครได้แบ่งเป็นหนังสือฉบับเขียน และฉบับพิมพ์ โดยทำบัญชีเรียงลงมาเป็นหมวด ๆ เท่านั้น ต่อมาจึงได้ทำบัญชีหนังสือไทย โดยเขียนชื่อ หนังสือ และประเภท ตลอดจนโรงพิมพ์ไว้ในบัตร (card) เป็นกระดาษแข็ง ซึ่งนิยมใช้กันในปัจจุบันทั่วโลก ซึ่งทางแผนกหนังสือต่างประเทศ เป็นผู้นำมาใช้ก่อนแผนกหนังสืออื่น ๆ จึงได้ทำตาม^๒ นับเป็นการใช้บัตรรายการเป็นครั้งแรก โดยสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเห็นว่าการทำบัญชีหนังสือในหอพระสมุดฯ แบบเป็นเล่มนั้นไม่สะดวกในการลง เมื่อหน้าสมุดหมดลง และแก้ไขลำบาก ต้องขีดฆ่าสกปรก จึงได้เปลี่ยนมาทำบัญชีหนังสือโดยเขียนลงกระดาษแข็งเรื่องละกระดาษแข็งเรื่องละแผ่น เพื่อสับเปลี่ยนแก้ไขได้ง่าย และเป็นสากลนิยมในหอสมุดต่างประเทศทั่วไป โดยเปลี่ยนหลักเกณฑ์เดิมที่เอาชื่อเรื่องหนังสือเป็นหลัก ซึ่งบางครั้งชื่อเรื่องไม่ตรงกับเนื้อหา มาเป็นระบุนายการผู้แต่ง ชื่อเรื่อง เมือง และสถานที่พิมพ์ ขนาด เฉพาะปีและบรรณลักษณะ และบอกขนาดของหนังสือระบุว่าอยู่ที่เท่าไร ชั้นที่เท่าไร บัตรรายการแรกเป็นหนังสือภาษาอังกฤษ ขนาด ๑๐x๑๕ ซม.^๓ ใน พ.ศ. ๒๔๕๕ นี้ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ได้ทรงส่งชื่อ^๔

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔.

^๒ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๖๔ รายงานความเจริญของหอพระสมุดสำหรับพระนคร (๒๔๕๔-๒๔๖๕), หน้า ๑๒๕.

^๓ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานหอพระสมุด หอพระมณฑียรธรรม หอวิชาญาณ หอพุทธศาสนสังคหะ และหอสมุดสำหรับพระนคร, หน้า ๔๕, ๔๘.

○ (card) มาใช้ในการทำบัญชีหนังสือเป็นจำนวนมาก

ส่วนการทำบัญชีหนังสือทางพุทธศาสนานั้น ได้จัดทำบัญชีโดยแยกเป็นหมวดหมู่ต่าง ๆ แล้วเขียนรายชื่อเรียงลงมา ได้ทำเป็นบัตรรายการเรียงในกล่องไว้ การทำบัญชีหนังสือทางพุทธศาสนาบางส่วนที่สำเร็จลงคือ บัญชีหนังสือบาสิที่กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงริเริ่มทำและได้พิมพ์เป็นหนังสือออกเผยแพร่ต่อมาในงานพระศพของกรมพระสมมตอมรพันธุ์ ชื่อว่า "บัญชีเรื่องหนังสือในหอพระสมุดวชิรญาณ ภาคที่ ๑ แผนกบาสิ พ.ศ. ๒๔๕๔ โดยจัดเป็นบรรณานุกรมเล่มแรกของหอพระสมุดวชิรญาณที่ทำให้ทราบชื่อ จำนวนหนังสือ ผู้แต่งหนังสือ ประเภทหมวดหมู่ของหนังสือ บางครั้งก็มีลำดับ ปี พ.ศ. บอกวันแรมขึ้น เดือน เวลาเข้า คำที่แต่งหนังสือนั้น โดยจะเรียงจำนวนน้อยไปหามาก ได้แบ่งหมวดหมู่ออกไปหลายหมวดหมู่ตั้งในบรรณนิทัศน์งานพระนิพนธ์

การพิมพ์บัญชีหนังสือของหนังสือแผนกต่าง ๆ ออกเผยแพร่ในหอพระสมุดฯ นั้นได้มีการพิมพ์อยู่ตลอดมาแต่ไม่สม่ำเสมอ เพราะกว่าจะทำบัญชีเรียบร้อยได้ก็กินเวลานานและระยะที่เป็นหอพระสมุดสำหรับพระนคร มีหนังสือใหม่เพิ่มมากขึ้น ทำให้การพิมพ์ชะงักลง จึงได้ทำบัญชีหนังสือเก่า เช่น หนังสือทางพุทธศาสนา เมื่อเสร็จแล้วจึงทำบัญชีหนังสือใหม่ พวกหนังสือภาษาต่างประเทศและหนังสือไทยฉบับพิมพ์ โดยปกติการทำบัญชีหนังสือแต่เดิมโดยทั่วไปนั้นภาษาไทย มักจะระบุ ชื่อของสิ่งพิมพ์ ประเภท รายชื่อหนังสือ รายการสิ่งของ และปี พ.ศ. (ร.ศ.) หรือศกบางทีก็มีลำดับที่บอกจำนวนหนังสือเล่มที่เล่ม จำนวนของแล้วมีช่องหมายเหตุเพิ่มไว้ ซึ่งแต่ละแผนกจะไม่เหมือนกัน ดังจะดูเพิ่มเติมได้จากภาคผนวก

สรุปการทำบัญชีหนังสือนี้ต้องมีการรวบรวมหนังสือทั้งหมดเตรียมไว้โดยทางจากผู้ที่ยืมหนังสือไว้ให้นำมาคืนก่อนแล้วพิมพ์หลังได้ ต่อมาในสมัยที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นสภานายก มีไปรษณีย์เซอร์ ยอร์ช เซเดส์ เป็นบรรณารักษ์ ได้แยกประเภทหนังสือต่าง ๆ ไว้มีอักษรโรมันกำกับ เพื่อสะดวกในการเรียกประเภทและเขียนเลขประจำหนังสือ ได้ทำบัญชีเป็นก้าคมี ๒ ชุด โดยเรียงตามลำดับตัวเลขและอักษร ๑ ชุด บอกชื่อเรื่องหนังสืออีก ๑ ชุด

บอกนามผู้แต่งพร้อมตำแหน่งแล้วลงบัญชีใหม่กำกับอีกทีหนึ่ง แล้วแต่ละประเภทแบ่งขนาดของหนังสือ ออกเป็น ๓ ขนาดคือ

- ๑. ขนาดเล็ก octavo
- ๒. ขนาดกลาง quarto
- ๓. ขนาดใหญ่ folio

จึงนับได้ว่า ได้เปลี่ยนรูปการทำบัญชีหนังสือ เป็นแบบของบัตรรายการในสมัยสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นสภานายกหอพระสมุดฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ เป็นต้นมา

การบริการ

หอพระสมุดสำหรับพระนคร เมื่อแรกตั้งนั้น ได้รวบรวมหนังสือต่าง ๆ มาไว้ให้บริการมีจำนวนทั้งสิ้นคือ

หนังสือภาษาไทย	๘,๐๔๔	เล่ม
หนังสือภาษาต่างประเทศทางตะวันออก	๒,๓๔๓	เล่ม
หนังสือภาษาต่างประเทศทางตะวันตก	๔,๘๓๐	เล่ม
รวมทั้งสิ้น	๑๕,๒๑๗	เล่ม

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๕๔ ได้มีหนังสือเพิ่มเติมขึ้นมามาก โดยวิธีการจัดหาต่าง ๆ ดังนี้

หนังสือภาษาบาลี สันสกฤต	๔,๐๖๓	เล่ม
หนังสือภาษาไทย	๔๔,๗๔๕	เล่ม
หนังสือต่างประเทศตะวันออก	๒,๓๕๐	เล่ม
หนังสือภาษาต่างประเทศตะวันตก	๕๖,๒๐๘	เล่ม

รวมหนังสือทั้งเก่าและใหม่เมื่อสิ้น พ.ศ. ๒๔๕๔ คือ ๑๒๑,๕๒๕ ซึ่งนับเป็นจำนวนหนังสือที่เพิ่มขึ้นในระยะเวลา ๑๑ ปี จำนวน ๕๖,๒๐๘ เล่ม นับว่างานบริการหนังสืออ่านค้นคว้าของ

กชข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๖๔ รายงานความเจริญของหอพระสมุดสำหรับพระนคร. (๒๔๕๔-๒๔๖๕), หน้า ๓๑๑.

หอพระสมุดสำหรับพระนครเติบโตมาโดยตลอด^๑

การบริการห้องอ่านหนังสือนั้นเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้าไปอ่านหนังสือต่าง ๆ เพื่อเป็นประโยชน์และพักผ่อน ให้ผู้อ่านปฏิบัติตามกฎข้อห้ามของหอพระสมุดฯ และให้แต่งกายสุภาพเรียบร้อย โดยต้องเซ็นชื่อผู้ใช้ไว้ในสมุดก่อนเข้ามาอ่านหนังสือ อ่านได้เฉพาะหนังสือที่เจ้าหน้าที่จัดวางไว้ให้อ่านที่บนโต๊ะเท่านั้น หนังสือที่ใส่ไว้ในตู้เอามาอ่านไม่ได้ ถ้าต้องการหนังสือในตู้ต้องขออนุญาตจากเจ้าหน้าที่ และห้ามไม่ให้ยืมหนังสือเอาไปอ่านที่อื่น นอกจากผู้ที่ต้องการเอาไปสอนจึงอนุญาตให้ยืมไปในเวลาจำกัด และไม่เป็นหนังสือหายากซึ่งไม่มีฉบับแทน หนังสือในห้องอ่านหนังสือแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท โดยแยกเป็น ๓ โต๊ะ คือ โต๊ะที่ ๑ เป็นหนังสือพิมพ์ภาษาไทยรายวันทุก ๆ ฉบับ โต๊ะที่ ๒ หนังสือพิมพ์ต่างประเทศและนิตยสารต่าง ๆ โต๊ะที่ ๓ หนังสือพิมพ์ที่เป็นเล่ม รายสัปดาห์ รายปักษ์ รายเดือน รวมทั้งราชกิจจานุเบกษา ข่าวดารทางราชการ และมีที่วางหนังสือพิมพ์ต่างประเทศอีก ๒ แผง ๆ ละ ๒ ฉบับ เป็นหนังสือพิมพ์ฝรั่งเศส อเมริกา และอังกฤษ ทั้งรายวัน และรายสัปดาห์ ห้องอ่านหนังสือนี้ได้มีผู้มาใช้เป็นจำนวนมาก

จำนวนผู้ใช้ห้องสมุดเป็นพระและพระภิกษุ และเป็นชาวต่างประเทศที่นิยมมาชมลวดลายของเก่าในหอพระสมุด เช่น ตูตระธรรม เป็นต้น^๒

จากสถิติผู้มาใช้บริการประจำเดือนต่าง ๆ ๕ เดือน ใน พ.ศ. ๒๔๔๔ คือ

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ คร.๐๓๐๑.๖/๖๔ รายงานความเจริญของหอพระสมุดสำหรับพระนคร (๒๔๔๔-๒๔๖๔)

^๒ กทช. ไมโครฟิล์ม วชิรญาณ ตอนที่ ๑๐๓ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๔, หน้า ๑๐๓-๑๐๔.

สถิติ	เม.ย.	พ.ค.	ก.ค.	ส.ค.	ธ.ค.	โดยเฉลี่ย
๑. จำนวนผู้มาใช้หอพระสมุดฯ	๖๔	๖๐	๗๖	๓๔	๗๐	๖๔ คน/เดือน
๒. จำนวนผู้ยืมหนังสือภาษาไทย	๑๕๕	๒๑๐	๒๒๐	๑๕๐	๑๕๐	๑๕๐ คน/เดือน
๓. จำนวนผู้ยืมหนังสือภาษาต่างประเทศ	๓๔	๑๕	๒๕	๑๕	๒๕	๒๓.๘ คน/เดือน
๔. จำนวนค่าปรับหนังสือยืมเกินกำหนด	๒บาท ๓๒ชั้ว	๕บาท ๒๔ชั้ว	๓บาท ๒๔ชั้ว	๑บาท	๒บาท ๒๔ชั้ว	๒บาท ๔๕ชั้ว/เดือน
๕. ค่าขายหนังสือวารญาณรายเดือน	๖บาท	๑๖บาท	๕บาท ๒๔ชั้ว	๑บาท	เล็ก	๕บาท ๓๖ชั้ว ^๑ /เดือน หนังสือ วารญาณ

งานบริการของหอพระสมุดฯ ที่กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงทำมากที่สุด คือ การทวงหนังสือจากผู้ที่ยืมไปเป็นเวลานาน เช่น ทวงหนังสือพิมพ์ชาติกษัตริย์โรมัน จากกรมหลวงวชิรญาณวรราช เมื่อวันที่ ๑๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๒^๒ นอกจากนี้ยังทรงประสานงานติดต่อกับต่างประเทศที่มีจดหมายผ่าน ดร. แฟรงก์เพอร์เตอร์ มาถามปัญหา ข้อข้องใจต่าง ๆ ในเรื่องของสิ่งพิมพ์ไทยในหอพระสมุดฯ มี เช่น พวกสำนักศึกษาจารย์ต่าง ๆ^๓

โดยสรุปแล้วงานบริการที่กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงทำคือการจัดให้ผู้ใช้เซ็นชื่อก่อนเข้าห้องสมุด การรวบรวมสถิติผู้ใช้ห้องสมุด ผู้ยืมหนังสือ รายได้จากค่าปรับ ค่าขายหนังสือวารญาณ และการทวงหนังสือ การให้ความช่วยเหลือแก่ต่างประเทศที่มีจดหมายติดต่อกัน

^๑ ๑ บาท = ๔๔ ชั้ว

^๒ กษ. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๒๒ จดหมายติดต่อดีตอบ (พ.ศ. ๒๔๕๒)

^๓ กษ. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๓๒ จดหมายติดต่อดีถึง Mr. Blyden (พ.ศ. ๒๔๕๔-๒๔๕๕), หน้า ๑-๓.

การชำระหนังสือ

การชำระหนังสือ นั้น เป็นความมุ่งหมายของหอพระสมุดฯ ที่จะให้หนังสือทุก ๆ เรื่องในหอพระสมุดฯ เป็นฉบับที่ถูกต้องที่สุด เพื่อเวลานำไปพิมพ์จะได้พิมพ์แต่ฉบับที่ถูกต้องเสมอ จึงได้มีการชำระหนังสือเพิ่มเติมขึ้น เป็นหน้าที่ของพนักงานหอพระสมุดสำหรับพระนคร กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงช่วยเรื่องการชำระหนังสือมาโดยตลอด เพราะทรงเป็นผู้ที่อ่านมาก แม้หนังสือ "กุ" ของนายกุหลาบก็ทรงทราบว่าเขียนเขียนแบบผิด ๆ ถูก ๆ ไม่ใช่ต้นฉบับของจริงแต่โบราณ เพราะเหตุที่ทรงเป็นผู้อ่านมากและมีความละเอียด ได้ทรงช่วยชำระหนังสือไทยและหนังสือทางพุทธศาสนา มาเป็นจำนวนมากหลายเรื่อง ที่หอพระสมุดฯ ชีวญาณนำไปพิมพ์เผยแพร่ในงานต่าง ๆ ที่เจ้าภาพมาขออนุญาตต่อหอพระสมุดฯ ชีวญาณ การชำระหนังสือแบ่งเป็น ๒ อย่าง คือ

๑. ชำระเพื่อความได้แก่ หนังสือที่เป็นโบราณคดี เป็นต้น ถ้าจะพิมพ์เรื่องใดก็สามารถตรวจสอบหนังสืออื่น ๆ ที่มีเรื่องราวกล่าวถึงเรื่องที่จะพิมพ์ให้นำมาลงคำอธิบายไว้ในหนังสือที่พิมพ์นั้น เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องดีขึ้น เช่น ชำระหนังสือจดหมายเหตุลวงดุมสมบัติ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒

๒. ชำระถ้อยคำ คือ หนังสือเก่าซึ่งมีถ้อยคำผิด คลาดเคลื่อนจากของจริง เพราะคัดลอกผิดหรือคัดลอกมาหลายต่อหรือมีผู้แก้ไขต่อเติมคำให้ผิดจากของเดิม

การพิมพ์หนังสือของหอพระสมุดสำหรับพระนคร

แต่เดิมนั้นหอพระสมุดฯ เคยรวบรวมเรื่องเก่าใหม่พิมพ์ลงในหนังสือวชิรญาณ จำหน่ายแก่สมาชิก เป็นรายสัปดาห์ รายเดือนบ้าง จนได้เลิกหนังสือวชิรญาณไปใน พ.ศ. ๒๔๔๘ เพราะขาดทุนสิ้นเปลืองเงินของหอพระสมุดฯ มาก ได้นำวิธีพิมพ์หนังสืออย่างหอพุทธศาสนสังคหะ ซึ่งกรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงเป็นผู้ริเริ่มทำ เมื่อทรงเป็นสภานายกหอพระสมุดสำหรับพระนครแทน

กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๖๔ รายงานความเจริญของหอพระสมุดสำหรับพระนคร (๒๔๔๘-๒๔๖๕), หน้า ๑๑๘.

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงนำมาใช้คือ ชักชวนผู้มีศรัทธาพิมพ์หนังสือแจกในงาน การกุศล เป็นงานมงคลหรืองานศพก็ตาม โดยหอพระสมุดฯ รับผิดชอบจัดหาเรื่องในหนังสือ และจัดการพิมพ์ให้เสร็จ โดยเจ้าภาพมาแจ้งความประสงค์ เลือกรหาเรื่องที่หอพระสมุดฯ มีอยู่ ตามใจว่าต้องการพิมพ์เรื่องอะไร และบอกจำนวนที่ต้องการไว้ หลังจากนั้นก็ให้มารับหนังสือที่ พิมพ์แล้วไปโดยนำเงินค่าพิมพ์มาชำระให้ตามราคาที่ตกลงหรือเจ้าภาพจะรับต้นฉบับไปพิมพ์เองก็ได้ แต่ทั้ง ๒ กรณีนี้ต้องแบ่งส่วนให้แก่หอพระสมุดฯ ตามอัตราร้อยละ ๒๐ เรียกว่า "ค่าภาคหอพ" ซึ่งจะให้มากกว่านี้ก็ได้เพื่อให้หอพระสมุดฯ ขายเป็นผลประโยชน์อันเป็นรายได้เข้าหอพระสมุดฯ ต่อไป โดยทางหอพระสมุดฯ สำหรับพระนคร ได้มีแผนกกองพิมพ์ อันเป็นแผนกสำคัญที่ต้องตรวจตรา หาเรื่องราวต่าง ๆ เตรียมไว้มาเป็นต้นฉบับสำหรับให้ผู้ที่ศรัทธามาขอรับพิมพ์และต้องคอยแก้ไข ต้นฉบับเก่า ๆ ที่บกพร่อง ผิดพลาดต่าง ๆ ให้ถูกต้องตามกาลสมัย การพิมพ์หนังสือของหอพระสมุดฯ แบ่งออกได้เป็น ๓ ประเภท คือ

๑. หนังสือที่พิมพ์โดยทุนของหอพระสมุดฯ สำหรับพระนครเอง โดยมากเป็นหนังสือไทยที่สำคัญ พิมพ์เป็นภาษาอังกฤษ รวมทั้งจดหมายเหตุสมัยกรุงศรีอยุธยา และสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รวมทั้งหมด ๘ เรื่อง เพื่อจำหน่ายแก่ต่างประเทศ

๒. หนังสือที่กรรมการหอพระสมุดฯ อนุญาตให้โรงพิมพ์ต่าง ๆ พิมพ์ออกจำหน่ายมักเป็น หนังสือเก่า ๆ หรือฉบับเขียน ซึ่งเก็บรักษาไว้ในหอพระสมุดฯ โดยทางโรงพิมพ์ต้องให้หนังสือแก่ หอพระสมุดฯ ร้อยละ ๒๐ ของหนังสือที่พิมพ์ออกมาขาย ซึ่งมักเป็นเรื่องที่ไม่มีโอกาสสร้างในการ กุศล แต่เป็นหนังสือที่คาดว่าขายดี เพราะมีผู้นิยมมาก แต่หอพระสมุดฯ ไม่มีทุนที่จะพิมพ์เองจึง อนุญาตให้เจ้าของโรงพิมพ์ ๆ ขาย โดยมีสัญญา ๓ ข้อ คือ

๑. ให้ขายในราคาที่กรรมการหอพระสมุดฯ เห็นชอบ
๒. อนุญาตให้พิมพ์ครั้งเดียว ถ้าจะพิมพ์ต่อไปต้องขออนุญาตใหม่
๓. เจ้าของโรงพิมพ์ต้องมอบหนังสือที่พิมพ์นั้นแก่หอพระสมุดฯ ร้อยละ ๒๐ ของ จำนวนหนังสือที่พิมพ์

หนังสือที่พิมพ์แล้วมักเป็นบทละครรำ พระราชนิพนธ์ เรื่องธรรมปริยาย บทกลอน บ้าง โดยเรียกหนังสือเหล่านี้ว่า "ฉบับหอพระสมุดฯ วิชาญ" ซึ่งเมื่อขายในท้องตลาดแล้วขายดี กว่าฉบับอื่น ๆ ที่เป็นหนังสือธรรมดา

๓. หนังสือที่เจ้าภาพขออนุญาตพิมพ์แจกในงานศพ และงานมงคลต่าง ๆ ด้วยทุนของตนเอง ซึ่งประเภทนี้ได้มีการพิมพ์มากที่สุด โดยเริ่มมีมาแต่ พ.ศ. ๒๔๔๗ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้พิมพ์นิบาตชาดก เล่ม ๑ พระราชทานในงานพระเมรุกรมขุนสุพรรณภาควดี ตั้งแต่นั้นมาจึงมีผู้นิยมทำตาม ชนิดหนังสือที่พิมพ์ออกแจกในงานมงคล หรืองานศพนั้น มักเป็นหนังสือพวกธรรมคดีทั้งสิ้น ต่อมาจึงนิยมพิมพ์เรื่องโบราณคดี และวรรณคดี หนังสือที่หอพระสมุดฯ ได้รับเป็นค่าภาคหอนั้น นอกจากขายแล้ว หอพระสมุดฯ ก็ส่งไปให้ผู้มีบุญคุณคือหอพระสมุดฯ บ้าง แลกเปลี่ยนกับสมาคมในต่างประเทศบ้าง ต่อมา จึงงดการให้ผู้มีบุญคุณ ได้ใช้แลกเปลี่ยนเพียงอย่างเดียว เพราะมีสมาคมแลกเปลี่ยนมากขึ้น

หนังสือที่หอพระสมุดฯ พิมพ์นั้นได้ยึดถือข้อสำคัญ ๓ ประการ คือ

๑. เลือกแต่เรื่องที่ให้ประโยชน์ ให้ความรู้ ไม่พิมพ์หนังสือเรื่องที่คนชอบซื้อ เช่น เรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ
๒. เลือกฉบับที่ชำระแล้วถูกต้องมีผิดพลาดน้อยที่สุด โดยจะอธิบายไว้
๓. พิมพ์งานหอพระสมุดฯ ตรวจใบพิมพ์ (Proof) ๓ ครั้ง ทุกฉบับ^๑

ซึ่งบางครั้งหอพระสมุดฯ ได้ส่งหนังสือที่หอพระสมุดฯ พิมพ์ให้แก่ร้านต่าง ๆ ช่วยจำหน่ายให้ ดังเช่น ดร. แฟรงเฟอ์เตอร์ มีจดหมายถึงพระยาริสสุทสุริยศักดิ์ ปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการ เมื่อวันที่ ๓๑ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๓๐ ว่า ได้มีการทำบัญชีรายชื่อหนังสือและราคาให้แก่ผู้รับไปจำหน่ายได้ โดยคิดค่าจำหน่ายให้ร้านร้อยละ ๒๕ %^๒

การเผยแพร่สิ่งพิมพ์ของหอพระสมุดฯ สำหรับพระนครภายในประเทศนั้น กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ได้ทรงสนับสนุนให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการช่วยกันรับไปตีพิมพ์สิ่งพิมพ์ทาง

^๑ กจข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๖๔ รายงานความเจริญของหอพระสมุดสำหรับพระนคร (๒๔๕๕-๒๔๖๕), หน้า ๑๑๒-๑๑๗.

^๒ กจข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๑๑/๑๐ เรื่องหอพระสมุดฯ ธิรญาณส่งสำนวนหนังสือของหอพระสมุดฯ ที่จะจำหน่าย (๓๑ พ.ค. - ๔ มิ.ย. ๒๔๕๔)

พุทธศาสนา เช่น เรื่องสารัตถสมุจจัย ซึ่งมี ๒๒ บทนั้น ทรงขอผู้รับอุปการะตีพิมพ์หลายท่าน เช่น

บทที่ ๑ ว่าด้วยนโม และสรณาคมน์ เป็นหนังสือแปลร้อย ๒ ผูก สมเด็จพระเจ้า

บรมวงษ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการทรงพระราชศรีทวารับพิมพ์ ร.ศ. ๑๒๕ พ.ศ. ๒๔๔๔

บทที่ ๓ ว่าด้วยสามเฑียรปัญหา เป็นหนังสือแปลร้อย ๑ ผูก พระยามรินทรภาไชย

(จำรัส) รับพิมพ์ ร.ศ. ๑๒๕

บทที่ ๖ ว่าด้วยพุทธธรรมสูตร เป็นหนังสือแปลร้อย ๑ ผูก พระยาราชสงคราม (กร)

รับพิมพ์ ร.ศ. ๑๒๗

บทที่ ๑๐ ว่าด้วยอภิราชสูตร เป็นหนังสือแปลร้อย ๒ ผูก พระยาราชคินิจัย

(อุไทยวรรณ) รับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๕๖

บทที่ ๒๒ ว่าด้วยมหาสมัยสูตร เป็นหนังสือแปลร้อย ๗ ผูก พระบาทสมเด็จพระ

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดรับพิมพ์

ต่อมาในงานพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ได้ทรงหาผู้อุปการะในการพิมพ์หนังสือถวายในการพระบรมศพได้มาก ตั้งในภาคผนวก ซึ่งมี บัญชีระบุนามผู้ถวาย ชื่อหนังสือ ชนิด จำนวนเล่ม หมายเหตุ โดยเผยแพร่สิ่งพิมพ์นี้ด้วยการ แจกจ่ายไปตามวัดในต่างจังหวัดให้ไวยารัจกรมณฑลเป็นผู้แจก ทำเป็นบัญชีแจกหนังสือที่ พระราชทานแก่สถานที่ต่าง ๆ ในงานพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ โดยระบุ ชนิดของหนังสือ จำนวนเล่ม จ่ายไปที่ใด ชื่อผู้รับ และหมายเหตุ

การพิมพ์หนังสือทอพระสมุดฯ แจกในงานศพ ในสมัยของกรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรง เป็นสถานายก พ.ศ. ๒๔๕๓-๒๔๕๕ นั้น พระองค์ได้ทรงเป็นผู้เขียนค่านำและประวัติของผู้ตาย เสมอ

กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ สบ.๑๖ สำเนาบันทึกส่วนพระองค์ กรมพระสมมตอมรพันธุ์
ปี ค.ศ. ๑๙๑๔, หน้า ๓๔๖.

การหาทุนในการพิมพ์หนังสือของหอพระสมุดฯ นั้นได้จากงบประมาณของหอพระสมุดฯ และได้จากเงินค่าเช่าวัดโชตนาราม ซึ่งได้เดือนละ ๔๐๐ บาท โดยเริ่มตั้งแต่วันที่ ๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๔ มา

จำนวนหนังสือที่หอพระสมุดฯ พิมพ์ตั้งแต่แรกตั้ง พ.ศ. ๒๔๔๔ จนถึง พ.ศ. ๒๔๕๔ ได้พิมพ์จากหนังสือ ๑๑๒ เรื่อง ได้จำนวนหนังสือ ๑๑๘,๒๐๐ เล่ม เมื่อคิดตามราคาขายแล้ว เป็นราคา ๑๖๔,๘๐๕ บาท^๑ ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๕๔ ได้มีคำสั่งที่ ๕ เมื่อวันที่ ๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๔ ว่าด้วยหนังสือต่าง ๆ ซึ่งพิมพ์ด้วยทุนของหอพระสมุดฯ หรือมีผู้ศรัทธารับพิมพ์ขึ้นในการกุศลแล้วแบ่งให้หอพระสมุดฯ ให้ดำเนินการดังนี้

๑. เก็บไว้ในตู้ทอง (ตู้พระธรรม) ตามประเภทของหนังสือฉบับละ ๒ เล่ม
๒. เก็บในตู้สำหรับหนังสือที่พิมพ์ใหม่ ตามปีที่พิมพ์ ๑ เล่ม
๓. เก็บรักษาดับไว้สำหรับหอพระสมุดโดยเฉพาะ ๑๐ เล่ม
๔. แจกแก่ผู้มีบุญคุณแก่หอพระสมุดฯ ๖ เล่ม
๕. แจกกรรมการและข้าราชการในหอพระสมุดฯ ๒๑ เล่ม
๖. ส่งหอสมุดนานาชาติประเทศ ๓๓ เล่ม

นอกจากนี้ ให้จำหน่ายแก่ผู้ที่ต้องการซื้อ ตามราคาที่กำหนดไว้เป็นค่าบำรุงหอพระสมุดฯ ต่อไป^๒

การเผยแพร่สิ่งพิมพ์ของหอพระสมุดฯ สำหรับพระนคร

สมัยที่กรมพระสมมตอมรินทร์ทรงเป็นกรรมการหอพระสมุดฯ นั้น ได้ติดต่อประชาสัมพันธ์งานของหอพระสมุดฯ ต่อชาวต่างประเทศที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย และในต่างประเทศ โดยอาศัยผ่านทางอัครราชทูต กงสุลไทยประจำประเทศต่าง ๆ นอกจากนี้ หอพระสมุดฯ ยังมีทางขาย

^๑ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๑๑/๑๗ หอพระสมุดฯ อธิบาย; ส่งรายงานประจำปีของหอสมุดฯ สำหรับพระนคร ๒๔๖๐ (๒๕ เม.ย. - ๑๐ พ.ค. ๒๔๖๒)

^๒ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๓๐๑.๖/๖๗ คำสั่งต่าง ๆ (พ.ศ. ๒๔๕๔), หน้า ๑๐.

หนังสือที่ต่างประเทศรับเป็นเอเยนต์ขายหนังสือให้แก่หอพระสมุดฯ ด้วย คือ ห้างลูซัคแอนด์โกที่
 ลอนดอน (Luzac and Co.) และห้างออกโตฮาราไซวิทซ์ ~~.....~~ ที่เมือง
 ไลพ์ซิก (Leipzig) ประเทศเยอรมัน ซึ่งเป็นประโยชน์แก่หอพระสมุดฯ มากโดยในแต่ละปี
 หอพระสมุดฯ ได้รับเงินค่าหนังสือจากห้างเหล่านี้เป็นจำนวนมาก และยังเป็นการเผยแพร่สิ่งพิมพ์
 ของประเทศไทยให้เป็นที่รู้จักกันในประเศยุโรป และสหรัฐอเมริกา และอื่น ๆ^๑ พ.ศ. ๒๔๔๔
 นี้ได้มีการริเริ่มพิมพ์หนังสือพระไตรปิฎก (Tripitaka) จากใบลาน (Palm-leaf) เป็น
 เล่มหนังสือขึ้น ซึ่งเป็นการกล่าวถึงพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับประเทศไทย^๒ หนังสือที่พิมพ์ออกไปขาย
 ยังต่างประเทศนั้น คณะกรรมการหอพระสมุดฯ ได้ติดต่อชาวต่างประเทศ เช่น นายคัมบลิ
 เอ จี ทิลเล็ก (W.A.G. Tillek) ซึ่งอาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ มาแปลหนังสือภาษาไทย เป็นภาษา
 อังกฤษ เพื่อส่งฉบับภาษาอังกฤษออกไปขายยังต่างประเทศ เช่น ในปี พ.ศ. ๒๔๔๑ นายทิลเล็ก
 ได้แปลหนังสือเรื่องสยามอุปสัมปทาวัต (Syamopasampadavata) พิมพ์ออกเป็นเล่ม^๓ และมี
 การขอซื้อสำเนาสิ่งพิมพ์ของไทยที่คัดลอกออกมาจากต้นฉบับจริง (บางครั้งก็เขียนลงบนกระดาษ
 copy) ทั้งที่เป็นภาษาไทย และภาษาอังกฤษ

ใน พ.ศ. ๒๔๔๑ ได้มีชาวต่างประเทศชื่อ คาร์ล คัมบลิ โจนเซอร์มาน (Karl W.
 Hiersemann) จากเมืองไลพ์ซิก ได้สั่งซื้อหนังสือจากหอพระสมุดฯ โดยตรง โดยติดต่อกับ
 ดร. แฟรงเฟอ์เตอร์ เมื่อวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๑^๔ และหอพระสมุดฯ ได้เริ่ม
 ขยายวารสารสยามสมาคม (Siam Society Journal) ของไทยขึ้น โดยให้ต่างประเทศบอกรับ
 เป็นสมาชิก ได้จำหน่ายโดยตรงจากประเทศไทยผ่านเอเยนต์ในต่างประเทศ คือ ห้าง
 ลูซัค แอนด์โก ~~.....~~ เป็นตัวแทนขายที่อังกฤษ นอกจากนี้ยังมีขายหนังสืออื่น ๆ ของ

^๑ กข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๖๔ รายงานความเจริญของหอพระสมุด
 สำหรับพระนคร (๒๔๔๔-๒๔๖๕), หน้า ๒๖.

^๒ กข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๕ จดหมายติดต่อ (พ.ศ. ๒๔๔๔)

^๓ กข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๔ Professor Finah (พ.ศ. ๒๔๔๗-๒๔๕๒)

^๔ กข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๑๔ จดหมายโต้ตอบ (พ.ศ. ๒๔๕๑-๒๔๖๔)

หอพระสมุด เช่น หนังสือของไทยที่มีชื่อเสียงเป็นที่นิยมในต่างประเทศมาก คือ หนังสือพระราชวิจารณ์ (Phra Rajavicarana) ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงพระราชนิพนธ์มีผู้สั่งหลายฉบับ (Copy) โดยหนังสือนี้ราคา ๑๕ บาท หรือ ๑ ปอนด์ ๒ ชิลลิง ๖ เพนนี^๑

การเผยแพร่สิ่งพิมพ์ของหอพระสมุดฯ ในปี พ.ศ. ๒๔๕๑. นี้ได้เน้นเผยแพร่วรรณกรรมไทย ต่อนานาประเทศซึ่งแบ่งเป็น ๒ อย่าง คือ เรื่องไทยบริสุทธิ์ (Sacred literature) อันเป็นส่วนหนึ่งของวรรณกรรมทางตะวันออกไกล^๒ รวมทั้งการเผยแพร่สำเนาศิลาจารึก (Inscription of the Ciswa Stone) ที่มีการแปลออกเป็นภาษาต่าง ๆ และมีรูปถ่ายไว้ โดยทางหอพระสมุดฯ ได้ทำเป็นรายชื่อของต้นฉบับรายชื่อเขียนไว้^๓

หนังสือที่ขายในหอพระสมุดฯ นี้ได้ทำบัญชีรายชื่อหนังสือที่พิมพ์ขึ้นในปีนั้น ๆ พร้อมบอกราคา เป็นเล่ม ประจำปีออกแจกให้ทราบทุก ๆ ปี โดยถ้าผู้ใดต้องการทราบรายชื่อหนังสือก็ไปขอได้ที่ห้องขายหนังสือ หรือห้องสมุดบัญชีได้ ส่วนหนังสือที่ขายก็บรรจุไว้ในตู้กระจกให้ผู้ซื้อได้เห็นรูปเล่ม เป็นตัวอย่าง ผู้มาซื้อหนังสือมีทั้งคนไทยและชาวต่างประเทศที่มาเยี่ยมชมหอพระสมุด หนังสือที่ขายเหล่านี้ได้จัดแยกไว้เป็นหมวด ๆ เพื่อให้ผู้ซื้อสะดวกในการค้นหาและจัดเก็บง่าย โดยแบ่งเป็น ๕ หมวด คือ

^๑ กจข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๓๐๑.๖/๗ Otto Harrassowitz

14 Tursstrasse (พ.ศ. ๒๔๔๔-๒๔๗๑), หน้า ๒๘.

^๒ กจข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๓๐๑.๖/๒๕ จดหมายติดต่อ (พ.ศ. ๒๔๕๒),

หน้า ๕.

^๓ กจข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๓๐๑.๖/๓๖ เรื่อง Professor Bradley

Original Salues of Total Amount of Exhibits sent to Leipzig for the Oraphie Exhibitions (พ.ศ. ๒๔๕๖), หน้า ๓.

- ๑. พงศาวดารต่าง ๆ เช่น พงศาวดารพงศาวดาร ตำนาน และจดหมายเหตุ
 - ๒. ตำราความรู้ต่าง ๆ มีพวกตำราลัทธิธรรมนิยมต่าง ๆ กับพระราชกระแสบางเรื่อง
 - ๓. บทละคร มีพวกบทละครเก่า ๆ
 - ๔. กลอนต่าง ๆ เช่น พงศาวดารเพลงยาว นิราศ ลิลิต และโคลงฉันท์ต่าง ๆ
 - ๕. ธรรมปริยาย มีหนังสือเกี่ยวกับทางธรรม จดหมายเหตุต่าง ๆ เรื่องประเทศสยาม
- ฉบับภาษาอังกฤษ ซึ่งผู้แปลหนังสือไทย เป็นภาษาต่างประเทศคือ นายเย บี แคนแลฟ (J.B. Danlaff) และนายบี. โอ คาคไรท์ (B.O. Cartright) โดยจ้างโรงพิมพ์สยามออฟเซอริเวอร์พิมพ์

ซึ่งเมื่อผู้ชราขายชื่อหนังสือนี้ (Catalogue of the books of Vajiranana Library) แพร่หลายออกไปในต่างประเทศก็เป็นที่สนใจของชาวต่างประเทศมาก จนในปี พ.ศ. ๒๔๕๒ โพรเฟสเซอร์ไฟนาห์ (Professor Finah) ชาวฝรั่งเศสได้ขอซื้อหนังสือของไทยเรื่องปฐมสมโพธิ (Pathamasamboehi) ในราคา ๑๐๐ บาท หรือประมาณ ๒๐๐ ฟรังส์ ถ้าคิดลงในใบลาน จะให้ราคา ๓๐๐ บาท เมื่อวันที่ ๑๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๒ และขอซื้อสำเนาศิลาจารึกสตอก ก๊กกรม (Inscription of Sdok Kokthom) ซึ่งเป็นโบราณวัตถุของไทย

ในปี พ.ศ. ๒๔๕๓ นายจี.เค. นาริมาน (G.K. Nariman) Senior Interpreter & chief Court แห่งมทาร์ที่याลัย์ร่างกุ้ง (Rangoon) ได้ทราบถึงการพิมพ์พระไตรปิฎก (Tipitaka) ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ที่ทรงส่งไปเผยแพร่ในยุโรปและอเมริกา ซึ่งเป็นการพิมพ์ครั้งใหม่ จึงได้มีจดหมายมาสอบถาม คร. แฟรงเฟอร์เตอร์ โดยด้วยความสนใจพร้อมแนบหน้าหนังสือที่พิมพ์ในหนังสือ The Rangoon Gazette Thursday, October, 27th, 1910 นับเป็นการเผยแพร่สิ่งพิมพ์ของหอพระสมุดสำหรับพระนครที่ได้ผลสำเร็จ

กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๓๐๑.๖/๖๔ รายงานความเจริญของหอพระสมุดสำหรับพระนคร (๒๔๔๔-๒๔๖๔) หน้า ๑๖๐.

กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๓๐๑.๖/๔ Professor-Finah (พ.ศ.๒๔๕๓-๒๔๕๖)

เป็นอย่างยิ่ง ซึ่งมีผลทำให้หนังสือไทยโบราณแพร่หลายเป็นที่รู้จักของนานาประเทศต่อไป โดยเฉพาะพระไตรปิฎกที่พิมพ์ครั้งที่ ๒ และได้พิมพ์หนังสืออื่นเผยแพร่ต่อไป เช่น วิจารณ์วัตถุ พุทธวงศ์ เป็นต้น การพิมพ์เป็นภาษาต่างประเทศพวกภาษาเขมร ภาษาบาลี ต้องส่งไปพิมพ์ที่ห้างครุฑลิน (Prugulin) ที่เมืองไลพ์ซิก ประเทศเยอรมัน^๑

ต่อมาปี พ.ศ. ๒๔๕๖ บริษัท อุตสาหกรรมไทย ได้ผลิตหนังสือ
Porana Gati Samoson. Vararaj Vamsavataree. The history of Siam.
3 vol. Bangkok 1913.

ออกมาและได้ลงแนะนำในหนังสือภาษาเยอรมันชื่อ "Zeitschrift der Deutschen Morgenland Gesellschaft" เพื่อส่งขายในยุโรปและอเมริกา หนังสือเกี่ยวกับประเทศไทยนี้ได้ทำให้ชาวต่างประเทศรู้จักประเทศไทยมากขึ้น^๒ และในปี นายแฮร์ แอล ฟอลบุรี (Hair L. Fallburi) อรรคราชทูตไทยประจำเยอรมัน ได้ส่งจดหมายติดต่อกับรัฐบาลไทย เพื่อขอยืมหนังสือไทยต่าง ๆ จากหอพระสมุดสำหรับพระนครไปแสดงในงานแสดงพิพิธภัณฑ์การทำหนังสือและวิชาการวาดเขียนแกะสลัก (The International Exhibition for the Book Industry and the Graphic Arts) ที่เมืองไลพ์ซิก ประเทศเยอรมัน แสดงในเดือนพฤษภาคม-ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๗^๓ ซึ่งทางประเทศไทยได้ส่งศาสตราจารย์จำลอง ตัวอักษรจารบนใบลานแกะสลักที่เขียนบนสมุดไทยดำและขาว ไปในวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๖^๔

^๑ กข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๕ จดหมายติดต่อกับ (พ.ศ. ๒๔๕๕)

^๒ กข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๗ Otto Harrassowitz

14 Turzstrasse Leipzig (พ.ศ. ๒๔๕๕-๒๔๗๑)

^๓ กข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๕๔ เยอรมันเป็นหนังสือหอพระสมุด (พ.ศ. ๒๔๕๗-๒๔๗๒), หน้า ๕๖.

^๔ กข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๔ Professor-Finah (พ.ศ. ๒๔๕๗-๒๔๕๖), หน้า ๓๓, ๓๕.

การหารายได้

การหารายได้ของหอพระสมุดสำหรับพระนครในช่วง พ.ศ. ๒๔๔๘-๒๔๕๔ ที่กรมพระ-
สมมตฯ ทรงเป็นกรรมการหอพระสมุดฯ มีดังนี้คือ

๑. จากงบประมาณแผ่นดินที่ให้อำรุงหอพระสมุดฯ ปีละ ๒๕,๐๐๐ บาท ซึ่งให้เบิกเงิน
ใช้เป็นรายเดือน

๒. จากเงินค่าเช่าวัดโชนนารามของบริษัทอีส เอเชียติก (East Asiatic) ซึ่ง
เช่าจากกระทรวงธรรมการจ่ายให้หอพระสมุดฯ เดือนละ ๒๐๐ บาท ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๔๘ มา
ภายหลัง พ.ศ. ๒๔๕๑ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพขอขึ้นอีก ๒๐๐ เป็นเดือนละ ๔๐๐ บาท
ซึ่งเงินจำนวนนี้นำไป เป็นทุนในการจ้างพิมพ์หนังสือแบบหอพระสมุดวชิรญาณเป็นส่วนใหญ่^๑

๓. จากเงินค่าซื้อสมุดหนังสือตามงบประมาณที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ
พระราชทานพิเศษ เริ่มในปี พ.ศ. ๒๔๕๒ ปีละ ๑๓,๐๐๐ บาท ๓ งวด คือ ๔,๐๐๐ บาท ๒ งวด
และ ๓,๐๐๐ บาท ๑ งวด^๒

๔. ค่าขายหนังสือวชิรญาณรายเดือนโดยประมาณเดือนละ ๖ บาท ซึ่งหนังสือวชิรญาณ
ได้เลิกไปในสิ้นปี พ.ศ. ๒๔๔๘ รายได้ส่วนนี้จึงหมดไป

๕. จากเงินค่าธรรมเนียมปิลเสียดที่ให้เช่าโต๊ะเล่นประมาณปีละ ๗๒๐ บาท ซึ่งต่อมา
ได้เลิกไปเพราะไม่คุ้มค่าใช้จ่ายที่เสียไป

๖. จากดอกเบียเงินฝากในธนาคารฮ่องกงแอนด์เชี่ยงไฮ้แบงก์ คอร์ปอเรชั่น ซึ่งได้
นำเงินรายได้เท่าที่ได้จากหอพุทธศาสนสังคหะ ให้พระคลังข้างที่ฝากธนาคาร จำนวน ๔๓๑ บาท
๔๔ สตางค์ และเงินกำไรค่าหุ้นส่วนไฟฟ้าของหอพระสมุดวชิรญาณอีกจำนวนหนึ่ง รวมแล้วเป็น

^๑ กษ. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๑๔ เบ็ดเตล็ด (พ.ศ. ๒๔๕๑-๒๔๖๓),
หน้า ๒๑, ๔๔.

^๒ กษ. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๖๓ สิ่งเงินและเบิกเงินพระคลังข้างที่
(๒๔๔๘-๒๔๖๐)

เงินคงคลัง ๑๓,๐๐๐ บาท ทำให้ได้ดอกเบี้ยปีละประมาณ ๖๖๐ บาท^๑

๗. จากเงินค่าขายหนังสือที่หอพระสมุดฯ พิมพ์ให้เจ้าภาพและได้ค่าภาคหอยาร้อยละ ๒๐ เล่ม ได้นำไปขายได้เงินบำรุงหอพระสมุดฯ บ้าง และจากเงินที่หอพระสมุดฯ พิมพ์หนังสือขายเองโดยส่งเอเยนต์ในต่างประเทศที่ London, Leipzig ขาย รวมทั้งเอเยนต์ภายในประเทศ ซึ่งหักให้เอเยนต์ร้อยละ ๒๕ ซึ่งรายได้ในแต่ละปีได้เป็นจำนวนมาก ไม่นับอน และยังขายพวก รูปถ่ายลวดลายไทย รูปพระพิมพ์ ตำราฟ้อนรำ รูปโบราณสถานโบราณวัตถุแก่ชาวต่างประเทศ เช่น พ.ศ. ๒๔๕๔ ขายได้ ๕๐๐ บาท

๘. จากเงินค่าบริษัทยืมหนังสือเกินกำหนดโดยปรับได้ประมาณเดือนละ ๒.๕๐ บาท^๒

๙. จากเงินที่กระทรวงพระคลังจ่ายให้เพิ่มขึ้นปีละ ๕,๐๐๐ บาท เพื่อใช้จ่ายเงินเดือนพนักงาน เริ่มในปี พ.ศ. ๒๔๕๗

๑๐. จากเงินผู้บริจาคให้หอพระสมุดฯ โดยศรัทธาจำนวนไม่แน่นอน

เมื่อคิดงบประมาณรวมในปีหนึ่ง เช่น ปีพ.ศ. ๒๔๕๔ ได้ประมาณ ๔๕,๕๐๐ บาท^๓
ดังตัวอย่างรายรับในปี พ.ศ. ๒๔๕๔

^๑ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๑๔๐ เงินที่ได้มาในส่วนการเริ่มต้นหอพระพุทธศาสนาสังคหะ ๒๔๖๐-๗๐, หน้า ๑, ๑๒-๑๖.

^๒ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๖๔ รายงานความเจริญของหอพระสมุดสำหรับพระนคร (๒๔๕๔-๒๔๖๕), หน้า ๑๕๐.

^๓ กทช. ไมโครฟิล์ม วชิรญาณ ตอนที่ ๑๐๓ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๔, หน้า ๑๐๓.

^๔ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๖๔ รายงานความเจริญของหอพระสมุดสำหรับพระนคร (๒๔๕๔-๒๔๖๕), หน้า ๔๕.

เงินทุนยกมาแต่ปี พ.ศ. ๒๔๔๗	๑๔,๗๒๔	บาท	๘๔	สตางค์
เงินงบประมาณประจำปีของหอพระสมุดฯ	๔๓,๐๐๐	บาท		
เงินได้จากค่าเช่า	๒,๔๐๐	บาท		
เงินขายหนังสือได้	๕๐๐	บาท		
รวมเงินรายรับทั้งสิ้น	๖๑,๖๒๔	บาท	๘๔	สตางค์

โดยสรุปแล้วรายรับของหอพระสมุดฯ นี้ได้มาจากวิธีการต่าง ๆ แต่เงินที่ได้เป็นหลัก คือ เงินงบประมาณแผ่นดิน ปีละประมาณ ๒๕,๐๐๐ บาท ซึ่งเมื่อรวมรายรับอื่นจะได้ประมาณ ๔๕,๔๐๐ บาท ซึ่งถ้ามีเงินทุนเหลือค้างจากปีก่อนทำให้รายรับเพิ่มขึ้นได้

รายจ่ายของหอพระสมุดสำหรับพระนคร

การใช้จ่ายของหอพระสมุดสำหรับพระนครนั้นมีกรมพระคลังข้างที่ทำหน้าที่เป็นธนาคารของหอพระสมุด เพื่อป้องกันไม่ให้จ่ายเงินโดยไม่เป็นระเบียบ ซึ่งการใช้จ่ายเงินในหอพระสมุดประจำปีนั้นเกือบเท่ากันทุกปี คือ

เงินเดือน	๒๘,๕๖๘	บาท
ค่าใช้สอย	๔,๑๔๔	บาท
ค่าซื้อหนังสือ	๔,๕๔๘	บาท
ค่าพิมพ์หนังสือ	๖๗๒	บาท
รวมรายจ่าย	๔๔,๖๓๒	บาท

จากรายรับ ๔๕,๔๐๐ บาท เมื่อหักแล้วคงเหลือไปรวมทุนปีต่อไป ๑,๖๖๗ บาท^๒

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๖.

^๒ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๔ ศธ.๑๑/๑๗ หอพระสมุดวชิรญาณ; ส่งรายงานประจำปีของหอสมุดสำหรับพระนคร ๒๔๖๐ (๒๔ เม.ย. - ๑๐ พ.ค. ๒๔๖๒), หน้า ๑๖-๑๗๑.

ดังตัวอย่างรายจ่ายหออพระสมุทสำหรับพระนครปี พ.ศ. ๒๔๔๘ คือ

เงินเดือนพนักงาน	๒๘,๙๖๘	บาท
ค่าใช้สอย	๔,๑๙๔.๕๗	บาท
ค่าเช่าบ้านบรรณารักษ์	๑,๒๐๐	บาท
ค่าซื้อหนังสือ	๔,๕๙๘.๕๕	บาท
ค่าพิมพ์หนังสือ	๖๗๒.๑๐	บาท
รวมรายจ่ายทั้งหมด	๔๔,๖๓๓.๒๓	บาท

เมื่อหักจากรายรับ ๖๑,๖๒๙ บาท ๘๙ สตางค์ เหลือต่อไป ๑๖,๙๙๖.๖๖ บาท^๑

และตัวอย่างรายการค่าใช้จ่ายประจำเดือนของหออพระสมุทฯ ในเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๔๘ คือ

ค่าใช้จ่ายในเดือนมกราคมเป็นเงินเดือน	๒,๔๕๔	บาท
ค่าใช้สอย	๒,๗๘๘.๘๖	บาท
การประจำ	๑๑๘.๓๐	บาท
การจร	๒,๖๖๖.๕๐	บาท
ค่าใช้สอยการจร	๔๗๒.๑๑	บาท
รวมค่าใช้จ่าย	๘,๕๙๘.๗๗	บาท ^๒

ในการเบิกค่าใช้จ่ายต่าง ๆ นี้ สมุหบัญชี คือ หลวงญาญวริจิตร (คนเดิมคือหลวงจันทรามาศย์) จะเป็นผู้ทำฎีกาเบิกค่าใช้จ่ายต่าง ๆ เช่น ฎีกาเบิกเงินเดือน ฎีกาเบิกเงินค่าใช้สอยเบ็จเสร็จ (รายย่อย) โดยต้องทำเป็นตารางมีแบบฟอร์มออกเป็นช่องต่าง ๆ ระบุหออพระสมุทสำหรับพระนคร วัน เดือน ปี ถึงเจ้าพนักงานกรมพระคลังข้างที่ ขอเบิกเงินเดือนปี ตามงบประมาณที่พระราชทานพระบรมราชานุญาตไว้ มีรายละเอียดต่อไปนี้แล้วเขียนบัญชีเรียง

^๑ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๖๔ รายงานความเจริญของหออพระสมุทสำหรับพระนคร (๒๔๔๘-๒๔๖๕), หน้า ๔๖.

^๒ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๕๕ ฎีกาเบิกเงินเดือน (พ.ศ. ๒๔๔๘), หน้า ๑๒.

ลงไปทั้งรวมเงินให้เรียบร้อย ดังตัวอย่างฎีกาในภาคผนวก ในการทํางบประมาณหอพระสมุดฯ
 ฝักรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงเป็นผู้คิดทํางบประมาณร่วมกับกรรมการหอพระสมุดฯ ดังที่ปรากฏใน
 บันทึกล้วนพระองค์ว่า พระองค์ไปประชุมที่หอพระสมุดฯ ตรวจงบประมาณทุก ๆ ปี^๑

นอกจากค่าใช้จ่ายดังกล่าวแล้วยังมีค่าใช้จ่ายการจรต่าง ๆ อีก เช่น

๑. ค่าจ้างพิมพ์หนังสือของหอพระสมุดสำหรับพระนคร ดังเช่น ในวันที่ ๒ มกราคม
 พ.ศ. ๒๔๕๑ หอพระสมุดได้จ้างแปลและพิมพ์หนังสือ ๔ เรื่อง คือ

๑. ค่าพิมพ์โคลงบ้านภาษาอังกฤษ ๗๐ บาท
๒. ค่าพิมพ์พงษาวดารไทรบุรี (Keddah Annals) ๓๗๕ บาท
๓. ค่าพิมพ์พงษาวดารเตอร์ปิงภาษาอังกฤษ (Turpins History of Siam)
 ๖๕๗ บาท ๕๐ สตางค์
๔. ค่าแปลพงษาวดารเตอร์ปิงจากภาษาฝรั่งเศส ๒๒๒ บาท
๕. ค่าพิมพ์เรื่องสมณทูตปลั่งกา (King Kirti Sris' Embassy to Siam)
 ๓๒๑ บาท

เมื่อรวมเงิน ๔ ราย เป็นจำนวน ๑,๖๓๐.๕๐ บาท^๒

๒. ค่าซื้อหนังสือนั้นจะรวมถึงการซื้อหนังสือต่าง ๆ ทั้งหนังสือภาษาต่างประเทศและ
 หนังสือโบราณต่าง ๆ เช่นหนังสือลาว เช่น เมื่อวันที่ ๒๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๑ ได้ซื้อจาก
 ห้างเอ็ดเวิร์ด (Edward Limited) ๒๐๕ ห่อ เป็นเงิน ๓๑๕ บาท ๑๒๕ ห่อ เป็นเงิน
 ๒๗๕ บาท จากห้างขายยาท่าเตียน หนังสือ ๒๔ ห่อ เป็นเงิน ๑๕๐ บาท รวมเงินที่ซื้อ
 ๓ คราว เป็นเงิน ๗๔๐ บาท^๓

^๑ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ สบ.๑๖ สำเนาบันทึกล้วนพระองค์ กรมพระสมมตอมรพันธุ์
 ปี ค.ศ. ๑๙๐๕, หน้า ๘๓.

^๒ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๓๐๑.๖/๑๔ เบ็ดเตล็ด (พ.ศ. ๒๔๕๑-๒๔๖๓),
 หน้า ๔.

๓. ค่าจ้างผู้แปลผู้คัดลอก เช่น ในเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๔๔ ได้จ่ายค่าจ้างคัดลอก
ร่างทำบัญชีดำราคาต่าง ๆ จำนวน ๓๐ บท เป็นเงิน ๒๘๐.๕๘ บาท

๔. ค่าคัดหนังสือจากต่างประเทศ เช่น พ.ศ. ๒๔๔๔ เป็นค่าคัดลอกเรื่องคดีโบราณ
รวม ๑,๐๖๗ หน้า คิดราคาหน้าละ ๔ เพนนิ เป็นเงิน ๑๗ ปอนด์ ๑๔ ชิลลิง ๘ เพนนิ ค่าค้นหา
และตรวจเรื่องคดีโบราณเสียเวลา ๑๐๒ ช.ม. เป็นเงินค่าจ้างชั่วโมงละ ๒ ชิลลิง ๖ เพนนิ
เป็นเงินทั้งหมด ๑๒ ปอนด์ ๑๔ ชิลลิง รวมทั้งสิ้นเป็นเงิน ๓๐ ปอนด์ ๑๐ ชิลลิง ๘ เพนนิ คิด
เป็นเงินไทย ๔๐๐ บาท ๑๖ สตางค์

๕. ค่าวัสดุภัณฑ์ ซึ่งมีกรวมในค่าใช้จ่ายสอยและการจร ดังตัวอย่างที่หอพระสมุดฯ ชื่อ
ในวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๖ รายการที่ ๑๖ คือ

คู่มือเล็ก ๔ คู่มือ ๑ มีลิ้นชัก ราคาต่อละ ๘	เป็นเงิน	๒๔/๕๐	เหรียญ
กระดาษขาว ๖,๐๐๐ แผ่น ๑ ละ ๖ เซ็น		๓๖	เหรียญ
ค่าตีบรรทัดกระดาษขาว ๖,๐๐๐ แผ่น		๑๒	เหรียญ
ค่ากระดาษสีต่าง ๆ ๒,๐๐๐ แผ่น ๑ ละ ๒๐ เซ็น		๔๐	เหรียญ
ค่าระวางและค่าตี		๑๒.๕๐	เหรียญ
รวมทั้งหมด		๒๒๔	เหรียญ ^๒

ตัวอย่างค่าใช้จ่ายสอยการจรที่หอพระสมุด ชื่อวัสดุต่าง ๆ ในเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๔๔
จ่ายให้แก่ห้างแบคแมน^๑ (Bademan) เช่น ค่าคู่มือเล็กขนาดย่อมสำหรับเก็บกระดาษการ์ด
บายชีย่อเรื่องหนังสือต่าง ๆ ๑ คู่มือ ค่ากระดาษการ์ดขาวสำหรับทำบัญชีย่อเรื่อง ๖,๐๐๐ แผ่น
ค่ากระดาษการ์ดสีต่าง ๆ สำหรับทำบัญชีย่อเรื่องหนังสือต่าง ๆ ๒,๐๐๐ แผ่น และค่าอื่น ๆ
รวมเป็นเงิน ๕๓.๘๔ บาท

^๑ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๓๐๑.๖/๔๑ ฎีกาเบิกเงินเดือนและค่าใช้จ่ายเบ็จเสร็จ
พ.ศ. ๒๔๔๘, หน้า ๔.

^๒ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๗ ศธ.๐๓๐๑.๖/๔๕ ฎีกาเบิกเงินเดือน พ.ศ. ๒๔๔๘, หน้า ๒๕.

^๓ ห้างแบคแมนนั้นขายอุปกรณ์ทางห้องสมุดและเครื่องใช้ในสำนักงานต่าง ๆ ในสมัย
รัชกาลที่ ๕

นับว่ากรมพระสมมตอมรพันธุ์เป็นผู้ริเริ่มทำบัญชีหนังสือ โดยใช้กระดาษแข็งเป็นแผ่น (Cards) โดยได้สั่งซื้อกระดาษแข็งมาเป็นจำนวนมาก พร้อมทั้งหีบใส่กระดาษแข็งและอุปกรณ์ที่จะใช้เขียนลงบนกระดาษแข็งนี้ ซึ่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงรับช่วงต่อมาจากกรมพระสมมตอมรพันธุ์จนวิวัฒนาการมาเป็นบัตรรายการ ใช้เป็นครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๕๘

๖. ค่าใช้จ่ายในการย้ายที่ตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนครจากศาลาสหทัยสมาคมมาที่ตึกถาวรวัตถุ ซึ่งเป็นค่าซ่อมก่อสร้างเพิ่มเติมในปี พ.ศ. ๒๔๕๘ ที่กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงรับผิดชอบเบิกจ่ายมา คือ

๑. ค่าติดตั้งประตู หน้าต่าง	๘,๗๕๐	บาท
๒. ก่อกำแพงกัน ยาว ๗๔ เมตร	๒,๓๐๖	บาท
๓. ทำกำแพงภายนอกด้านเหนือของหอสมุดฯ	๗๑๘	บาท
๔. ประตูกำแพงทำด้วยไม้และเครื่องใช้	๒๐๐	บาท
๕. ปรับพื้นดินให้เรียบร้อยและสะอาด	๔๕๐	บาท
๖. รื้อศาลาและเรือนเล็ก ๆ ๒ หลัง	๓๐๐	บาท
๗. สร้างห้องสุขาสำหรับลูกจ้าง	๒๓๐	บาท
๘. ติดท่อน้ำและเครื่องสุขภัณฑ์	๑,๑๒๕	บาท
๙. ติดลูกกรงเหล็กด้านหน้า ๔๑ หน้าต่าง	๔,๗๘๑	บาท
๑๐. ลูกกรงเหล็กและเสาคอนกรีตหน้าหอสมุด		
ยาว ๑๗๐ เมตร	๔,๖๑๐	บาท
กรมประปาติดค่าต่อท่อน้ำเข้ามาจากมิเตอร์หลวง	๒๐๕.๕๐	บาท
ค่าท่อดับเพลิงในเครื่องประปา	๖,๕๘๔.๒๕	บาท

กช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๕๕ ฎีกาเบิกเงินเดือน (พ.ศ. ๒๔๕๘),

๑๑. ค่าคิดค่าเครื่องไฟฟ้าของบริษัทไฟฟ้าสยามทุนจำกัด ๘๒๙.๕๗ บาท

ซึ่งรวมเป็นเงินทั้งหมด ๓๐,๓๓๒.๓๖ บาท^๑

ครั้งสุดท้ายของกรมพระสมมตอมรพันธุ์ เมื่อทรงเป็นสภานายกหอพระสมุดฯ โดยได้ทรงทำงบประมาณการก่อสร้างเพื่อเพิ่มเติมตึกถาวรวัตถุเตรียมไว้สำหรับขนย้ายหอพระสมุดฯ ดังมีหนังสือของหม่อมเจ้าเพชร ถึงพระราชขวรวงษ์เธอ กรมหมื่นกระวีพจน์สุปรีชา เลขาธิการหอพระสมุดฯ วชิรญาณ เมื่อวันที่ ๒๙ เมษายน ๒๔๕๔ ว่า

ด้วยกระทรวงการคลัง ได้รับลายพระหัตถ์พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระสมมตอมรพันธุ์ สภานายกหอพระสมุดฯ วชิรญาณ ฉบับที่ ๕/๔๐ ลงวันที่ ๑๙ มีนาคม ปีก่อน เรื่องเงินค่าซ่อมสถานถาวรวัตถุสำหรับเป็นหอพระสมุดฯ วชิรญาณสืบไป บัดนี้ พระองค์ท่านสิ้นพระชนม์ไปแล้วจะส่งเรื่องนี้กับผู้ใดต่อไป^๒

สรุปแล้วการทำงานงบประมาณหอพระสมุดฯ ที่กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงรับผิดชอบเป็นครั้งสุดท้ายในเดือน มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๔ ก่อนสิ้นพระชนม์ ซึ่งสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ได้ทรงมารับช่วงงานต่อไป โดยได้ทำงบประมาณการก่อสร้างตึกถาวรวัตถุเพิ่มเติมให้จากรายการที่กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงทำให้เป็นเงิน ๓๐,๓๓๒.๓๖ บาท เพิ่มค่าใช้จ่าย ๓๕,๙๗๙ บาท ใน พ.ศ. ๒๔๕๕^๓

สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพได้ทรงทะนุบำรุงหอพระสมุดฯ สำหรับพระนครต่อมา เมื่อก่อสร้างตึกถาวรวัตถุเสร็จเรียบร้อยในปี พ.ศ. ๒๔๕๕ จึงได้ขนย้ายหนังสือจากหอพระสมุดฯ เดิมที่ศาลาสหทัยสมาคมมาไว้ที่ตึกถาวรวัตถุ โดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า

^๑ กข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๖๒ หอพระสมุดใหม่ (พ.ศ. ๒๔๕๔-๒๔๕๕), หน้า ๒๕.

^๒ กข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๖๒ หอพระสมุดใหม่ (พ.ศ. ๒๔๕๔-๒๔๕๕), หน้า ๒๕.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕.

ได้เสด็จมาเปิดในวันเฉลิมพระชนมพรรษาของพระองค์ ในวันที่ ๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๐ ซึ่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงดำรงตำแหน่งสภานายกสืบต่อจากกรมพระสมมตอมรพันธุ์ต่อมา จน พ.ศ. ๒๔๖๔ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทอพระสมุทวชิรญาณสำหรับพระนครได้เปลี่ยนแปลงเป็นราชบัณฑิตยสภา (Royal Institute National Library) ซึ่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ก็ทรงดำรงตำแหน่งนายกราชบัณฑิตยสภา ต่อมา จน พ.ศ. ๒๔๗๕ เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองพระองค์จึงทรงลาออกจากตำแหน่งนายกราชบัณฑิตยสภา^๑

ศูนย์วิทยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑เอมอร เจริญรัฐ, "สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ: พระประวัติและผลงานด้านพัฒนาหอสมุดแห่งชาติ," (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต แผนกวิชา บรรณารักษศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๑), หน้า ๒๓๔.